

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
Humanitāro zinātņu fakultāte
Baltu valodniecības katedra

UNIVERSITY OF LATVIA
Faculty of Humanities
Baltic Linguistics

BALTU FILOLOĢIJA

XXIII (2) 2014

Baltu valodniecības žurnāls

Journal of Baltic Linguistics

LU Akadēmiskais apgāds

UDK 811(082)(051)
Ba 418

BALTU FILOLOĢIJA

Redaktors / Editor

Pēteris Vanags

Latvijas Universitāte, Stockholms universitet

Redaktora vietnieki / Associate Editors

Lidija Leikuma
Latvijas Universitāte

Edmundas Trumpa
Latvijas Universitāte

Redakcijas kolēģija / Editorial Board

Aleksej Andronov

Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet

Laimute Balode

*Latvijas Universitāte,
Helsingin yliopisto*

Rick Derksen

Universiteit Leiden

Pietro U. Dini

Università degli Studi di Pisa

Trevor G. Fennell

Flinders University of South Australia

Artūras Judžentis

Lietuvių kalbos institutas

Jenny Larsson

Stockholms universitet

Benita Laumane

Liepājas Universitāte

Dace Markus

*Rīgas Pedagoģijas un
izglītības vadības akadēmija*

Nicole Nau

*Universytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

Juozas Pabrėža

Šiaulių universitetas

Jurgis Pakerys

Vilniaus universitetas

William R. Schmalstieg

Pennsylvania State University

Wojciech Smoczyński

Uniwersytet Jagielloński

Bonifacas Stundžia

Vilniaus universitetas

Giedrius Subačius

University of Illinois at Chicago

Jānis Valdmanis

Latvijas Universitāte

Steven Young

*University of Maryland,
Baltimore County*

Baltu filoloģija ir recenzējams izdevums ar starptautisku redakcijas kolēģiju. Visus iesniegtos rakstus pirms to publicēšanas recenzenti novērtē un akceptē.

Baltu filoloģija is a fully refereed journal with an international panel of referees. All articles submitted are assessed by our referees before being accepted for publication.

Sējuma valodas konsultanti: Anna Frīdenberga (latviešu valoda), Nicole Nau (vācu valoda), Trevor G. Fennell, William R. Schmalstieg (angļu valoda), Edmundas Trumpa (lietuviešu valoda).

Language consultants for this volume: Anna Frīdenberga (Latvian), Nicole Nau (German), Trevor G. Fennell, William R. Schmalstieg (English), Edmundas Trumpa (Lithuanian).

Redakcijas adrese / Editorial Address

Baltu valodniecības katedra

Humanitāro zinātņu fakultāte

Latvijas Universitāte

Visvalža iela 4A

Rīga, LV-1050, Latvia

e-pasts: pvanags@latnet.lv

© Latvijas Universitāte, 2015

ISSN 1691-0036

ISBN 978-9934-18-008-8

SATURS – CONTENTS

Raksti – Articles

Jūratē ČIRŪNAITĒ XVII amžiaus LDK žydžių moterų vardynas	5
Trevor G. FENNELL Pareizības kritēriji latviešu valodā: vēsturisks un mūsdienu pārskats (2. daļa)	19
Diāna LAIVENIECE, Normunds DZINTARS Emīlijas Soidas ieguldījums vispārīgās valodniecības mācību satura attīstībā	31
Sanita LAZDIŅA „A kuo tu vari izskaidrot volūdu?“ Folklingvistika jeb nevalodnieku devums valodniecībā	51
Jūratē LUBIENĒ, Dalia PAKALNIŠKIENĒ Šiaurės žemaičių kretingiškių tarmės gyvybingumas: XXI amžiaus pradžios situacija	75
Dzintra PAEGLE Suntažu pagasta māju nosaukumi un personvārdi 20. gadsimta sākumā	87
Daiva ŠVEIKAUSKIENĒ Europos kalbų morfologinės analizės automatizavimas	101
Atceres – Biographical Articles	
Martai Rudzītei – 90 Profesore Marta Rudzīte – baltu valodu atlanta rosinātāja (<i>Anna Stafecka</i>)	117

Recenzijas – Reviews

Die alten baltischen Lehnwörter im neuen estnischen
etymologischen Wörterbuch – Metsmägi, Iris; Meeli Sedrik,
Sven-Erik Soosar. *Eesti etimoloogiasõnaraamat*. Tallinn: Eesti
Keele Sihtastus, 2012.

(*Santeri Junttila*) 126

Izdošanas principi – Publication Policy 136

XVII AMŽIAUS LDK ŽYDŽIŲ MOTERŲ VARDYNAS

Jūratė ČIRŪNAITĖ

Lietuvos sveikatos mokslų universitetas

1. Įvadas

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žydų vardynas dar tik pradėdamas tirti. Publikuoti šio straipsnio autorės darbai apie XVI amžiaus (2009 a), XVIII amžiaus (2005) Lietuvos žydų įvardijimą slaviškuose dokumentuose. Juose nurodyti vyrų žydų įvardijimo tipai, išvardinti įvardijimo būdai ir aprašyta įvardijimo struktūra. Ši autorė rašė ir apie Lietuvos žydų pavardžių formavimosi ypatumus (2009 b). Aptartas žydų grupinio antroponimo, pavardės užuomazgos, laikinosios pavardės, pirmosios nuolatinės pavardės atsiradimas XVI–XVIII amžiuje ir masinis pavardžių radimasis XIX amžiaus pradžioje po Rusijos caro nurodymo žydams pasirinkti pavardes. Aleksandras Beideris rašė apie Rytų Europos ir Lietuvos žydų asmenvardžius (2009). Straipsnyje aptarti tradiciniai žydų vardai, pavardžių suteikimas Prahos žydų bendruomenėje, Rytų Baltarusijoje ir Štairės Ukrainoje, nurodytos Lietuvos žydų pavardžių darybos ypatybės, aprašyta kaimyninių kraštų ir žydų kalbų įtaka Lietuvos žydų pavardėms ir išvardintos lietuviškos kilmės Lietuvos žydų pavardės. Pradėta tirti ir Lietuvos žydžių moterų antroponimija. Šio straipsnio autorė aprašė XVI amžiaus Lietuvos žydžių moterų vardyną (2012) – aptarė vardus, nurodė įvardijimo tipus, aprašė įvardijimo struktūrą, išvardijo įvardijimo būdus.

Rusijos imperijos žydų antroponimija skelbiama nuo XIX amžiaus. Yra išleisti keli žydų vardų žodynai: Mešelio Pogorelskio (1893), I. Kulišerio (1911), Boriso Feldeblyumo (1998), „Šamir“ sąjungos Jeruzalėje (1989), „Biblijos vardų žodynas“ (2000). Yra išleistas ir Aleksanderio Beiderio sudarytas Rusijos imperijos žydų pavardžių žodynas (1993).

Lietuvoje jau keli dešimtmečiai yra tiriamas hebrajiškos kilmės lietuvių vardynas. Aleksandras Vanagas publikavo studiją apie hebrajiškos kilmės lietuvių pavardes, kilusias iš aštuonių hebrajiškos kilmės vyriškų krikšto vardų (1974). Zigmąs Zinkevičius išleido monografiją „Lietuvių asmenvardžiai“, kurioje yra skyrius apie hebrajiškos kilmės lietuvių vardyną (2008: 352–385). Publikacijoje išvardijama per 30 vyriškų hebrajiškos kilmės krikštavardžių, nurodomos iš jų kilusios lietuvių pavardės ir vietovardžiai. Taip pat išvardijama 13 hebrajiškos kilmės moteriškų krikšto vardų, nurodomi iš jų kilę vietovardžiai. Hebrajiškos kilmės vyriški ir moteriški vardai, nurodant mažybinės (liaudies) formas ir etimologiją yra pateikti Kazimiero Kuzavinio ir Bronio Savukyno „Lietuvių vardų kilmės žodyne“ (2003).

Apie LDK laikotarpio Lietuvos moterų vardyną yra rašiusi Vitalija Maciejauskienė (1991). Ji tyrė moterų įvardijimo raidą XVI–XVIII amžiuje ir nurodė dažniausiai pasitaikančius įvardijimo būdus. Šio straipsnio autorė yra publikavusi tris straipsnius apie XVI–XVII amžiaus Lietuvos totorių moterų vardyną (2004 a, 2004 b, 2007) ir vieną straipsnį apie kilmingų LDK moterų vardyną (2009 c). Šiuose straipsniuose yra aptarti moterų įvardijimo tipai, išvardyti įvardijimo būdai, aprašyta įvardijimo struktūra, nurodyti vardai.

Žydų bendruomenių LDK sklaidą yra tyrusi istorikė Jurgita Šiaučiūnaitė–Verbickienė (2009). Ji teigia, kad žydų kūrimąsi ir bendruomenių didėjimą LDK skatino kelios jų migracijos Europoje bangos. LDK ir Lenkijoje daugiausia kūrėsi žydai aškenaziai, atvykę iš Vokietijos, Bohemijos ar Silezijos. Šiek tiek buvo ir sefardiškosios kilmės bendruomenių. Manoma, kad bendruomenės sudarė bėgę nuo persekiojimų Vakarų Europoje, išvaryti ar geresnio gyvenimo ieškoję žydai. Neatmetama, kad gudiškoje LDK dalyje galėjo kurtis ir žydai iš Raudonosios Rusios (Šiaučiūnaitė–Verbickienė 2009: 47). Nėra istorinių šaltinių, kurie atskleistų, kiek žydų LDK gyveno XVII amžiuje. Tam tikrą informaciją netiesiogiai galima atsekti lyginant XVI ir XVIII amžiaus duomenis. Gyventojų surašymų ir mokesčių paskirstymo žydų bendruomenėms duomenimis, XVI amžiaus septintame dešimtmetyje LDK (daugiausia Brastoje ir Ostroge) gyveno 14–15 tūkstančių žydų. O po dviejų šimtmečių – XVIII a. septintajame dešimtmetyje atliktas pirmas visuotinis žydų surašymas Abiejų Tautų Respublikoje leidžia teigti, jog visoje LDK jau gyveno apie 169 tūkstančiai žydų. Šiuo metu žydų traukos centrai jau buvo pasislinkę dabartinės Lietuvos teritorijos link: Vilniaus ir Trakų vaivadijos bei Žemaitija jau buvo tapusios naujais žydų sklaidos arealais. Vilniaus mieste ir priemiesčiuose gyveno apie 5 tūkstančiai žydų, Brastoje – per 3 tūkstančius, Gardine – apie 2,5 tūkstančio, Jurbarke ir Kėdainiuose – per 2 tūkstančius žydų. Didžiausia Abiejų tautų Respublikos žydų dalis (44%) gyveno Ukrainos teritorijoje (Šiaučiūnaitė–Verbickienė 2009: 48).

Visi šiame straipsnyje cituojami moterų įvardijimai yra metrikuoti: skliaustuose po įvardijimo užrašomas šaltinio numeris, o po to – puslapio numeris. Įvardijimai rinkti iš administracinio pobūdžio tekstų, rašytų LDK kanceliarine slavų (rusėnų) ir lenkų kalbomis.

Šiame straipsnyje vartojamas *šeimos asmenvardžių* terminas, nurodantis asmenvardžius, sudarytus iš šeimos narių antroponimų.

2. Vardai

2.1. Populiariausi vardai

1. Debora – 41,3% (26), 2. Estera – 15,9% (10), 3. Ona (Hanna) – 9,5% (6), 4. Marija (Marjam) – 4,8% (3), 5–8. Chaja, Dina, Ita, Lėja – po 3,2% (2).

2.2. Vardų užrašymo būdai

Daugiau vardų užrašyta mažybinėmis¹ formomis – 60% (39) nei kanoninėmis formomis – 40% (26). Vien kanoninėmis formomis užrašyti vardai *Chaja, Estera, Ita, Keila, Lėja, Ona (Hanna), Pesa, Šifra, Zlata*. Vien mažybinėmis formomis užrašyti vardai *Debora, Dina, Frederika, Hena, Marija (Marjam), Mena, Perida, Risa, Sara, Šloimis, Zuzana*. Du vardai (Cirla ir Geisė) vardų žodynuose neužfiksuoti.

1. Chaja, Хая² – du vardo užrašymai kanoninėmis formomis: gen. sg. *Chay* – 1 (6, 13), dat. sg. *Xau* – 1 (6, 148). Vardas nepaliudytas BVŽ.
2. Cirla – vienas vardo užrašymas: acc. sg. *Cyrle* – 1 (1, 329). Vardas nepaliudytas nei BVŽ, nei BFŽ.
3. Debora³, Девора – 26 vardo užrašymai mažybinėmis formomis: *Dworza* – 1 (1, 230), *Dwora* – 1 (1, 215), gen. sg. *Dwory* – 2 (1, 230) ir kt., dat. sg. *Dwore* – 2 (1, 298) ir kt., *Двора* – 7 (1, 215), (1, 300) ir kt., gen. sg. *Дворы* – 9 (1, 63), (1, 235), (11, 319) ir kt., gen. sg. *Дворку* – 1 (1, 174), *Двору* – 3 (1, 299) ir kt.
4. Dina, Дина – du vardo užrašymai mažybinėmis formomis: *Dynia* – 1 (6, 65), *Dynka*⁴ – 1 (6, 110).
5. Estera, Эсфир – dešimt vardo užrašymų kanoninėmis formomis: *Естера* – 1 (1, 77), *Естеръ* – 2 (1, 63), (6, 60), gen. sg. *Естеры* – 1 (1, 85), *Гестеръ* – 1 (1, 102), dat. sg. *Естыры* – 1 (1, 61), dat. sg. *Гестеру* – 1 (1, 99), acc. sg. *Гестеру* – 1 (1, 99), acc. sg. *Эстыру* – 1 (1, 56), instr. sg. *Гесторью* – 1 (1, 101).
6. Geisė – vienas vardo užrašymas: *Geysia* – 1 (6, 23). Vardas nepaliudytas nei BVŽ, nei BFŽ.
7. Frederika, Фридерика – 1 vardo užrašymas mažybine forma: gen. sg. *Fredy* – 1 (1, 398). Vardas nepaliudytas BVŽ.
8. Hena, Гена – vienas vardo užrašymas kanonine forma: dat. sg. *Hienie* – 1 (6, 70).
9. Ita, Ита – du vardo užrašymai kanoninėmis formomis: gen. sg. *Ity* – 1 (1, 221), gen. sg. *Иты* – 1 (1, 223). Vardas nepaliudytas BVŽ.
10. Keila, Кейла – vienas vardo užrašymas kanonine forma: gen. sg. *Kieyli* – 1 (1, 402).

¹ Mažybinėmis formomis čia vadinamos liaudinės vardų formos ir tos formos, kurios galbūt yra iškreiptos raštininkų, bet BFŽ priskiriamos konkrečiam vardui.

² Rusiška vardo forma užrašoma, jeigu vardas paliudytas BFŽ.

³ Jeigu vardas paliudytas BVŽ, užrašoma jame teikiama vardo forma (pvz., *Debora, Ona, Marija* etc.)

⁴ Vardų formos *Dynka* (6, 110) ir gen. sg. *Ryski* (1, 343) su priesaga *-ka* galima laikyti pejoratyvinėmis.

11. Lėja, Лия – du vardo užrašymai kanoninėmis formomis: dat. sg. *Lei* – 1 (6, 145), *Лея* – 1 (1, 381).
12. Marija, Марьям – trys vardo užrašymai mažybinėmis formomis: *Maryna* – 1 (6, 97), gen. sg. *Марианны* – 1 (6, 103), instr. sg. *Mariannq*⁵ – 1 (1, 339).
13. Мена, Менуха – vienas vardo užrašymas mažybine forma: *Мнушка* – 1 (1, 381).
14. Опа, Анна – šeši vardo užrašymai kanoninėmis formomis: gen. sg. *Hanpu* – 1 (1, 137), gen. sg. *Ханны* – 2 (1, 100), (1, 73), dat. sg. *Ханне* – 3 (1, 55), (1, 75), (1, 76).
15. Perida, Пера – vienas vardo užrašymas mažybine forma: acc. sg. *Паеру* – 1 (1, 59).
16. Pesa, Песа – vienas vardo užrašymas kanonine forma: *Песа* – 1 (6, 189). Vardas nepaliudytas BVŽ.
17. Risa, Риса – vienas vardo užrašymas mažybine forma: gen. sg. *Ryski* – 1 (1, 343).
18. Sara, Сарра – vienas vardo užrašymas mažybine forma: *Serla* – 1 (1, 401).
19. Šifra, Шифра – vienas vardo užrašymas kanonine forma: gen. sg. *Szyfry* – 1 (1, 343).
20. Šloimis, Шлоймис – vienas vardo užrašymas mažybine forma: gen. sg. *Szlomy* – 1 (1, 343). Vardas nepaliudytas BVŽ.
21. Zlata, Злата – vienas vardo užrašymas kanonine forma: *Zlata* – 1 (6, 145). Vardas nepaliudytas BVŽ.
22. Zusa, Зуса – vienas vardo užrašymas mažybine forma: *Zysla* – 1 (6, 65). Vardas nepaliudytas BVŽ.

3. Įvardijimo tipai

3.1. Įvardijimas vien šeimos asmenvardžiais

XVII a. Iš viso užrašyti 84 žydžių moterų įvardijimai. Vien šeimos asmenvardžiais užrašyta 18 moterų. Tai 21,4% visų įvardijimų.

1. Priesagos *-овая/-евая* vedinys. Vienuolika užrašymų. Tai 12,9% visų įvardijimų, 52,4 % vienanarių įvardijimų, 61,1% įvardijimų vien šeimos asmenvardžiais. Viena moteris užrašyta be prievardžių: *Ицхаковая* (1, 101) „Iščako žmona“. Dviejų moterų nurodyta religija: *Шимановая жидовка* (1, 73), dat. sg. *Шымановой жидовце* (1, 73). Septynios moterys yra našlės: gen. sg. *wdowy Ickowey* (1, 343), gen. sg. *Chaietowey*

⁵ Vardus *Maryna* ir instr. sg. *Mariannq* galima būtų laikyti savarankiškais vardais, bet BVŽ jie laikomi vardo *Mariam* variantais. Galbūt vardai buvo iškreipti slavų kalbomis rašiusių raštininkų dėl kokių nors priežasčių vengusių kanoninės slavų kalboms nebūdingos vardo formos.

- wdowy* (1, 343), gen. sg. *wdowy Boruchowey* (1, 343), gen. sg. *wdowy Michelwey* (1, 343), gen. sg. *wdowy Mowszowey* (1, 343), gen. sg. *wdowy Rubinowey* (1, 343), gen. sg. *Zraylowey wdowy* (1, 343). Viena moteris užrašyta su dviem prievardžiais: acc. sg. *Izraelową doktorową wdową* (6, 40) „gydytojo Izraelio našlė“.
2. Priesagos *-иная* vedinys. Du užrašymai. Tai 2,4% visų įvardijimų, 9,5% vienanarių įvardijimų, 11,1% įvardijimų vien šeimos asmenvardžiais. Viena moteris užrašyta su našlystės prievardžiu: gen. *wdowy Mowszyney* (1, 343). Vienos moters nurodyta religija: acc. sg. *Mowszyne żydowkę Pinską* (6, 70) „Movšos žmoną Pinsko žydę“.
  3. *-sk-* priesagos vedinys. Vienas užrašymas. Tai 1,2% visų įvardijimų, 4,8% vienanarių įvardijimų, 5,6% įvardijimų vien šeimos asmenvardžiais. Moteris užrašyta su našlystės prievardžiu: gen. sg. *wdowy Zakaluzkiey* (1, 343) „Zakalusko našlės“.
  4. Vyriškojo patronimo genityvas. Vienas užrašymas. Tai 1,2% visų įvardijimų, 4,8% vienanarių įvardijimų, 5,6% įvardijimų vien šeimos asmenvardžiais. Moteris užrašyta su našlystės prievardžiu: gen. sg. *wdowy Morduchaiewiczza* (1, 344) „Morduchajaus sūnaus žmonos“.
  5. Priesagos *-овая/-евая* vedinys + priesagos *-овая/-евая* vedinys iš vyriškojo patronimo. Vienas užrašymas. Tai 1,2% visų įvardijimų, 5,3% dvinarių įvardijimų, 5,6% įvardijimų vien šeimos asmenvardžiais. Moteris yra žydė nuomininkė: gen. sg. *Лейзеровое Симшичовое жидовки арендарки Погостское и Луленецкое* (1, 293) „Pogosto ir Lulenecko nuomininkės žydės Leizerio, Simchos sūnaus, žmonos“.
  6. Priesagos *-овна/-евна* vedinys + priesagos *-ова/-ева* vedinys + priesagos *-ова/-ева* vedinys iš vyriškojo patronimo. Vienas užrašymas. Tai 1,2% visų įvardijimų, 4,8% trinarių įvardijimų, 5,6% įvardijimų vien šeimos asmenvardžiais. Moteris užrašyta su religiją nurodančiu prievardžiu: acc. sg. *Leyzerownę Leyzerową Simszyczową żydowkę* (1, 296) „Leizerio dukterį, Leizerio, Simchos sūnaus, žmoną žydę“.

3.2. Įvardijimas be šeimos asmenvardžių

Be šeimos asmenvardžių užrašytos septynios moterys. Tai 8,2% visų įvardijimų.

1. Įvardijimas vardu. Šeši užrašymai. Tai 7,1% visų įvardijimų, 28,6% vienanarių įvardijimų, 85,7% įvardijimų be šeimos asmenvardžių. Keturios moterys užrašytos be prievardžių, pvz., dat. sg. *Дворы* (1, 63), *Serla* (1, 401), *Естерь* (6, 60). Viena moteris užrašyta su našlystės prievardžiu: gen. sg. *wdowy Ryski* (1, 343). Viena moteris užrašyta su žmonos prievardžiu: *nieboszczyka Jakuba Nachimowicza żona Dynka* (6, 110) „velionio Jokūbo, Nachimo sūnaus, žmona Dinka“.

2. Vardas + pravardė. Vienas užrašymas. Tai 1,2% visų įvardijimų, 5,3% dvinarių įvardijimų, 14,3% įvardijimų be šeimos asmenvardžių. Moteris užrašyta be prievardžių: gen. sg. *Szyfry Bulbierki* (1, 343) „Šifros Bulvinkės“:

3.3. Mišrusis įvardijimas

Mišriuoju įvardijimu užrašyta 61 moteris. Tai 72,6% visų įvardijimų.

1. Vardas + priesagos *-овна/-евна* vedinys. Penki užrašymai. Tai 5,9% visų įvardijimų, 26,3% dvinarių įvardijimų, 8,2% mišriųjų įvardijimų. Dvi moterys užrašytos be prievardžių: dat. sg. *Ханне Лейбовне* (1, 75) „Hanai, Leibos dukrai“; gen. sg. *Дворки Литмановны* (1, 174). Viena moteris užrašyta su religijos prievardžiu: *Geysia Leyzerowna ... żydowka* (6, 23). Viena moteris yra nurodyto asmens žmona: *малжонка того Ицхака Михелевича Естера Хеминъна* (1, 77) „Icchako, Michelio sūnaus, žmona Estera, Chemo duktė“: Viena moteris yra ponia: dat. sg. *паней Ханне Лейбовне* (1, 76).
2. Vardas + priesagos *-овая/-евая* vedinys. Tai 3,5% visų įvardijimų, 15,8% dvinarių įvardijimų, 4,9% mišriųjų įvardijimų. Trys užrašymai. Viena moteris užrašyta be prievardžių: gen. sg. *Kieyli Iserlowey* (1, 402). Dvi moterys yra nuomininkės: *arędarki s karczmy Jaszunskiey хієcia iego mosci, na imie Hanny Joselowey* (1, 137) „jo malonybės kunigaikščio Jašiūnų smuklės nuomininkei Hanai Joselio žmonai“; *Dworza Łazarzowa, arendarzka Pohoscka* (1, 230).
3. Vardas + priesagos *-овна/-евна* vedinys iš vyriškojo patronimo. Trys užrašymai. Tai 3,5% visų įvardijimų, 15,8% dvinarių įvardijimų, 4,9% mišriųjų įvardijimų. Visos moterys užrašytos be prievardžių: *Złata Jakubowiczowna* (6, 145) „Zlata, Jokūbo sūnaus duktė“; instr. sg. *Marianną Rubinowiczowną* (1, 339), dat. sg. *Lei Leybowiczownie* (6, 145).
4. Vardas + priesagos *-овая/-евая* vedinys iš vyriškojo patronimo. Vienas užrašymas. Tai 1,2% visų įvardijimų, 5,3% dvinarių įvardijimų, 1,6% mišriųjų įvardijimų. Moteris užrašyta be prievardžių: dat. sg. *Хай Бельчицовой* (6, 148) „Chajai Belčio sūnaus žmonai“.
5. Pravardė + priesagos *-овая/-евая* vedinys. Du užrašymai. Tai 2,4% visų įvardijimų, 10,5% dvinarių įvardijimų, 3,3% mišriųjų įvardijimų. Abu kartus užrašyta ta pati moteris: gen. sg. *жидовки Пинское Шкатульничихи Аврамовой* (1, 202) „Pinsko žydės Dėžutininkės, Abraomo žmonos“; acc. sg. *жидовку Пинскую Шкатульничиху Аврамовую* (1, 201).
6. Vardas + priesagos *-анка* vedinys. Vienas užrašymas. Tai 1,2% visų įvardijimų, 5,3% dvinarių įvardijimų, 1,6% mišriųjų įvardijimų. Moteris užrašyta be prievardžių: acc. sg. *Cyrlę Mowszanke* (1, 329) „Cirlė, Movšos dukterė“:

7. Vardas + priesagos *-иная* vedinys. Vienas užrašymas. Tai 1,2% visų įvardijimų, 5,3% dvinarių įvardijimų, 1,6% mišriųjų įvardijimų. Moteris užrašyta be prievardžių: gen. sg. *Śłomy Chauczyney* (1, 343) „Ślomos, Chaičo žmonos“.
8. Vardas + *-sk-* tipo priesagos vedinys. Vienas užrašymas. Tai 1,2% visų įvardijimų, 5,3% dvinarių įvardijimų, 1,6% mišriųjų įvardijimų. Moteris užrašyta su kilmės prievardžiu: gen. sg. *паньны Маріанны Шкокальское* (6, 103) „panelės Marianos Šokalskos“.
9. Vardas + priesagos *-овна/-евна* vedinys + priesagos *-овая/-евая* vedinys. Aštuoni užrašymai. Tai 9,4% visų įvardijimų, 38,1% trinarių įvardijimų, 13,1% mišriųjų įvardijimų. Trys moterys užrašytos be prievardžių: *Лея Лейзеровна Мордухаевая* (1, 381) „Lėja, Leizerio dukra, Morduchajaus žmona“; gen. sg. *Ity Abramowny Moszkowey* (1, 221), *Иты Аврамовны Мошковое* (1, 223). Viena moteris yra auksakalio žmona: gen. sg. *Fredy Lewkowny Dawydowey, zlotnikowey* (1, 398). Trys moterys užrašytos su religiją nurodančiu prievardžiu: gen. sg. *жидовки места Слонимского Ханны Юсковны Шамоновой* (1, 100), *жидовки Хомское Естеры Химинны Ицхаковое* (1, 85), gen. sg. *жидовки Слонимское Ханны Есковны Шымановое* (1, 73). Viena moteris yra valdovo žudė: dat. sg. *жидовце господарской места Слонимского Ханне Есковне Шимановой* (1, 55).
10. Vardas + priesagos *-овая/-евая* vedinys + priesagos *-овая/-евая* vedinys iš vyriškojo patronimo. Keturi užrašymai. Tai 4,7% visų įvardijimų, 19% trinarių įvardijimų, 6,6% mišriųjų įvardijimų. Viena moteris du kartus užrašyta be prievardžių, pvz., gen. sg. *Дворы Лейзеровое Симшичовое* (1, 319) „Dvoros, Leizerio, Simchos sūnaus, žmonos“. Ta pati moteris užrašyta su religiją nurodančiu prievardžiu: acc. sg. *Dwore Leyzerowq Simsiczowq żydowkę* (1, 298). Dar kartą ta pati moteris yra užrašyta, nurodant religiją ir tai, kad ji yra nuomininkė: gen. sg. *жидовьки Пиньское Дворы Лейзеровое Симшичовое, арендарьки Погостское* (1, 235).
11. Vardas + priesagos *-овая/-евая* vedinys + priesagos *-иная* vedinys. Du užrašymai. Tai 2,4% visų įvardijimų, 9,5% trinarių įvardijimų, 3,3% mišriųjų įvardijimų. Abu kartus užrašyta ta pati moteris: *Двора Лейзеровая Симшиная* (1, 300) „Dvora, Leizerio Simchos žmona“; acc. sg. *Двору Лейзеровую Симшиную* (1, 299).
12. Vardas + priesagos *-овна/-евна* vedinys iš vyriškojo patronimo + priesagos *-овая/-евая* vedinys. Du užrašymai. Tai 2,4% visų įvardijimų, 9,5% trinarių įvardijimų, 3,3 proc. mišriųjų įvardijimų. Abi moterys užrašytos be prievardžių: *Zysla Izakiewiczowna Izraelowa* (6, 65) „Zisla, Izako sūnaus duktė, Izraelio žmona“; *Dynia Szolomowiczowna Oszerowa* (6, 65).

13. Vardas + priesagos *-овна/-евна* vedinys + priesagos *-овая/-евая* vedinys iš vyriškojo patronimo. Vienas užrašymas. Tai 1,2% visų įvardijimų, 4,8% trinarių įvardijimų, 1,6% mišriųjų įvardijimų. Moteris užrašyta be prievardžių: *Песа Морьдухаевъна Абрамовичова* (6, 189) „Pesa, Mor-duchajaus duktė, Abraomo sūnaus žmona“.
14. Vardas + priesagos *-овна/-евна* vedinys iš vyriškojo patronimo + priesagos *-иная* vedinys. Vienas užrašymas. Tai 1,2% visų įvardijimų, 4,8% trinarių įvardijimų, 1,6% mišriųjų įvardijimų. Moteris užrašyta be prievardžių: *Мнушъка Шмойловичовна Илійная* (1, 381) „Mnuška, Šmoilos sūnaus duktė, Iljos žmona“.
15. Vardas + priesagos *-иная* vedinys + priesagos *-овна/-евна* vedinys. Vienas užrašymas. Tai 1,2% visų įvardijimų, 4,8% trinarių įvardijimų, 1,6% mišriųjų įvardijimų. Moteris užrašyta su dviem prievardžiais: *жидовку на име Паеру Юдиную Мошковну, вдову зъ четвергомъ детей* (1, 59) „žydę, vardu Paerą, Judo žmoną, Moškos dukterį, našlę su keturiais vaikais“.
16. Vardas + priesagos *-анка* vedinys + priesagos *-овая/-евая* vedinys iš vyriškojo patronimo. Vienas užrašymas. Tai 1,2% visų įvardijimų, 4,8% trinarių įvardijimų, 1,6% mišriųjų įvardijimų. Moteris užrašyta be prievardžių: dat. sg. *Hienie Mowszanke Litmanowiczowq* (6, 70) „Hieniai, Movšos dukteriai, Litmano sūnaus žmonai“.
17. Vardas + priesagos *-анка* vedinys + priesagos *-овая/-евая* vedinys + priesagos *-овая/-евая* vedinys iš vyriškojo patronimo. Keturiolika užrašymų. Tai 16,5% visų įvardijimų, 63,6% keturnarių įvardijimų, 22,6% mišriųjų įvardijimų. Penkios moterys užrašytos be prievardžių, pavyzdžiui, gen. sg. *Chay Moyżeszowny Gabryelowey Eyzaszewiczowey* (6, 13) „Chajos, Mozės dukters, Gabrieliaus, Eiziašo sūnaus, žmonos“, *Двора Лейзоровъна Лейзерова Симишчова* (1, 215) „Dvora, Leizerio duktė, Leizerio, Simchos sūnaus, žmona. Penkis kartus ta pati moteris užrašyta su religiją nurodančiu prievardžiu, pavyzdžiui, gen. sg. *Dwory Łazarowny Leyzerowey Simszyczowey, żydowki miasta Pinskiego* (1, 230). Viena moteris yra valdovo žydė: на *жидовку господарскую Эстыру Хеминну Ицхаковую Михелевича* (1, 56). Viena moteris yra nuomininko žmona: *Марына Heliaszowna Kałmanowa Salemonowiczowa arędarzowa Musnicka* (6, 97). Du kartus ta pati moteris nurodyta su religijos ir nuomininkės prievardžiais: gen. sg. *жидовки Пинское, арендарки Погостское, Дворы Лазаровны Лейзеровое Симишчовое* (1, 248) „Pinsko žydės, Pogostskojės nuomininkės Dvoros, Lozorius dukters, Leizerio, Simchos sūnaus, žmonos“.
18. Priesagos *-овая/-евая* vedinys + priesagos *-овая/-евая* vedinys iš vyriškojo patronimo + vardas + priesagos *-ная* vedinys. Trys užrašymai. Tai 3,5% visų įvardijimų, 13,6% keturnarių įvardijimų, 4,8%

- mišriųjų įvardijimų. Visos moterys užrašytos su religiją nurodančiu prievardžiu, pavyzdžiui, instr. sg. *Иухаковою Михелевичовой Гестери Ехимне жидовце Хомской* (1, 99) „Icchako, Michelio sūnaus, žmona Estera, Jechimo dukteris“; acc. sg. *жидовку Хомскую Иухаковую Михелевичовую Гестеру Ехимну* (1,99).
19. Vardas + priesagos *-инна* vedinys + priesagos *-овая/-евая* vedinys + vyriškojo patronimo genityvas. Du užrašymai. Tai 2,4% visų įvardijimų, 9,1% keturnarių įvardijimų, 3,2% mišriųjų įvardijimų. Vieną kartą moteris užrašyta be prievardžių: dat. sg. *Естерь Хеминне Иухаковой Михелевича* (1, 63) „Esterai, Chemo dukteriai, Icchako, Michelio sūnaus, žmonai“. Kitą kartą ta pati moteris užrašyta su religijos prievardžiu: dat. sg. *жыдовце места Хомского на имя Естыры Хеминне Иухаковой Михелевича* (1, 61).
20. Vardas + priesagos *-инна* vedinys + priesagos *-овая/-евая* vedinys + priesagos *-овая/-евая* vedinys iš vyriškojo patronimo. Du užrašymai. Tai 2,4% visų įvardijimų, 9,1% keturnarių įvardijimų, 3,2% mišriųjų įvardijimų. Du kartus ta pati moteris užrašyta su religijos prievardžiu: gen. sg. *жидовки места Хомского Гестерь Хеминны Иухаковое Михелевичовое* (1, 102) „Chomsko žydės Esteros, Chemo dukters, Icchako, Michelio sūnaus, žmonos“; *За жидовкою Хомскою Гесторью Хоминною Иухаковую Михелевичовою* (1, 101).
21. Vardas + du priesagos *-овая/-евая* vediniai + priesagos *-овая/-евая* vedinys iš vyriškojo patronimo. Vienas užrašymas. Tai 1,2% visų įvardijimų, 4,5% keturnarių įvardijimų, 1,6% mišriųjų įvardijimų. Moteris užrašyta be prievardžių: *Двора Лазаровая Лейзеровая Симшичовая* (1, 338) „Dvora, Lazaro Leizerio, Simchos sūnaus, žmona“.
22. Vardas + priesagos *-овна/-евна* vedinys + priesagos *-овна/-евна* vedinys iš vyriškojo patronimo + priesagos *-овая/-евая* vedinys + priesagos *-овая/-евая* vedinys iš vyriškojo patronimo. Vienas užrašymas. Tai 1,2% visų įvardijimų, 50% penkianarių įvardijimų, 3,2% mišriųjų įvardijimų. Moteris užrašyta su religijos prievardžiu: *Двора Якубовна Рубиновичовна Езылишова Якубовичева, жидовка Пинская* (1, 333) „Dvora, Jokūbo, Rubino sūnaus, duktė, Ezijo, Jokūbo sūnaus, žmona, Pinsko žydė“.
23. Vardas + du priesagos *-овна/-евна* vediniai iš vyriškojo patronimo + priesagos *-овая/-евая* vedinys + priesagos *-овая/-евая* vedinys iš vyriškojo patronimo. Vienas užrašymas. Tai 1,2% visų įvardijimų, 50% penkianarių įvardijimų, 3,2% mišriųjų įvardijimų. Moteris užrašyta be prievardžių: gen. sg. *Dwory Nisanowiczowny Puhaczewiczowny, Salomonowey Ezyaszewiczowey* (6, 13) „Dvoros, Nisano Puhačiaus sūnaus dukteriai, Salomono, Eiziašo sūnaus, žmonai.

4. Įvardijimo struktūra

Su vardu buvo užrašyti trys ketvirtadaliai moterų (63; 75%). Vardas buvo susijęs su įvardijimo ilgiu. Kuo daugiau įvardijime asmenvardžių, tuo didesnė tikimybė, jog jame bus vardas. Vienanarių įvardijimų su vardu buvo mažiausiai – 6; 28,6%. Dvinarių įvardijimų su vardu buvo užrašyti devyni dešimtadaliai – 17; 89,5%. Trinariai įvardijimai su vardu buvo užrašyti beveik visi – 19; 95%. Keturnariai ir penkianariai įvardijimai su vardu buvo užrašyti visi.

Andronimą turėjo daugiau kaip pusė moterų – 60; 71,4%. Andronimas beveik visada (55 atvejais) buvo priesagos *-овая/-евая* vedinys. Tik penkiais atvejais andronimas buvo priesagos *-иная* vedinys. Moteriškąjį patronimą turėjo apie pusę moterų – 40; 47,6%. Moteriškasis patronimas beveik visada (35 atvejais) buvo priesagos *-овна/-евна* vedinys. Tris kartus tai buvo priesagų *-на, -инна* vedinys, o du kartus tai buvo priesagos *-анка* vedinys.

Asmenvardį iš situoktinio tėvavardžio turėjo per trečdalį (34; 40%) moterų. Asmenvardis iš situoktinio tėvavardžio beveik visada (31 atveju) buvo priesagos *-овая/-евая* vedinys iš vyriškojo patronimo. Tik tris kartus tai buvo vyriškojo patronimo genityvas. Asmenvardį iš tėvo tėvavardžio turėjo dešimtadalis (8; 9,4%) moterų. Su pravardėmis užrašytos trys moterys (3,5%). *-sk-* tipo asmenvardį turėjo dvi moterys (2,4%).

Mažiausiai buvo penkianarių moterų įvardijimų (2; 2,4%). Kitų įvardijimų buvo panašus skaičius: vienanarių – ketvirtadalis (21; 25%), dvinarių – 19; 22,6%, trinarių – 20; 23,8%, keturnarių – 22; 26,2%. Vidutinis moterų įvardijimo ilgis buvo 2,58 asmenvardžio.

Prievardžių turėjo daugiau kaip pusė (55; 64,7%) moterų. Daugiau kaip pusę visų prievardžių (29; 52,7%) sudarė religijos prievardžiai. Apie trečdalį (15; 27,3%) prievardžių sudarė šeiminės padėties ir giminystės prievardžiai. Šeštadalį (9; 16,4%) prievardžių sudarė pareigybės, amato, verslo prievardžiai. Tik du kartus (3,6%) buvo užrašyti kilmės prievardžiai.

Iš religijos prievardžių 27 kartus buvo užrašytas prievardis *жидовка* „žydė“, du kartus *жидовка господарская* „valdovo žydė“. Iš šeimyninės padėties ir giminystės prievardžių dažniausiai buvo užrašomas prievardis *wdowa* „našlė“. Po vieną kartą buvo užrašyti žmonos prievardžiai *żona* ir *малжонка*. Iš pareigybės, amato, verslo prievardžių dažniausiai buvo užrašomi su nuomijimu susiję prievardžiai *arędarka* (6) „nuomininkė“ ir *arędarzowa* (1) „nuomininko žmona“. Po vieną kartą buvo užrašyti prievardžiai *doktorowa* „gydytojo žmona“ ir *złotnikowaja* „auksakalio žmona“. Kilmės prievardžiai *пани* „ponia“ ir *панна* „panelė“ buvo užrašyti po vieną kartą.

5. Išvados

1. Populiariausi moterų vardai – Debora, Estera, Ona (Hanna), Marija (Marjam). Vardai dažniausiai buvo užrašomi mažybinėmis formomis (60%). Kanoninėmis formomis vardai buvo užrašomi rečiau (40%).
2. Iš moterų įvardijimo tipų vyravo mišrusis (72,9%). Nepalyginti mažiau buvo įvardijimų vien šeimos asmenvardžiais (18,8%) ir įvardijimų be šeimos asmenvardžių (8,2%). Su vardais buvo užrašyta 75% moterų. Vardas buvo susijęs su įvardijimo ilgiu: kuo daugiau įvardijime asmenvardžių, tuo didesnė tikimybė, jog tarp jų bus vardas.
3. Andronimą turėjo 71,4% moterų. Moteriškąjį patronimą turėjo 47,6% moterų. Asmenvardį iš sutuoktinio tėvavardžio turėjo 40% moterų. Asmenvardį iš tėvo tėvavardžio turėjo 9,4% moterų. Su pravardėmis užrašyta 3,5% moterų. *-sk-* tipo asmenvardį turėjo 2,4% moterų.
4. Mažiausiai buvo penkianarių moterų įvardijimų (2,4%). Kitų įvardijimų buvo panašus skaičius: vienanarių – 25%, dvinarių – 22,6%, trinarių – 23,8%, keturnarių – 26,2%. Vidutinis įvardijimo ilgis buvo 2,58 asmenvardžio.
5. Prievardžių turėjo 64,7% moterų. Vyravo religijos prievardžiai (52%). Apie trečdalį (27,3%) prievardžių sudarė šeiminės padėties ir giminystės prievardžiai. Šeštadalį prievardžių sudarė pareigybės, amato, verslo prievardžiai (16,4%). Kilmės prievardžių buvo nedaug (3,6%).

Šaltiniai

1. Акты издаваемые виленскою комиссiею для разбора древнихъ актовъ. Т. 28: Акты о евреяхъ. Вильна, 1901.
2. Русско–еврейский архивъ. Документы и материалы для истории евреевъ въ Россiи. Т. 1. Документы и регесты къ истории литовскихъ евреевъ (1388–1550). Собралъ и издалъ С. А. Бершадскiй. С.–Петербургъ, 1882.
3. Русско–еврейский архивъ. Документы и материалы для истории евреевъ въ Россiи. Т. 2. Документы и регесты къ истории литовскихъ евреевъ (1550–1569). Собралъ и издалъ С. А. Бершадскiй. С.–Петербургъ, 1882.
4. Русско–еврейский архивъ. Документы и материалы для истории евреевъ въ Россiи. Т. 3. Документы къ истории польскихъ и литовскихъ евреевъ (1364–1569). С.–Петербургъ, 1903.
5. Lietuvos Metrika (1529–1538). Knyga Nr. 15. Užrašymų knyga 15. Vilnius: LII, 2002.
6. Акты издаваемые виленскою комиссiею для разбора древнихъ актовъ. Т. 29: Акты о евреяхъ. Вильна, 1902.

Literatūra

- Beider, Alexander. 1993. *A Dictionary of Jewish Surnames from the Russian Empire*. Teaneck, NJ: Avotaynu.
- Beideris, Aleksandras. 2009. Rytų Europos ir Lietuvos žydų asmenvardžiai. *Žydai Lietuvoje: istorija, kultūra, paveldas*. Vilnius: R. Paknio leidykla.
- BVŽ = *Biblijos vardu žodynas*. Kaunas: Aidai, 2000.
- Čirūnaitė, Jūratė. 2004 a. XVI–XVII a. Lietuvos totorių moterų įvardijimo būdai. *Lituanistica* 3 (59), 71–93.
- Čirūnaitė, Jūratė. 2004 b. XVI–XVII a. Lietuvos totorių moterų įvardijimo struktūra. *Lituanistica* 4 (60), 39–52.
- Čirūnaitė, Jūratė. 2005. LDK žydų įvardijimas slaviškuose XVIII a. dokumentuose. *Lituanistica* 3 (63), 38–46.
- Čirūnaitė, Jūratė. 2007. Lietuvos totorių moterų užrašymo standartai. *Baltu filologija* XVI (1/2), 31–45.
- Čirūnaitė, Jūratė. 2009 a. LDK žydų įvardijimas slaviškuose XV a. dokumentuose. *Lituanistica* 55, Nr. 3–4 (79–80), 127–132.
- Čirūnaitė, Jūratė. 2009 b. LDK žydų ir totorių pavardžių formavimosi ypatumai. *Liaudies kultūra* 4, 39–43.
- Čirūnaitė, Jūratė. 2009 c. XVI–XVII a. kilmingų LDK moterų vardynas. *Darbai ir dienos* 51, 41–58.
- Čirūnaitė, Jūratė. 2012. XVI amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žydžių moterų vardynas. *Respectus philologicus* 21 (26), 200–205.
- BFŽ = Feldblyum, Boris. *Russian–Jewish Given Names*. Teaneck, NJ: Avotaynu, 1998.
- Kuzavinis, Kazimieras; Bronys Savukynas. 2003. *Lietuvių vardu kilmės žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Maciejauskienė, Vitalija. 1991. *Lietuvių pavardžių susidarymas XIII–XVIII a.* Vilnius: Mokslas.
- Šiaučiūnaitė–Verbickienė, Jurgita. 2009. Bendruomenės įsikūrimas ir sklaida. *Žydai Lietuvoje: istorija, kultūra, paveldas*. Vilnius: R. Paknio leidykla.
- Vanagas, Aleksandras. 1974. Mūsų pavardės I. *Žodžiai ir žmonės*. Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius, Zigmas. 2008. *Lietuvių asmenvardžiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Кулишеръ, И. И. 1911. *Сборникъ для согласования разнovidностей именъ: библейскихъ, национальныхъ, талмудическихъ, заимствованныхъ и другихъ, употребляемыхъ евреями в России*. Житомиръ.
- Погорельский, Мешель. 1893. *Еврейские имена собственные*. С.–Петербургъ.
- Краткий словарь еврейскихъ имен*. Иерусалим: Шамир, Малер.

Jūratė Čirūnaitė
Kalbų ir edukacijos katedra
Lietuvos sveikatos mokslų universitetas
M. Jankaus g. 2, LT-50001 Kaunas, Lietuva
j.cirunaitė@gmail.com

KOPSAVILKUMS

**Ebreju tautības sievietes personvārdi Lietuvas lielkunigaitijā
17. gadsimtā**

Jūratē ČIRŪNAITĒ

Rakstā analizēti Lietuvas lielkunigaitijas 17. gs. dokumentos fiksētie ebreju tautības sievietes personvārdi. Vispopulārākie sievietes priekšvārdi ir Debora, Estera, Anna un Marjama. Vārdi visbiežāk (60%) ir pierakstīti deminutīva formā. Vārda kanoniskās formas ir lietotas 40% gadījumu. Visbiežāk (72,9%) sievietes ir nosauktas ar jaukta tipa apzīmējumu. Vienīgi ģimenes vārds ir minēts 18,8% gadījumu, bet gadījumi, kad ģimenes vārda vispār nav, veido tikai 8,25% no visiem pierakstiem. 75% sievietes ir pierakstīti priekšvārdi. Redzama sakarība starp apzīmējuma garumu un priekšvārdu: jo garāks ir apzīmējums, jo lielāka iespēja, ka tas ietver arī priekšvārdu. 71,4% sievietes apzīmējumā ir pieminēti arī vīra vārds un uzvārds. Sievietes patronīmi ir lietoti 47,4% apzīmējumu. Vīra tēva vārds ir pieminēts 40% analizēto apzīmējumu. 3,5% sievietes apzīmējumu parādās viņu iesaukas.

SUMMARY

**The Names of Jewish Females in the Grand Duchy of Lithuania
in the 17th Century**

Jūratē ČIRŪNAITĒ

The article deals with the names of Jewish females in the documents of the Grand Duchy of Lithuania in the 17th century. The most popular Jewish female names are Debora, Estera, Anna and Marjam. As a rule, the names are recorded in the diminutive form (60%). The canonical form of naming is represented by 40%. The most frequent way of naming females is the mixed type (72,9%). The percentage using only family onomastics is only 18,8%, while naming without using family onomastics is even lower – 8,25%. 75% of women are given names. It has been determined that there is a connection between the name and its length: the longer the listing, the greater is the chance that there will be a name involved. 71,4% of women have the name and the surname of their husband mentioned in their listing. Female patronymics are found in 47,4% of names. The name of the husband's father is found in 40% of the analyzed samples. 3,5% of women are recorded giving their nicknames.

PAREIZĪBAS KRITĒRIJI LATVIEŠU VALODĀ: VĒSTURISKS UN MŪSDIENU PĀRSKATS

2. DAĻA

Trevor G. FENNELL
Flinders University of South Australia

Sākot jau ar Kristofora Kolumba epohālo 1492. gada jūras ceļojumu uz Centrālameriku un Vasko da Gamas tikpat vēsturisko 1497. gada jūras ceļojumu uz Indiju, Rietumeiropas valstis – Spānija, Portugāle, Francija, Holande un Anglija – uzzināja, ka rietumos atrodas lielas līdz tam nezināmas teritorijas ar tikpat lielām izmantojamām bagātībām, tāpat arī, kā ātrāk un drošāk tikt pie jau zināmām bagātībām austrumu zemēs, t. i. – Ķīnā, Indijā un Indonēzijā. Kāras ne tikai uz naudu vai zeltu un citām dārgām vielām, bet arī uz jaunām teritorijām un varu, kas nāk no daudzām bagātām kolonijām, šīs valstis pakāpeniski no 16. līdz 19. gadsimtam sāka sev iegūt katra savu impēriju. Spānija un Portugāle aprija Dienvidameriku, Holande sagrāba Indonēziju, Francija bija aktīva Ziemeļāfrikā, Indoķīnā un Kanādā. Viss, vai gandrīz viss, pārējais iekrita britu rokās: Ziemeļamerika, Austrumāfrika un Dienvidāfrika, Indija (plašākajā nozīmē), Austrālija, Jaunzēlande un daudzas mazākas teritorijas. Sakarā ar valodniecības vēsturi un ar to saistīto jautājumu par valodas „pareizību“, jāatceras kāds ļoti vēsturisks brīdis no britu kundzības laika Indijā.

Pārvaldot impēriju, koloniālā vara parūpējās savu kundzību nodrošināt un tādām nolūkam sūtīja ne tikai vajadzīgo militāro spēku, bet arī policistus, juristus, tiesnešus, gubernatorus un to vietniekus, grāmatvežus, revidentus, kontrolierus un visāda veida ekspertus, tos visus lielā skaitā. Starp nosūtītajiem ierēdņiem bija pajauns anglis, Viljams Džonss (*William Jones*). Dzimis Londonā 1746. gadā, viņam bija izcils talants un kvēla interese par valodām. Viņš studēja Oksfordas Universitātē un līdz studiju beigām bija iemācījies latīņu, grieķu, ebreju, arābu un persiešu valodu. Pāris gadus savas karjeras sākumā viņš strādāja tulkošanas darbus un sastādīja ietekmīgu persiešu valodas gramatiku, bet drīz kļuva skaidrs, ka šī nozare nevar viņam nodrošināt stabilu algu, kas būtu adekvāta viņa dzīves vajadzībām. Tāpēc viņš pārkvalificējās par juristu, un jādūmā, ka arī jurisprudencē viņam talanta netrūka, jo jau 1783. gadā viņš bija iecelts par tiesnesi Kalkutas Augstajā tiesā. Tas ir postenis, kas par Britu Impērijas prestiža stiprināšanu viņam sagādāja paaugstinājumu par seru Viljamu Džonsu.

Ieradies Kalkutā viņš nodibināja Bengālijas Āzijas biedrību un tūlīt sāka mācīties sanskrita valodu. Āzijas biedrības žurnālā 1786. gadā parādījās viņa raksts „Āzijas pētījumi“ [*Asiatick Researches*]. V. Džonss nomira astoņus gadus

vēlāk, nemaz nezinot, cik milzīgas būs viņa raksta atskaņas valodnieku aprindās. Džonsa revolucionārais raksts aizsāka tradicionālajai valodniecībai pavisam jaunu pieeju, kas vēl šodien nav zaudējusi savu nozīmīgumu. Viņš rakstīja:

„Sanskrita valodai, ar tās neiedomājamo vecumu, piemīt brīnišķīga struktūra, par grieķu izkoptāka, par latīņu bagātāka, un par abām daudz pilnīgāka, bet tomēr uzrādot abām tuvāku līdzību, gan vārdu saknēs, gan gramatiskajās formās, nekā varētu būt tikai nejausi radusies. Šīs līdzības ir gan tik stipras, ka neviens filologs nevarētu visas trīs salīdzināt, nenākot pie slēdziena, ka tās ir izcēlušās no kāda kopēja avota, kurš varbūt vairs neeksistē. Līdzīgā, bet ne tik pārsteidzošā veidā, var ticēt, ka ģermāņu un ķeltu valodas .. tāpat cēlušās no šī avota. Tai pašai saimei varētu pievienot arī senpersiešu valodu.“

“The Sanskrit language, whatever be its antiquity, is of a wonderful structure, more perfect than the Greek, more copious than the Latin, and more exquisitely refined than either, yet bearing to both of them a stronger affinity, both in the roots of verbs and in the forms of grammar, than could possibly be produced by accident; so strong indeed, that no philologer could examine all three, without believing that they have sprung from some common source, which, perhaps, no longer exists; there is similar reason, though not quite so formidable, for believing that both the Gothick and the Keltick .. had the same origin with Sanskrit; and Old Persian might be added to the same family.” (citēts no Dinneen 1967: 180)

No šīs sēklas izaugusi jauna valodniecības nozare – vēsturiski salīdzināmā valodniecība. Pagājuši divi gadsimti, klāt nākuši simtiem vai pat tūkstošiem pētnieku un milzum daudz rakstu, bet Džonsa tēze palikusi neskarta, un ir arī pierādīts, ka vēl citas valodas pieder viņa ierosinātajai saimei, ko tagad sauc par indoeiropiešu valodu saimi.

Visagrākā interese Eiropā ir redzama jau 19. gadsimta sākumā. Rasmus Rasks (*Rasmus Rask*) Dānijā, Frīdrihs un Vilhelms fon Šlēgeli (*Friedrich, Wilhelm von Schlegel*), Francs Bops (*Franz Bopp*) un Jākobs Grimms (*Jacob Grimm*) Vācijā ir vispazīstamākie starp tā laika celmlaužiem, un Vāciju varētu pamatoti uzskatīt par jaunās disciplīnas centru Eiropā. Īsu laiku tāpēc bija modē mazliet etnocentriskais termins „indoģermāņu“ valodas. Pētniekiem bija divi (bet tomēr saistīti) mērķi. Pirmais bija fonētisks (bet balstoties drīzāk uz burtiem nekā uz skaņām), t. i., viņi mēģināja konsolidēt un attaisnot (vai reducēt uz likumiem) zināmas regulāras atbilstības, piem., latīņu *f* un angļu / vācu *b* – lat. *frater* / angl. *brother*, vācu *Bruder* ‘brālis’ – vai latīņu *k* un

angļu / vācu *h* – lat. *cor* (*cordis*) / angl. *heart*, vācu *Herz* ‘sirds’. Otrais mērķis – ar daudzām šādām atbilstībām bruņoti, pētnieki mēģināja rekonstruēt indoeiropiešu vairs neeksistējošo pirmvalodu – jo arī šinī (neeksistēšanas) lietā izrādījās, ka Džonsam bija taisnība. Faktiski šis mēģinājums ir nolemts neveiksmei; labākais, ko var cerēt, ir vairāk vai mazāk ticami rekonstruēt, kā daži atsevišķi vārdi būtu izskatījušies indoeiropiešu pirmvalodā; bet arī tad nav drošības, jo kas var zināt, vai pastāvēja kāda vēl agrāka forma laikmetā, par ko mums nav un arī nevar būt salīdzināmu materiālu?

Ja Vācija bija Eiropas indoeiropiešu pētījumu centrs un ja Latvijā baltvāciešu intelīgences turpināja noteikt kulturālo toni, tad varam sagaidīt, ka agrāk vai vēlāk jaunie virzieni kļūs pazīstami arī tur. Tomēr ieskatoties nopietnākos 19. gadsimta pirmās puses darbos, piem., Oto Rozenbergera (*Otto Rosenberger*) 1830. gadā izdotajā gramatikā „Formenlehre der lettischen Sprache“ (Mitau: Steffenhagen, 1830), var konstatēt, ka autors nav izmantojis jauno perspektīvu, ko iepriekšējo 30 gadu darbi bija darījuši pieejamu, un diezgan viegli var saprast, ka vajag laiku, lai piesavinātos attiecīgās zināšanas un lietderīgos avotus. Tādai iespējai var vieglāk ticēt, kad O. Rozenbergers 1848. gadā savas otrās gramatikas „Formenlehre der lettischen Sprache in neuer Darstellung“ ievadā raksta:

„Der Ausdruck auf den Titel „in neuer Darstellung“ bezieht sich nicht bloß auf die Form .. sondern vorzüglich auch auf den Inhalt. Eben darum nenne ich die Darstellung einen Versuch. Es schien mir ein noch nicht betretener Weg angebahnt werden zu müssen für die Fassung einer Sprache, die dem Sanskrit in so vielen Beziehungen nahe steht.“ (Rozenberger 1848: v)

„Virsrakstā lietotais izteikums „jaunā izskaidrojumā“ attiecas ne tikai uz formu .. bet arī un it īpaši uz saturu. Tieši tāpēc es uzskatu šo izskaidrojumu par mēģinājumu. Man likās nepieciešams aizsākt līdz šim neņemtu taku, lai stādītu priekšā valodu, kura daudzējādā ziņā līdzinās sanskritam.“

Šur tur tekstā Rozenbergers sniedz palielu skaitu sanskrita vārdu (Rozenberger 1848: 4, 8, 10–11), varbūt lai uzsvērtu jaunatraso radniecību. Viņa darbs, ko vēl nevar īsti ietilpināt baltu valodu filoloģijas tradīcijā, tomēr deva stimulu šī jaunā virziena attīstībai.

Dažus gadus vēlāk, 1863. gadā, iznāca Augusta Bīlenšteina (*August Bielenstein*) „Handbuch der lettischen Sprache“, kur jau ievadā varam lasīt:

„Dieses Buch ist geschrieben für die, die Lettisch lernen wollen, nicht für die, die Lettisch so gut schon verstehen, dass sie überhaupt keiner Grammatik bedürfen.“ (Bielenstein 1863: ix)

„Šī grāmata ir domāta tiem, kas latviešu valodu grib iemācīties, ne tiem, kas to jau tik labi saprot, ka tiem nemaz vairs nevajag kāda gramatikas darba.“

Tas liek domāt, ka Bīlenšteina „Handbuch“ ir uzskatāms par praktisku vienkāršojumu tā paša autora lielākajam darbam – „Die Lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen“ (1863–1864), bet autors tomēr samērā bieži rāda arī valodas vēstures elementus kā, piemēram, skaņu maiņas (*dēlas* > *dēls*, *ranku* > *roku*, *mett* > *mes*), minot attiecīgo skaņu maiņu likumus (Bielenstein 1863: 25, 26, 28). Tādas piezīmes atrodamas galvenokārt pirmajā nodaļā (par skaņām), kurpretī tālākās nodaļās viņš visai reti rāda uz kādu latīņu, vēl retāk uz grieķu valodas formu. Vienkāršojums tas var būt, bet tik vienkāršs tas nemaz nav. Tālāk var konstatēt, ka jaunie vēsturiski salīdzināmie elementi ir iespaidojuši tikai fonētikas daļu, bet arī tajā norādes ir ierobežotas ar relatīvi tuvu pagātni. Autors nav mēģinājis celt gaismā agrākus vēstures posmus.

Paralēli ar iepriekšējo grāmatu Bīlenšteins 1863. un 1864. gadā gatavoja un izdeva divos sējumos savu „Die Lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen“ (Bielenstein 1863–64). Šoreiz ievadvārdi skan citādi:

„Dieses Buch ist nicht für diejenigen geschrieben, die kurz und rasch lettisch zu sprechen und zu schreiben lernen wollen, sondern für diejenigen, die eine Einsicht in das Wesen der lettischen Sprache zu gewinnen wünschen. Dieses Buch ist keine populäre und practische lettische Grammatik für den Laien...“ (Bielenstein 1863–64, I: viii)

„Šī grāmata nav sarakstīta tiem, kas īsā un ātrā veidā grib iemācīties latviski runāt un rakstīt, bet tiem, kas vēlas gūt ieskatu par latviešu valodas dabu. Grāmata nav populāra un praktiska latviešu valodas gramatika nespeciālistiem.“

Autors sola arī salīdzinājumus ar lietuviešu valodu (Bielenstein 1863–64, I: ix). Viņš atklāti izsaka vēlmi attiecināt uz latviešu valodu indoeiropēistikas speciālistu pētījumu rezultātus (Bielenstein 1863–64, I: ix). 14 lappuses veltītas latviešu un lietuviešu skaņu sistēmas salīdzinājumam (Bielenstein 1863–64, I: 103–117). It sevišķi fonētikas daļā šī grāmata sniedz svarīgu pārskatu par baltu filoloģijas pamatprincipiem.

Darba nolūks ir izskaidrot modernajā valodā sastopamās parādības, meklējot to agrākās formas un rādot ar regulāriem evolūcijas likumiem, kā attiecīgie elementi attīstījušies no agrākām uz vēlākām formām, un tāpēc tajā nevar sagaidīt to pašu nostāju pret „pareizību“, kādu varētu atrast praktiskākā izdevumā. Šur un tur, tomēr, it kā izsprūk dažas autora personīgākas domas par fonētiku un morfoloģiju.

„Die relativ breite Aussprache des ē im Infinitiv der Verba Cl. IX. [slavēt, zaudēt – TGF] und XII. [gulēt, svinēt – TGF], wie man sie in Niederbartau hört, ist nicht dem Genius der Sprache und der Analogie gemäss.“ (Bielenstein 1863–64, I: 41)

„Patskaņa ē relatīvi platā izruna 9. [slavēt, zaudēt – TGF] un 12. [gulēt, svinēt – TGF] grupas verbu nenoteiksmē, ko dzird Bārtā, neatbilst valodas garam vai analogijai.“

Kā „valodas garu“ varētu zinātniski definēt, man nemaz nav skaidrs. Par izskaņām *-ene, -iene* viņš raksta:

„Stender (Gr. §. 42) [und] Hesselberg (Gr. §. 153) .. bezeugen (für Ostkurland und Livland?) die Eksistenz und den Gebrauch von Femininformen auf *-iene*, die aber für die Schriftsprache minder empfehlenswerth sind als die auf *-ene*, cf. *skroder-iene, wēwer-iene, ķēniņ-iene, ķezar-iene* ..“ (Bielenstein 1863–64, I: 283)

„Stenders (Gr. §. 42) [un] Heselbergs (Gr. §. 153) .. liecina (par Rietumkurzemi un Vidzemi?) par to, ka eksistē sieviešu kārtas formas ar *-iene*, kuras arī lietojot, bet rakstu valodai šīs formas ir mazāk ieteicamas nekā tās ar *-ene*: sal. *skroder-iene, wēwer-iene, ķēniņ-iene, ķezar-iene* ..“

Un nedaudz tālāk:

„Deutsche Zungen, die fühlten, dass *diew-ischk(a)-s, tēw-ischk(a)-s* nicht ächt lettisch sei, bildeten ohne Grund die Monsterformen: *diew-ischķ-ig(a)-s, tēw-ischķ-ig(a)-s* (!) deren Unächtheit schon Harder (Zusätze, 2. Ed., P. 21) bemerkt.“ (Bielenstein 1863–64, I: 292)

„Vācu valodas runātāji, kuriem likās, ka formas *diew-ischk(a)-s, tēw-ischk(a)-s* nav īsti latviskas, pavisam nepamatoti radīja briesmīgas formas *diew-ischķ-ig(a)-s, tēw-ischķ-ig(a)-s* (!), kuru nedabiskumu ievēroja jau Harders (Zusätze, 2. Ed. P. 21).“

Gadus septiņdesmit piecus pēc Džonsa epohālā raksta, ko teikt par jēdzieniem „pareizība“ un „autoritāte“? Centrālā loma noteikti vēl pieder gramātiķiem un filologiem, bet „pareizība“ ir kļuvusi precīzāka. Astoņpadsmitajā gadsimtā pietika ar to, ka runa vai raksts ir kādā pieņēmamā dialektā, bet deviņpadsmitajā ir vajadzīgs tuvāks paskaidrojums: „pareizs“ ir tas, kas ir saskaņā ar filologu izstrādātajiem pamatprincipiem, kas turpmāk uzskatāmi par latviešu valodas autentiskuma garantiju. „Tautas balss“ faktors nav atklāti minēts Bielenšteina gramatikā, bet ir skaidrs, ka valdošais klimats latviešu

aprintās Tautas atmodas laikā, t. i., jaunlatviešiem nopietni prasot pēc kultūras autonomijas, vismaz simboliski pretojās krievu politiskajai un vāciešu sociālajai un kulturālajai kundzībai. Simboliski, jo tanī laikā latviešiem nebija vajadzīgo izglīto personu, kas pašas varētu zinātniski iedziļināties valodas lietās. Kad nāca klajā Bīlenšteina gramatika, Kārlim Mīlenbaham bija tikai desmit gadu, un Jānis Endzelīns vēl nebija dzimis.

Droši varam teikt, ka latīņu valodas iespaids, tik spēcīgs un tik maldinošs 17. un 18. gadsimtā, vairs nespēlē nekādu lomu latviešu valodas gramatikas „pareizības“ novērtējumā, kaut gan tāds iespaids citviet bija jūtams vēl daudz vēlāk. Anekdotiski, šeit varu piebilst, ka angļu valodai vēl ilgi piedēvēja latīņu locījumu sistēmu, un, piemēram, manās 1954. gada vidusskolas angļu valodas stundās vēl mācīja, ka angļu valodai ir pieci locījumi: nominatīvs *the man*; vokatīvs *man*; akuzatīvs *the man*; ģenitīvs *the man's*; un datīvs *to the man, for the man* (Scott 1951: 49–50). Arī tad, ja iztrūkst ablatīva, tāda veida mācības avots ir nepārprotami latīnisks.

Svarīgs solis uz priekšu bija Rīgas Latviešu biedrības dibināšana 1868. gadā. Jaunā biedrība zināmā mērā bija pretstatīta vācu inteliģences 1826. gadā dibinātajai Latviešu literārajai (arī Latviešu draugu) biedrībai. Blakus vāciešu „Magazīnām“, arī jaunā biedrība, sākot ar 1876. gadu, izdeva žurnālu – „Rakstu krājums izdots no Rīgas latviešu biedrības Zinību komisijas“. Šo pavisam neveiklo (daži teiktu „nepareizo“) nosaukumu vēlāk uzlaboja – „Rakstu krājums, Rīgas latviešu biedrības Zinību komisijas izdots“. Bet arī latviešu rokās galvenās valodniecības vadlīnijas nemainījās; netika apšaubīta vēsturiski salīdzināmā metode jeb diahroniskā pieeja. Blakus tīri valodnieciskiem jautājumiem, biedrība nemitīgi centās tikt vaļā no tradicionālās vācu ortogrāfijas principiem un izveidot vienkāršāku sistēmu, kurā lieto nevis fraktūras, bet modificētus antīkvas burtus. Tāda maiņa jaunajos nacionālisma apstākļos būtu konkrēta demonstrācija tam, ka vāciešu intelektuālā kundzība iet uz beigām, ka turpmāk arī zinātnē būs jauni kungi. Pati zinātne ar to nemainīsies un valodnieki gramatiķi joprojām būs tie, kam pieder autoritāte. Tādā brīdī vēsturiskajā stāstā ienāk divi visslavenākie latviešu valodas pētnieki – Kārlis Mīlenbahs un Jānis Endzelīns.

Jau iepriekš minēts, ka 17. gadsimtā politiskie un sociālie apstākļi bija tādi, ka nevarēja domāt par kopēju, standarta valodu, bet tagad 19. un 20. gadsimta mijā apstākļi ir daudz labvēlīgāki. Bez valsts tomēr nevar būt valsts valoda, bet literāru vai standarta valodu gan var veidot. Tātad uzdevums īstenot normētu standartu gūlās uz pleciem abiem nosauktajiem valodniekiem. Mīlenbahs, no savas puses, sakrāj un daļēji rediģē materiālus milzīgajai „Latviešu valodas vārdnīcai“ (ME), kā arī sastāda sintakses nodaļu abu autoru 1907. gadā izdotajai „Latweešchu gramatikai“ (Rigā: Sichmanis, 1907). Endzelīns šai gramatikā sagatavo fonētikas un morfoloģijas mācību, kā arī

rediģē un papildina vārdnīcas šķirkļus, kas palikuši pēc Milēnbaha nāves 1916. gadā. Endzelīns dzīvoja daudz ilgāk, caur visu tā saucamo „Latvijas laiku“ un vēl 20 gadus pēc tam. Latvijas inteliģence viņu uzskatīja ne tikai par autoritāti, bet par vienīgo autoritāti, un viņš paspēja savā garajā karjerā sagatavot daudzus studentus, kas paildzināja viņa uzskatu ietekmi. Tātad viegli izplatījās doma, ka vārds „gramatika“ var nozīmēt tikai „vēsturiska gramatika“. Nevēsturiskus valodas aprakstus lai nosauc citādi – varbūt „mācību grāmatas“, bet tikai ne „gramatikas“. Endzelīns pats nav vainīgs pie tādiem uzskatiem, bet drīzāk inteliģences nespeciālisti, kas redzēja latviešu valodas konservatīvismā nepārprotamu pierādījumu savas valsts svarīgajam vēsturiskā statusa pamatojumam. Doma, ka latviešiem bijuši it kā īpaši sakari ar senās sanskrita valodas runātājiem un civilizāciju, bija diezgan vilinoša inteliģences diletantiem.

Starp Pirmo un Otro pasaules karu, t. i. – 20. un 30. gados, radās jauns domāšanas veids. Šveiciešu valodnieks Ferdināns de Sosīrs (*de Saussure*, 1857–1913), kas jau bija pazīstams ar saviem darbiem vēsturiskajā indoeiropiešu valodniecībā, 1906.–1911. gadā Ženēvas Universitātē lasīja lekciju ciklu, ko publicēja (1916) daži viņa studenti, balstoties uz lekcijās pierakstītām piezīmēm: „Cours de linguistique générale“ [*Vispārīgās valodniecības kurss*] (Paris: Payot, 1916). Galvenais te ir sinhroniskā pieeja, kurā uzsvars vairs nav uz vēsturiskās attīstības elementiem, bet drīzāk uz tagadnē novērojamiem sakariem un analogijām. Ar laiku viņa metodiku nodēvēja par „strukturālismu“, bet šis termins īsti skaidri neraksturo to, kas atšķir jauno pieeju no iepriekšējās: manuprāt, būtu labāk runāt par „sinhroniju“, tādā veidā uzsverot šo atšķirību. Paviršā skatījumā varētu domāt, ka te nav nekā jauna, jo tādā veidā rīkojās jau 17. un 18. gadsimta gramātiķi Latvijā, izņemot tomēr viņu pakļaušanos tā laika svētajai govij – latīņu valodai. Un noteikti tagad ir iespējams sīkāk un precīzāk aprakstīt valodu, kādu mēs to atrodam. Uzsvars ir likts uz to, kā ir, nevis uz to, kā vajadzētu būt. Pētnieku nolūks ir drīzāk aprakstīt „autentiskumu“, nevis diktēt „pareizību“. Līdz ar to rodas sarežģīta dilemma.

Neviens nestrīdēsies par to, ka jau 20. un 30. gados veidojās un stabilizējās oficiālā valsts valoda. Tikpat skaidrs ir arī tas, ka šis valsts valodas pamatus ietekmēja Milēnbaha, Endzelīna un citu jaungramatiķu uzskati. Turklāt latviešu nacionālisms, it sevišķi inteliģences aprindās, lepojās ar šo jaunatrasto tautas kultūras pieminekli, kas piešķīra jaunajai nācijai tādu statusu, kādu jau baudīja citas, lielākas Eiropas zemes. Latvieši bija ar mieru paļauties uz plaši atzītām autoritātēm, tādā veidā stiprinot „autoritātes“ svarīgumu un vienlaikus samazinot pašas tautas lomu.

Turpretī sinhronistu domas „pareizības“ jautājumā liecina par gandrīz agnostisku neitralitāti. Var gan šķirt kopto no nekoptās valodas, bet jāvairās no jēdzieniem „pareizs“, „nepareizs“, „labs“, „slikts“. Var rādīt uz aizgūtiem

vārdiem, bet nevar tādus nopelt, un it sevišķi 30. gados varam konstatēt zināmu angļomāniju: *džems, džemperis, pulovers, skautmasters*, utt. (Baldunčiks 1989: 33). Jāatzīst tomēr, ka vecākais diahroniskais modelis vēl līdz 1940. gadam nebija zaudējis savu centrālo lomu.

Pēc Otrā pasaules kara sākās padomju okupācijas laikmets ar spēcīgo krievu valodas iespaidu ne tikai vārdu krājumā, bet zināmā mērā arī sintaksē. Šādos apstākļos būtu jāgaida tendence uz autoritārismu, un tāda arī bija, it sevišķi izglītības sfērā, bet, cik partijas ierēdņi interesējās par gramatikas sīkumiem, man kā nelatvietim ir grūti spriest. Skaidrs tomēr, ka partija nesekmēja pētījumus par agrāko laiku vāciešu darbiem, padarīja pavisam grūtus ne tikai kontaktus (vaigā vai vēstuļu veidā) ar kolēģiem ārzemēs, bet arī piekļūšanu pie rietumvalstu publikācijām, tādā veidā radot kokonu, kas sargāja pētniekus no nevēlamiem svešiem iespaidiem un arī no jauniem virzieniem valodniecībā. Minētie apstākļi tad bija garantija tam, ka diahroniskais modelis varēja palikt spēkā vēl kādus gadu desmitus, kamēr citur tā nozīmīgums stipri samazinājās. Tas jau nenozīmē, ka Latvijā nebija dažas svarīgas publikācijas arī „pussinchroniskā” garā, piemēram, „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika” (MLLVG), kas jau 50 gadus kalpojusi par rakstu vai literārās valodas rokasgrāmatu. Par tā laika aktīvām diskusijām par rakstu valodas kopšanu liecina daudzi raksti. Piemēra pēc jāmin ikgadējais izdevums „Latviešu valodas kultūras jautājumi” (LVKJ), kas iznāca starp 1965. un 1993. gadu, kā arī daudzas lielākas un mazākas konferences, it sevišķi Rīgā un Liepājā. Tādām diskusijām tomēr bija robežas, jo šķiet, ka mēģinājumi mainīt jau sen iegājušos un pieņemto bija nolemti neveiksmei. Profesors Jānis Loja ierosināja modernizēt dažu verbu galotņu rakstību. Viņš proponēja rakstīt tagadnē tādas formas kā *sakām, sakāt, sakāms, sakās* bez garumzīmēm:

„Valoda aizvien attīstās, bet ortografija tiecas pēc zinamas [*sic!*] stabilitātes. Tāpēc ar laiku ortografija var stipri atšķirties no valodas un kļūt ļoti sarežģīta, [kā piem., angļu valodā! – TGF]. Ortografijas reformu uzdevums ir saskaņot rakstību ar valodu un uzlabot, atvieglot praktisko rakstību.” (Loja 1968: 282)

„Pēc etimoloģijas tiek prasīts tagadnes formās likt .. garu *-a-*, piemēram, .. *sakām*, .. *sakāt*, .. *sakāms*, .. *sakās*. Šāda atšķirība [salīdzinot ar *teicam, teicat, teicams, teicas* – TGF] mūsdienu tautas valodā nepastāv, ir pilnīgi mākslīga un atmetama.” (Loja 1968: 282)

Ir skaidrs, ka šai diskusijā uzvarēja etimoloģiskais princips, t. i., jaungramatiķu vēsturiski salīdzināmā pieeja, un es pat teiktu, ka arī tagad nevar sagaidīt, ka valdošie uzskati atļaus apgāzt dziļi iesakņojušās tradīcijas. Citiem vārdiem, sinhronistu domāšana nav guvusi virsroku simts gadus pēc Sosīra

nāves, un turklāt nekas neliek domāt, ka opozīcija diahronija / sinhronija tiks drīzumā atrisināta. Tomēr, kas ir iegājies, ir iegājies: pat superpūristiem neizdosies tikt vaļā no tādiem aizguvumiem kā *un* vai *ārsts*, un latvieši turpinās lamāties krieviski, arī tad, ja noteicošā balss „pareizības“ lietās vēl arvien pieder profesionāliem valodniekiem, nevis kā indivīdiem, bet kā kolektīviem, dažādos valodas institūtos un komisijās.

Angļiem ir izteiciens: „A camel is a horse designed by a committee.“ [„Kamielis ir zirgs, ko izplānojusi komiteja.“] Ar to ir domāts, ka jebkurā kolektīvā būs domu atšķirības un rezultējošie lēmumi var viegli būt kompromisu pilni. Tas varbūt nav nekas jauns, bet, debatēm par diahroniju un sinhroniju turpinoties, varam sagaidīt palielu skaitu „kamieļu“. Es tālāk nekomentēšu „kamieļu“ problēmu, bet lai pietiek ar personīgu novērojumu, ka tā bija aktuāla arī nesen paveiktajā „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikas“ modernizēšanas mēģinājumā – izdevumā „Latviešu valodas gramatika“ (LVG). Un noteikti mūsdienu apstākļos ir citas, varbūt lielākas briesmas standarta valodas ievērošanā.

Mēs tagad dzīvojam elektronikas laikmetā, un līdz ar to nemitīgi aug globālie, īpaši angļu valodas iespaidi. Ar datoriem, ar e-pastu, ar mobilajiem tālruna aparātiem, ko lieto ne tikai sarunām, bet arī īsāku e-vēstuļu sūtīšanai, ar līdzīgiem sociāliem medijiem, ko es drīzāk sauktu par antisociāliem, indivīdi ir daudz brīvāki savās komunikācijas iespējās. Tūlītējais gandarījums aizēno rūpes gramatiski izteikties vai jebkādu mēģinājumu rakstīt kaut cik patīkamā, uzmanīgā stilā. Tādu valodas modi ekspluatē indivīds, individuālā veidā, indivīda nolūkiem. Izceļot savtīgu individuālismu, šī mode negodina ne sabiedrības normas, ne valodu pašu, un tāpēc būtu, manuprāt, nevietā tanī redzēt „tautas balss“ manifestāciju. Ļoti žēl tikai, ka, labojot darbus savos gramatikas un valodniecībasursos, es arvien biežāk konstatēju, ka dažs labs students vairs nemāk atbrīvoties no sarunvalodas, un kaut arī mana pieredze ir saistīta ar angļu valodu, jādomā, ka arī citās valodās ir līdzīgas parādības.

Šeit der piebilst, ka pēdējos gadu desmitos valodniecības lauks ir sašķēlies vairākās plašās specializētās nozarēs. Protams, diahronija un sinhronija paliek, bet ir nākušas klāt arī praktiskā lingvistika (vai valodas mācīšanas metodika), psiholingvistika, sociolingvistika un arī citas. Pieminētā jaunā sociālo mediju valoda interesē sociolingvistus, tomēr viņu nolūks ir to tikai aprakstīt, varbūt arī – izskaidrot, bet nemaz – to iespaidot vai koriģēt. No tā izriet, ka pie sociolingvistiem nevar meklēt autoritatīvu viedokli „pareizības“ vai „autoritātes“ jautājumā. Visradikālākie šīs nozares pārstāvji vispār atsakās no spriedēja lomas un sprediķo jaunu ticību, proti, ka visi valodas veidi ir vienādi derīgi, attaisnojami un pamatojami, vismaz komunikatīvajā ziņā, vai, citiem vārdiem, ka „pareizība“ un „pareizības autoritāte“, kā šos terminus tradicionāli saprot, neeksistē: svarīgs esot tikai komunikācijas iedarbīgums.

Agrāk teiktais, ka indivīda balsi nevar uzskatīt par „tautas balsi“, neatļauj šo mūsdienu nostāju nopietni salīdzināt ar 17. gadsimta uzskatiem, bet tomēr nāk prātā Adolphi vārdi: „*Mir gnüget, daß es also von den Letten gebraucht wird*“ (Adolphi 1685: 71) – „Man pietiek ar to, ka latvieši tā runā.“

Tagadējā (2015. gada) situācija ir visai sarežģīta. Pastāv trīs krasi diferencētas pieejas – diahroniskā, sinhroniskā un sociokomunikatīvā – katra savā sfērā. To starpā varbūt nav kara vai aukstā kara stāvokļa, bet noteikti ir grūti paredzēt kādu kompromisu vai sistēmas pārstrukturēšanu, kas varētu ieviest stabilu un ražīgu mieru. Ja var uzticēties politiskām analogijām, mūsdienu valodniecības problēmas atgādina Saeimas grūtības 30. gados – par daudz virzienu, par maz likumdošanas, par daudz „kemieļu“. Man nav zīlnieka vai gaišreģa spēju, bet tāds nekustīgums liek domāt, ka nebūs viegli vienoties par ceļu uz priekšu un mūžīgu mieru. Jautājumi par „pareizību“ un „autoritāti“ turpinās apsēst kopējas pieejas mēģinājumus.

Mans darbs nav diktēt latviešiem, kas jādara, lai novērstu valdošo sastīgumu, bet, varbūt, kāda sveštautieša un tomēr drauga balss palīdzēs problēmu saprast un mudinās uz atrisinājumu.

Literatūra

- Adolphi, Heinrich. 1685. *Erster Versuch Einer kurtz=verfasseten Einleitung Zur Lettischen Sprache*. Mitau: Radetzky.
- Baldunčiks, Juris. 1989. *Anglicismi latviešu valodā*. Rīga: Zinātne.
- MLLVG = *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I–II. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959–1962.
- Bielenstein, August. 1863. *Handbuch der lettischen Sprache*. Mitau: Fr. Lucas. [Pārdrukāts arī: Leipzig: Zentralantiquariat der Deutschen Demokratischen Republik, 1972]
- Bielenstein, August. 1863–1864. *Die Lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen erklärend und vergleichend*. I–II, Berlin: Ferd. Dümmler. [Pārdrukāts arī: Leipzig: Zentralantiquariat der Deutschen Demokratischen Republik, 1972]
- Dinneen, Francis P. 1967. *An Introduction to General Linguistics*. New York, Chicago, San Francisco, Toronto, London: Holt, Rinehart and Winston.
- Loja, Jānis. 1968. *Valodniecības pamatjautājumi*. Otrais pārstrādātais izdevums. Rīga: Zvaigzne.
- LVG = Nitiņa, Daina, Juris Grigorjevs (red.). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013.
- LVK] = *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. Rīga: Liesma [sākot ar 1980. gadu – Avots], 27 sējumos. 1965–1993.
- ME = Mühlenbachs, Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Rīga; I–IV, vairāki apgādi, 1923–1932. [Pārdrukāts Čikāgā: Čikāgas Baltu filologu kopa, 1953–1955.]

Rosenberger, Otto B.G.
1848.

Formenlehre der lettischen Sprache in neuer Darstellung. Mitau:
Steffenhagen.

Scott, A.F. 1951.

English Composition. Book II. Cambridge: C.U.P. [Pārdrukāts
1953]

Trevor G. Fennell
Department of Languages (French)
Flinders University of South Australia
GPO Box 2100, Adelaide, SA 5001, Australia
Trevor.Fennell@flinders.edu.au

SUMMARY

Criteria for Correctness in Latvian: a Historical and Contemporary Overview

Part 2

Trevor G. FENNELL

British colonial expansion into India brought Sanskrit to the attention of European scholars, and it was not long before a family relationship was posited between Sanskrit and a number of European languages, giving rise to the notion of Indo-European and the beginnings of the historical-comparative approach to linguistics.

Laws of phonetic evolution were elaborated, with a concomitant change to ideas of correctness and authenticity, which by the middle of the 19th century had become a question of conformity with those Laws. Latvia provided fertile ground for the promulgation and acceptance of this new approach, since many Latvians found a source of national linguistic pride in the linkage with Sanskrit and the 'classical' languages of Europe.

Newer ideas (e.g., those of Ferdinand de Saussure) arose during the 20th century and have had considerable influence, without displacing the historical-comparative method, which has remained strong in Latvia until the present day. Much more recently, the advent of disciplines such as sociolinguistics, psycholinguistics and applied linguistics has provided alternative approaches to issues of correctness. Some linguists now deny the usefulness and meaningfulness of the distinction between 'correct' and 'incorrect'.

A further element contributing to the fragmentation of views is a rapid expansion in the use of electronic media, where a mixture of individualism and carelessness threatens to challenge the cohesiveness of approaches to long-standing goals, such as concern with style, attention to detail and, sadly, general comprehensibility.

EMĪLIJAS SOIDAS IEGULDĪJUMS VISPĀRĪGĀS VALODNICĪBAS MĀCĪBU SATURA ATTĪSTĪBĀ

Diāna LAIVENIECE
Liepājas Universitāte

Normunds DZINTARS
Liepājas Valsts 1. ģimnāzija

0. Ievads

Latviešu valodas mācību saturs vēsturiski veidojies un attīstījies kopš 19. gadsimta 70. gadiem, kad latviešu valoda skolās tika noteikta par atsevišķu mācību priekšmetu – sākotnēji Vidzemē (1874. gadā), tad Kurzemē (1875. gadā). Dažādos laikos, dažādās valsts iekārtās un – attiecīgi – stipri atšķirīgā politiskā un ideoloģiskā gaisotnē mācību satura izstrādē iesaistījušies daudzi latviešu valodnieki, skolotāji, mācību grāmatu autori, katrs dodot savu ieguldījumu kādā noteiktā valodniecības jomā(–ās), meklējot un rodot veidu, kā filoloģijas pētījumus padarīt pieejamus skolēnu uztverei, izpratnes līmenim un mācību vajadzībām. Vispārīgās valodniecības mācību satura izveide vidusskolā saistāma ar Emīlijas Soidas darbību pagājušā gadsimta 60.–80. gados, valodniecei turpinot to darbu, ko savā laikā šī valodas mācības satura attīstībā aizsākuši Kārlis Mīlenbahs un Jānis Endzelīns, Miķelis Alksnis, Otomārs Vilāns, arī Jānis Loja. Šis E. Soidas pētnieciskās darbības virziens mūsdienās palicis bez ievēribas, bet nepelnīti – autore sarakstītie darbi, tostarp mācību grāmatās ievietotais materiāls, īpaši sākot ar 1977. gadu, ir ne vien saturiski nozīmīgs devums vispārīgās valodniecības jautājumu traktējumā Latvijā, bet arī interesants pētniecības materiāls no mūsdienu viedokļa, kas atsedz gan sava laikmeta kontekstu, gan pašas autore zinātnisko izaugsmi.

Raksta **mērķis** ir apzināt un raksturot E. Soidas devumu latviešu valodas mācību satura izveidē – vispārīgās valodniecības jautājumu izklāstā vidusskolas kursā –, darbojoties pretrunīgos apstākļos un meklējot veidu, kā savienot savus uzskatus, zinātniskās intereses un pārlicību ar laikmeta un politiskās iekārtas noteiktajām prasībām mācību literatūras izstrādei.

1. Laikmeta un tā valodas raksturojums kā fons Emīlijas Soidas zinātniskās darbības interpretācijai

Prasības, kādām būtu jābūt latviešu valodas mācību grāmatām, formulētas 1958. gadā (LVA 700, 5, 493). Domājams, šie nosacījumi bija spēkā arī 1962. un 1963. gadā, kad tika izdotas jaunās latviešu valodas mācību grāmatas vidusskolai (LVM 1962; LV 9–11 1963).

Galvenās prasības, kas jāievēro autoriem, veidojot mācību grāmatas, ir komunistiskais idejiskums, mācību vielas izklāsta zinātniskums, pakāpenība, sistemātiskums. [...] Mācību grāmatā jāietver teksti no pirmspadomju un padomju literatūras, apcerējumi, kas apgaismo sabiedriski politiskās dzīves parādības un notikumus Padomju zemes pagātnē un tagadnē. Mācību grāmatas tekstos jāatspoguļo arī Padomju Latvijas tautas dzīve un kultūra kā priekšpadomju, tā padomju laikā (LVA 700, 5, 493: 1).

Laiks, kurā E. Soida uzņēmas šo darbu – rakstīt par vispārīgās valodniecības jautājumiem vidusskolēniem –, nebija vienkāršs. Saskaņā ar Latvijas PSR Izglītības ministrijas kolēģijas lēmumu darbs pie mācību grāmatas manuskripta izveides uzsākts jau 1955. gadā (LVA 700, 4, 60: 29). Pagājušā gadsimta 50.–80. gados vispārīgās valodniecības jautājumi bija viens no piemērotākajiem tematiem, ar kura starpniecību latviešu valodas mācību saturā iepludināt izglītības vadības funkcionāru pieprasīto padomju ideoloģiju. Citu tematu izklāstā iepriekš pieminēto komunistisko idejiskumu nevarēja stiprināt ar pašu mācību saturu kā vispārīgajā valodniecībā, bet vien ar atbilstoši izvēlētiem valodas piemēriem un tekstiem, kas arī tika darīts, ievērojot mācību programmas prasības, ka „piemēriem un analīzei gramatikas stundās, cik vien iespējams, plaši jāizlieto tādi teksti, kas ar savu dziļo idejisko saturu var skolēnus audzināt un noderēt viņiem par stilistiski pareizas un mākslinieciski spilgtas valodas paraugu“ (Programas 1950: 3). Tādējādi skolēni, piemēram, apguva mācību saturu par darbības vārda ciešamo kārtu, balstoties uz Valda Luksa dzeju: „Teksts vingri n o l a s ī t s, un paraksts d o t s, / stāv jaunais cīnītājs un tautas vīrs, / lepns smaids ap lūpām apgarots, / un skatiens cīņas alku pilns un tīrs.“ (LV 9–11 1963: 155; citātā saglabāti oriģināla izcēlumi – retinājumi)

Padomju ideoloģijas izpausme tā laika valodā kopumā raksturojama kā manipulācija ar faktiem, „labā“ (padomju) un „ļaukā“ (buržuāziskā, kapitālistiskā) pretnostatījums, marksisma-ļeņinisma klasiķu darbu citējumi, kā arī īpaši retoriskie līdzekļi, galvenokārt poētiski apzīmētāji, cildinošs patoss, vispārākās pakāpes lietojums un hiperbolas – diženuma, kolosāluma epitēti, un atsevišķu leksikas vienību bagātīgs lietojums. Tā visa sakausējums veido īpašu valodas stilu, kas sākotnēji nostiprinājās publicistikā. Padomju valodas stils/veids, kas tiek saukts dažādi – par *partejisko stilu* (Paegle 1993), *partejisma valodu* (Seļiščevs 1928/1989), *padvalodu* (Ģērmanis 1985, skatīts no Kušķis 1993), savu izpausmi ar laiku rod arī mācību grāmatās, tostarp skolu gramatikās. Izpētot mācību programmu nostādnes, secināms, ka latviešu valodas mācību priekšmetā pastiprināta ideoloģizācija sākas tikai ar 1952. gada programmu (Programa 1952), lai gan citos mācību priekšmetos, piemēram, literatūrā, šis process bija sācies jau agrāk (Dzintars 2013: 46).

Padomju valodas stils autoriem, arī mācību grāmatu autoriem, bija jāapgūst, ja viņi vēlējas saņemt atļauju savu darbu publicēšanai, – tas attiecās

uz dažādām nozarēm, turklāt ne tikai uz mācību grāmatām, bet arī uz zinātnisko un populārzinātnisko literatūru un, protams, publicistiku, tostarp pedagoģisko presi.

Pieļaujams, ka ne visi autori šo stilu prata un varēja vai gribēja lietot, līdz ar to izvirzāma hipotēze par autoriem, kuri – bez pretenzijām uz autoritātībām – veica tekstam nepieciešamos „uzlabojumus“ vai pat uzrakstīja visu tekstu, piemēram, redaktora sleju vai izdevuma ievadu, tādējādi saliekot vajadzīgos ideoloģiskos akcentus visam darbam. Uz šādu pieņēmumu vedina arī fakts, ka tā laika teksti nereti tika atstāti bez norādes par to autoru. Piemēram, LPSR Izglītības ministrijas rakstu krājuma „Padomju Latvijas Skola“ 1958. gada 3. numura ievadrakstam autors nav minēts, bet pats teksts ir spilgts tā laika padomju valodas stila paraugs: „Pirmajos pēckara gados metodiskajās apvienībās, zinātniski praktiskajās konferencēs galvenā uzmanība tika pievērsta *vispārējiem padomju pedagoģijas un metodikas jautājumiem* (par kuriem, it sevišķi vecākās paaudzes skolotājiem, vajadzēja gūt skaidru priekšstatu) un dažādu disciplīnu marksistiskai izpratnei, lai skolotājiem dotu mācību un audzināšanas darbam nepieciešamo *stingro pamatu*. Tāda veida darbs, protams, bija vajadzīgs un deva pozitīvus rezultātus. Mūsu republikas skolās uzlabojās stundu idejiski politiskais un vispārējais metodiskais līmenis, audzināšanas darbā dziļi ieviesās padomju pedagoģijai raksturīgais sociālistiskā humānisma princips, izveidojušies saliedēti audzēkņu kolektīvi.“ (PLS 1958: 3–4; citātā saglabāti oriģināla izcēlumi – slīpinājumi)

Pašreizējā pētījuma stadijā nav vēl gūti pietiekami pierādījumi hipotēzes apstiprinājumam par t. s. ēnu autoriem, ir tikai atsevišķu laikmeta aculiecinieku stāsti, bet atbilstoši dokumenti Latvijas Valsts arhīvā pagaidām nav uzieti. Jāpieļauj arī iespējamība, ka šādi „ideoloģiskā ietvara pierakstījuma“ fakti izdevniecību dokumentos, redakcijas kolēģijas sanāksmju vai mācību grāmatu apspriešanas komisijas sēžu protokolos nemaz nav fiksēti, līdz ar to kļūst neiespējami līdz galam izsekot jautājumam par padomju laikā (galvenokārt 50.–60. gados) izdoto mācību grāmatu tekstu patieso autorību. Turklāt, ņemot vērā faktu, ka grāmatas veidoja autoru kolektīvi un tā vai cita jautājuma izklāsta autors saturā ne vienmēr tika norādīts (lai gan bija arī izņēmumi), lielākoties ir jārunā par t. s. kolektīvo autoru, kurā nepieciešamības gadījumā viegli varēja tikt iekļauts arī kāds padomju valodas stila lietpratējs, kā vārds titullapā nemaz netika minēts. Uz šādu pieņēmumu vedina arī 1963. gadā izdotās grāmatas „Latviešu valoda 9.–11. klasei“ (LV 9–11 1963) valodas analīze.

Nodaļā par vispārīgo valodniecību – atbilstoši tā laika nostādnēm – plaši izmantots padomju valodas stils, kas šajā gadījumā izpaužas kā savdabīgs izteiksmes veids, kurā ideoloģiska frāžainība savienota ar poētiskiem leksikas līdzekļiem, savukārt faktoloģiskais un ilustratīvais materiāls – ar vispārīgiem un gandrīz neko neizsakošiem apgalvojumiem (piemērus sk. raksta 3. daļā).

Tas nebūtu nekas neparasts, jo šāda veida vispārīgās valodniecības jautājumu piedāvājums skatāms arī iepriekš izdotās skolu gramatikās (par to sk. raksta 2. daļā), un varētu pieņemt, ka autori ir labi pratuši rakstīt šajā stilā (piebilstams, ka laikā, kad noritēja darbs pie grāmatas manuskripta, E. Soida strādāja Republikāniskajā partijas skolā pie LKP CK – LVA 700, 4, 60: 29). Tāds pats izteiksmes veids (iespējams, ne tik koncentrētā veidā, bet tomēr) sastopams arī atsevišķās citās grāmatas nodaļās. Daži piemēri: „Valoda ir ne vien sazināšanās līdzeklis, tā ir arī ass cīņās ierocis, palīgs darbaļaužu izglītošanai un sabiedrības audzināšanai. Tāpēc katram cilvēkam rūpīgi jākopj sava runas kultūra.“ (LV 9–11 1963: 409; temats *Runas kultūra*); „Padomju cilvēkam jābūt daudzpusīgi un harmoniski attīstītam, jāprot izteikt savas domas kā vārdos, tā rakstos. [...] Kā pagātnes, tā arī tagadnes dzīves parādības sacerējuma autors novērtē no komunistiskā partejiskuma viedokļa, skaidri un noteikti izsakot padomju cilvēka pārliecību un nostāju.“ (LV 9–11 1963: 399; temats *Vispārīgi sacerējuma mācības jautājumi*) Izpētītāis vedina uz pieļāvumu, ka bez grāmatas titullapā minētajiem autoriem (Ilmārs Freidenfelds, Alfrēds Jankevics, Jūlijs Kārklīņš, Alise Laua, Irma Martinsone, Emīlija Soida) ir bijis vēl kāds „stilists“ vai ka šo darbu uzņēmis kāds no autoru kolektīva. Vēl pirms vidusskolas mācību grāmatas iznākšanas, 1961. gada beigās, Latvijas PSR Izglītības ministrijas kolēģija izdod lēmumu par mācību plānu, programmu un mācību grāmatu sagatavošanu, kurā norādīts, ka autors pilnā mērā atbild par savas manuskripta daļas ideoloģisko un metodisko kvalitāti (LVA 700, 4, 94: 34).

Lai vai kā, bet, analizējot vispārīgās valodniecības jautājumus vidusskolas kursā, rodas iespēja atklāt situāciju, kādā bija nostādīti tā laika mācību grāmatu autori. Viņiem bija jāprot un jāspēj, no vienas puses, izklāstīt mācību saturu korektā zinātniskā līmenī, nodrošinot skolēniem nepieciešamo informāciju jaunu zināšanu ieguvei, un veidot mācību satura metodisko apdari – tā, kā iepriekš citētajā krājuma „Padomju Latvijas Skola“ ievadrakstā teikts, bet, no otras puses, apgaismot mācību grāmatas lietotājus valsts politiskās iekārtas noteiktās ideoloģijas garā, protams, lietojot šim nolūkam atbilstošu leksiku un valodas stilu. Īpaši tas sakāms par tādiem mācību priekšmetiem kā literatūra, vēsture un arī latviešu valoda, sevišķi – vispārīgās valodniecības daļa.

Laikmeta raksturojuma kontekstā būtisks ir vēl kāds tajā laikā nebūt ne viennozīmīgi vērtējams fakts, proti, E. Soida, plaši un vispusīgi interesējoties par vispārīgās valodniecības jautājumiem, savos pētījumos izmantoja ne vien „ieteicamos un atļautos“ padomju zinātnieku darbus, bet arī aizrobežu valodnieku pētījumus, neviroties no ārzemju valodniecības skolu – Čehijas, Dānijas, ASV – atziņām. Šo pētījumu kvintesence publicēta brošūrā „Galvenās strukturālisma skolas aizrobežu valodniecībā“ (Soida 1968), bet vēlāk – 1977. gadā – atsevišķas atziņas iepludinātas arī skolas mācību saturā. Domājams, 1968. gadā pētījuma publicēšana bija iespējama divu iemeslu dēļ:

pirmkārt, pozicionējot aizrobežu strukturālisma skolas kā padomju strukturālisma priekštečus, turklāt iekļaujot „padomju valodniecības kritiku, kas izteikta par strukturālisma vienpusību“ (Soida 1958: 76), un, otrkārt, balstoties uz krievu valodnieku publicētajiem pētījumiem par strukturālismu un plašiem ārzemju valodnieku pētījumiem, kas 60. gadu pirmajā pusē jau bija tulkoti un publicēti krievu valodā, tātad – „legalizēti“.

E. Soidas izstrādātais vispārīgās valodniecības mācību saturs, kas gan pēc zinātniskuma, gan pēc satura izklāsta veida un valodas dalāms divos posmos atbilstoši mācību grāmatu izdevumiem 1963. gadā (LV 9–11 1963) un 1977. gadā (Kārklīņš, Rudzīte, Soida 1977), ir materiāls, kas ļoti uzskatāmi atsedz zinātnieces attīstību, izaugsmi, briedumu un pakāpeniski veidojošos izpratni par to, kā stāvēt pāri sava laika prasībām un ierobežojumiem, kā rakstīt gudri – tā, lai „vilks paēdis un kaza dzīva“.

2. Valodniecības jautājumi vidusskolas latviešu valodas mācību saturā līdz 20. gadsimta 60. gadiem

Latviešu valodas mācību saturā temats par valodniecības jautājumiem ļoti konspektīvi iekļauts J. Endzelīna un K. Mīlenbaha „Latviešu valodas mācībā“ (Endzelīns, Mīlenbahs 1907), kur īsi aplūkota latviešu valodas vēsture, izloksnes un dialekti. Mācību grāmatas 9. izdevumā, atbilstoši 1935. gadā izdotajai mācību programmai ģimnāzijām, papildus iekļautas galvenās atšķirības starp latviešu un lietuviešu valodu (Endzelīns, Mīlenbahs 1936).

20. gadsimta 40. gados pēc 2. pasaules kara vidusskolas mācību saturā nav būtisku izmaiņu: M. Alkšņa un O. Vilāna mācību grāmatā aplūkoti tie paši jautājumi, kas J. Endzelīna un K. Mīlenbaha mācību grāmatā, tikai Latvijas Republikas vietā lietots jaunais nosaukums – Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika.

1950. gadā presē tiek kritizēta M. Alkšņa un O. Vilāna mācību grāmata, jo, aplūkojot valodniecības jautājumus, nav parādīta „marksistiskā valodas izpratne“ (Loja 1950: 3). Latvijas pedagoģiskajā presē tiek pārpublicēts Vasīlija Dobromislova raksts par to, kā Staļina mācība par valodu būtu iekļaujama mācību saturā (Dobromislovs 1951: 2). Valodniecības mācību satura izvēlē un iekļāvumā mācību grāmatās, šķiet, nozīmīgas ir PSRS Zinātņu akadēmijas literatūras un valodas un KPFSR Pedagoģijas zinātņu akadēmijas apvienotajā sesijā pieņemtās tēzes, kas darāms, veidojot jaunās mācību programmas (SA 1950: 2). Latvijā šīs tēzes apspriestas 1951. gadā Latvijas PSR Izglītības ministrijas kolēģijas sanāksmē (SA 1951b: 6). J. Lojas vadībā (autori Klements Gailums un O. Vilāns) tiek izveidots gramatikas projekts, kur valodniecības jautājumi skatīti J. Lojas sarakstītajā ievadā. Tomēr pedagoģiskajā presē šī mācību grāmatas manuskripta daļa tiek kritizēta, jo neatbilstot mācību

programmai un neesot pamatota ar Staļina atzinumiem par valodu (Grase 1951: 6). Līdzīgs viedoklis, ka mācību grāmatas manuskripta ievadā par valodu ir tikai citāti un tie nav organiski saistīti ar programmas prasībām, izteikts „Skolotāju Avīzē” (SA 1951a, 4). Paši autori gan savā mācību grāmatā šādus trūkumus nesaskata (Loja, Gailums, Vilāns 1951, 2–3). (Helgas Grases viedoklis publicēts 1951. gada 17. augustā, bet grāmatas autoru uzskati (J. Loja, K. Gailums, O. Vilāns) – 3. augustā.)

1953. gadā tiek izdota „Latviešu valodas gramatikas” 1. daļa 8.–11. klasei A. Jankevica redakcijā. Mācību grāmatas autori ir K. Gailums un O. Vilāns, ievadu sarakstījis J. Loja, bet mācību grāmatā šie vārdi nav minēti, jo autori, pēc Rūtas Augstkalnes atmiņām, no savas autorības šajā darbā atteikušies, un to līdz galam sakārtojis A. Jankevics. Valodniecības mācību saturs izklāstīts grāmatas ievadā. Tiek aplūkoti tādi jautājumi kā valodas būtība, vārdu krājums, šķiru žargoni, valoda un domāšana, valodas izcelšanās un attīstība, cilšu, tautību un nacionālās valodas, skatīts jautājums par valodu komunistiskajā sabiedrībā, literārā valoda, latviešu nacionālās valodas attīstība, kā arī dialekti un izloksnes (LVG 1954: 3–13). Atbilstoši laikmeta prasībām viss valodniecības mācību saturs pamatots ar Staļina nostāju valodniecības jautājumos. Raksturojot latviešu valodas attīstību, nekas nav minēts par valodas kopējiem 20. gadsimta 20.–40. gados. Uzsvērts, ka latviešu literārajā valodā spēcīgs uzplaukums radies pēc padomju iekārtas nodibināšanas Latvijā (LVG 1954: 11). Mācību grāmatā nav nekādu uzdevumu, kas būtu veicami, lai apgūtu valodniecības mācību saturu.

Par valodniecības mācību satura izklāstu saņemto atsauksmju nav daudz. Vienā no tām izteikts aizrādījums, ka pretrunas konstatējamas valodas un domāšanas aprakstā (par kurlmēmo valodu), aicinot autorus ieskatīties kādā no Staļina darba lapaspusēm (Grīsele 1953: 5). Citā atsauksmē mācību grāmata nosaukta par pirmo mācību grāmatu, kurā valodniecības jautājumi skatīti Staļina mācības gaismā (Vējkoptere 1953: 94). Jāteic, ka, neraugoties uz spēcīgo ideoloģisko uzslāņojumu, valodniecības mācību saturs šajā grāmatā atklāts visplašāk salīdzinājumā ar līdz šim izdotajām mācību grāmatām vidusskolai.

K. Gailuma un O. Vilāna sarakstītā vidusskolas mācību grāmata tiek izdota 1958. gadā. Tajā valodniecības jautājumi skatīti 1. daļā, lielā mērā aplūkojot tos pašus tematus, ko apskatīja vidusskolas kursā līdz tam. Valodniecības mācību satura izklāsts nedaudz pārstrādāts, salīdzinot ar iepriekšējo vidusskolas mācību grāmatas izdevumu 1954. gadā (LVG 1954). Ir atsevišķi papildinājumi, piemēram, tiek skaidroti latīņu valodas izzušanas cēloņi (Gailums, Vilāns 1958: 5), aizstāti daži termini, nomainot apzīmējumu „vietējie dialekti” ar „teritoriālie dialekti” (Gailums, Vilāns 1958: 6); autori atbilstoši laika nostādņēm no teksta izņēmuši Staļina vārdu un viņa citātus, kā arī atteikušies no paragrāfa *Par valodu komunistiskajā sabiedrībā*.

Nepublicētajā Artura Ozola latviešu valodas metodikas manuskriptā vidusskolas klasēm (Ozols 1953) autors secinājis, ka vidusskolā valodas vēsture nekad nav bijusi paredzēta, bet bijis tikai atsevišķu valodas parādību vēsturisks apskats. Otrajā metodikas daļā A. Ozols iezīmē to vispārīgās valodniecības jautājumu loku, kas aplūkojams vidusskolā: Staļina mācība par valodu, valodas attīstības sakars ar tautas vēsturi, valodas attīstības iekšējie likumi, valodas un domāšanas sakars, valodas būvmateriāls un valodas pamats, tā specifika (Ozols 1953). Dzintra Paegle, izpētot A. Ozola nepublicētā darba likteni, norāda, ka Staļina mācību par valodu autors bijis spiests iestrādāt 1951. gadā (Paegle 2013: 138). Savukārt, izpētot latviešu valodas mācību programmu prasības valodniecības jautājumu apguvei, secināms, ka tās sakrīt ar A. Ozola metodikas manuskriptā minētajām. Pieļaujama doma, ka tieši šīs norādes par valodniecības mācību satura apjomu un saturu ievērojuši programmu veidotāji un mācību grāmatu autori, jo izstrādātajos mācību līdzekļos vērojams līdzīgs mācību satura plānojums, kā tas norādīts A. Ozola metodikas manuskriptā. Tas visvairāk attiecināms uz 50. gadu mācību grāmatām vidusskolai.

3. Pirmais Emīlijas Soidas darbības posms – atzinumi par valodu un valodniecību un to izklāsta veids 60. gadu mācību saturā

20. gadsimta 60. gadu sākumā Latvijas Valsts izdevniecība laiž klajā jaunos vidusskolai paredzētos mācību līdzekļus, ko izstrādājis I. Freidenfelda vadītais autoru kolektīvs. 1962. gadā tiek izdots palīglīdzeklis vidusskolu skolotājiem (LVM 1962), bet gadu vēlāk – pati mācību grāmata „Latviešu valoda 9.–11. klasei“ (LV 9–11 1963). Grāmata veidota saskaņā ar Izglītības ministrijas apstiprināto 1958. gada programmu (Programa 1958) jeb perspektīvo latviešu valodas programmu vidusskolām (LVA 700, 4, 76, 127).

Grāmatas manuskripts 1962. gada pavasarī apspriests gan Latviešu un krievu valodas un literatūras sektora sēdē (LVA 143, 1, 84: 36), gan Latvijas PSR Izglītības ministrijas Skolu zinātniski pētnieciskā institūta Zinātnes padomē (LVA 143, 1, 104: 29–30). Recenzenti – viņu vidū A. Ozols, Rūdolfs Grabis, Izaks Niselovičs u. c. – izsakās atzinīgi, norādot uz atsevišķiem trūkumiem, un iesaka grāmatas manuskriptu atzīt par sekmīgi izstrādātu, uzdodot I. Freidenfeldam līdz 1962. gada 28. maijam manuskriptu sagatavot nodošanai Izglītības ministrijas Metodiskajam sektoram (LVA 143, 1, 104: 32). Nevienā protokolā nav fiksēti nekādi komentāri attiecībā uz valodniecības daļu, vienīgi vienā recenzijā atrodams aizrādījums, ka apercerē par J. Endzelīna nopelniem latviešu valodniecībā nav minēti 1956. gadā publicētie „Latvijas PSR vietvārdi“ (LVA 700, 5, 626: 40–46). Autori, protams, šo aizrādījumu ņem vērā un faktu materiālu papildina. Būtībā recenzenti tradicionāli pievērsušies gramatikas jautājumu izklāstam, atzinīgi vērtējuši stilistikas jautājumu

izklāstu – novitāti vidusskolas mācību saturā –, bet pilnīgi bez ievēribas atstājuši nodaļu *Atzinumi par valodu un valodniecību*. Ņemot vērā pieredzi ar agrāk izdoto grāmatu recenzentu iebildumiem (sk. iepriekš raksta 2. daļu), jāsecina, ka pret vispārīgās valodniecības jautājumu izklāstu būtisku pretenziju nav.

Nodaļa strukturēta 6 sadaļās un 29 ļoti atšķirīga apjoma paragrāfos. Informācija – mācību saturs – lielākoties izklāstīta aprakstoši, bez dziļākiem paskaidrojumiem un reāliem piemēriem, kas apgalvojumus ilustrētu. Runājot par valodas sabiedrisko raksturu, norādīta valodas un domāšanas sakarība, kā arī tas, ka „abstraktais domāšanas process notiek uz dzimtās valodas materiāla bāzes“ (LV 9–11 1963: 370). Atsevišķie piemēri, kam, domājot metodiskā aspektā, vajadzētu raisīt skolēnu interesi par valodas izcelšanās un attīstības jautājumiem, saistīti ar citātiem no Frīdriha Engelsa pētījuma „Darba loma pērtiķa tapšanā par cilvēku“ un diezgan mākslīgi veidotu gadījumu aprakstiem, piemēram: „... kāds sabiedrības loceklis, novērojis, ka rasas pilieni rodas tāpat kā lietus pilieni, tvaikiem kondensējoties, šo atziņu izsaka ar valodas palīdzību un tādējādi iepazīstina ar savu novērojumu citus sabiedrības locekļus.“ (LV 9–11 1963: 370)

Sadaļā par valodas attīstību un daudzveidību norādīts uz prognozi, ka nacionālās valodas attīstības rezultāts – iespīstās grāmatas un periodiskie izdevumi, tāpat fakts, ka nacionālo valodu lieto valsts iestādēs un skolās par mācību valodu, – veicinās „tautību valodas dialektu aizmiršanu un atmiršanu“ (LV 9–11 1963: 372). Šī norāde gan ir zināmā pretrunā ar tālāk raksturoto valodnieku un augstāko mācību iestāžu filoloģijas fakultāšu studentu darbu ikgadējās dialektoloģijas praksēs organizētajās ekspedīcijās, lai vāktu izlokšņu materiālu. Izlokšņu dotumu vākšana, klasificēšana un uzkrāšana, lai tos izmantotu pētījumiem, vairāk vedina domāt par dialektu faktu materiāla saglabāšanu, nevis nevērīgu attieksmi kā pret atmirstošu parādību.

Sevišķi ideoloģizēta ir sadaļa, kurā runāts par latviešu valodas pētīšanu Padomju Latvijā, norādot, ka latviešu valodas izpēte nekad nav notikusi tik vispusīgi kā padomju varas laikā: „Tāpat kā jebkurā mūsu dzīves jomā, arī latviešu valodas pētīšanā jūtam Komunistiskās partijas un padomju valdības nemitīgas rūpes un gādību.“ (LV 9–11 1963: 384) Kā jau iepriekš skaidrots (sk. raksta 1. daļu), padomju ideoloģijas uzsvērumam un padomju varas slavinājumam latviešu valodas mācību saturā bija visai ierobežotas iespējas – to varēja vien iestrādāt mācību programmu ievada daļā, mācību uzdevumu valodas materiālā (tekstos) un vispārīgās valodniecības saturā. No mūsdienu viedokļa raugoties, šie centieni vērtējami kā obligātās nodevas laikmetam, tomēr, lasot izteikumus par to, ka latviešu valodnieku kolektīva „liela daļa izaugusi un zinātnisko rūdījumu guvusi tieši Padomju Latvijā, izmantojot arī lielās krievu tautas .. bagāto pieredzi“, ka „tāds valodas pētīšanas vēriens iespējams tikai padomju apstākļos, kad tiek veicināta visu tautu kultūras vispusīga attīstība“ (LV 9–11 1963: 385), rodas zināmas pārdomas par pieļaujamo samēru starp

faktoloģisko un ideoloģisko komponentu. Priekšpadomju laika valodnieku veikums pieminēts tikai vienā gadījumā, un arī tad, izmantojot pieļāvuma izteiksmi un pretstata izteikuma veidojumu: „L a i g a n dialektu izpētē, sevišķi materiālu vākšanā, d i e z g a n d a u d z bija jau paveikts priekšpadomju laikā, t o m ē r t a g a d dialektu pētīšanai tiek pievērsta vēl lielāka uzmanība.“ (LV 9–11 1963: 387; izcēlumi citātā mūsu – D.L., N.Dz.) Zināmā mērā šis citāts ir spilgta ilustrācija iepriekš pieminētajai padomju valodas stila retorikai un tās izveidei lietotajiem valodiskajiem līdzekļiem, kas, kā redzams, tiek izmantots arī mācību satura izklāstā.

Nodaļas beigās sniegts īss PSKP XXII kongresa tēžu atstāstījums par internacionālo principu realizēšanu nacionālo attiecību laukā. To, ka „jaunā grāmata lielā mērā sekmēs dzimtās valodas mācīšanu saskaņā ar PSKP XXII kongresa norādījumiem“ (LVA 143, 1, 104: 29–30), savā recenzijā par grāmatas manuskriptu pieminējis jau recenzents A. Ozols. Uzsverot šķiru robežu izzušanu, norādīts, ka nacionālo atšķirību, īpaši valodu atšķirību, izzušana ir daudz ilgāks process. Tā kā plašāk nekas paskaidrots netiek, pieļaujams, ka skolēniem neklūst īsti skaidrs, vai uz to būtu jātiecas, vēl jo vairāk tāpēc, ka tālāk runāts par PSRS tautu valodu brīvu attīstību un pilsoņu „pilnīgu brīvību runāt, audzināt un mācīt savus bērnus jebkurā valodā, nepieļaujot nekādas privilēģijas, ierobežojumus vai spaidus vienas vai otras valodas lietošanā“ (LV 9–11 1963: 389). Tas – tāpat kā iepriekš aprakstītais ievērojams darbs latviešu valodas izpētē un kodifikācijā – savukārt nemaz neliek domāt par nacionālo valodu atšķirību izzudināšanu. Nodaļa beidzas ar poētiski ideoloģiskā stilā veidotu rindkopu par sociālistisko nāciju valodu tuvināšanos. Šādi pretrunīgi fakti sastatījumi mācību materiālā konstatējami vairākkārt. Piemēram, ir norādīts 1898. gadā izdotais K. Mīlenbaha darbs „Teikums“, bet tālāk apgalvots, ka „priekšpadomju valodniecībā latviešu valodas sintakse bija viena no vismazāk izpētītajām valodas nozarēm“ (LV 9–11 1963: 386), savukārt K. Mīlenbaha un J. Endzelīna kopīgi sarakstītais un 1907. gadā izdotais darbs „Latviešu gramatika“, kurā rodams sistemātisks latviešu valodas sintaktisko parādību apskats (Druvieta 1990: 76), vispār netiek pieminēts (jānorāda, ka to nav pamanījuši arī recenzenti).

Tekstā ir daudz informācijas, maz faktu un liels daudzums nepietiekami izskaidrotu apgalvojumu. Piemēram, apgalvojums, ka „pietiek pašķirstīt buržuāziskās Latvijas laika preses izdevumus, priekšpadomju laikā izdotās grāmatas, īpaši tulkojumus, lai redzētu, kāds liels solis uz priekšu valodas kultūras laukā veikts tieši padomju laikā“ (LV 9–11 1963: 388), bez tuvākiem paskaidrojumiem nav saprotams: kas skolēniem būtu jāsecina šāda salīdzinājuma rezultātā un vai šāds salīdzinājums viņiem vispār ir iespējams.

Visminētais rada iespaidu, ka vispārīgās valodniecības jautājumu izklāstā nemitīgi tiek manevrēts starp vēstures faktiem, cenšoties gan pietiekami plaši atsegt un pārliecinoši raksturot padomju laika valodniecības ieguvumus,

gan iespējami mazināt iepriekšējā laika valodnieku mantojumu, piemēram, dēvējot jaunlatviešus par „latviešu buržuāziskiem inteliģentiem“, bet vienlaikus nenoliedzot viņu ieguldījumu latviešu nacionālās valodas izveidē un sniedzot pietiekami plašu ieskatu viņu sabiedriskajā un valodnieciskajā darbībā. Valodas cilmes un attīstības jautājumi atbilstoši laikmetam atklāti marksistiskās ideoloģijas skatījumā, bet, sapludinot internacionālisma principu ar tādiem jēdzieniem kā *nacionālā valoda* un *nacionālā kultūra*, skolēniem mēģināts sniegt ieskatu valodas politikas jautājumos. Ļoti trāpīgi šo laiku raksturojusi Dz. Paegle: „... daudz tiek domāts, kā atšķirties no „buržuāziskajiem valodniekiem“, kā valodu darīt citādu – „proletārisku“, kā savos pētījumos līdzināties krievu valodniekiem, bet kā **tomēr saglabāt patstāvību savos pētījumos** un kā to visu realizēt skolas mācību darbā.“ (Paegle 1999: 145; citātā saglabāti oriģinālā lietotie izcēlumi ar treknrakstu)

Šī 1963. gadā izdotā grāmata laikā līdz 1975. gadam piedzīvo 9 atkārtotus izdevumus (Langrāte 2000: 236) – tādējādi jāsecina, ka šāds visai tendenciozs, informatīvi nepilnīgs un pat saturiski pretrunīgs vispārīgās valodniecības jautājumu izklāsts vidusskolās ticis mācīts vairāk nekā 10 gadus, pat ilgāk, jo nākamā grāmata, kurā iekļauts vispārīgās valodniecības kurss, tiek izdota tikai 1977. gadā.

4. Otrais Emīlijas Soidas darbības posms – valodniecības pamatjautājumu apskats 70.–80. gadu mācību grāmatās

Pēc pirmajiem mēģinājumiem vispārīgās valodniecības jautājumu apskatā skolas vajadzībām turpinās E. Soidas interese par vispārīgo valodniecību gan kā zinātni, gan kā mācību satura jomu. Top divi nozīmīgi teorētiski darbi – jau iepriekš pieminētais palīgīdzeklis lingvistikas vēstures kursa jaunākā perioda studijās „Galvenās strukturālisma skolas aizrobežu valodniecībā“ (Soida 1968) un apjomīgs teorētisks pētījums „Inovācijas un valodas attīstība mūsu dienās“ (Soida 1975). Pieaug autores zināšanas, izpratne, pētnieciskā un profesionālā kompetence, tāpēc nākamajā valodniecības pamatjautājumu izklāstā, kas top 1977. gadā izdotajā mācību grāmatā (Kārklīņš, Rudzīte, Soida 1977) un – vēl jo vairāk – 1988. un 1989. gadā izdotajos mācību līdzekļos (LVV 1988; LV 10–12 1989), jaušams pavisam cits zinātniskais skatījums un kvalitāte.

Saskaņā ar iecerētās valodas mācības grāmatas prospektu (LVA 700, 5, 1658: 72–79) E. Soidai, strādājot vienā autoru kolektīvā ar J. Kārklīņu un Martu Rudzīti, jāraksta daļēji par līdzīgas ievirzes jautājumiem kā iepriekšējā grāmatā, bet viņas ziņā ir arī jauni temati par rakstības izveidošanos un galvenajiem rakstības veidiem, par latīņu un krievu alfabētu, plašāk nekā iepriekš plānots apskatīt jautājumus par valodu saimi un valodu grupu, par indoeiropiešu valodu saimes baltu un slāvu valodu grupu, kā arī par latviešu valodu

citu baltu valodu vidū (sk. 1. tabulu). Savukārt iepriekš E. Soidas veidotais temats par ievērojamākajiem valodniekiem (Juri Alunānu, Ati Kronvaldu u. c.) tagad ir M. Rudzītes pārziņā. Būtiski pieminēt, ka šajā grāmatā (atšķirībā no iepriekšējās un nākamās) saturā pie attiecīgajiem tematiem ir norādīti autoru vārdi un uzvārdi, tādējādi skaidri atsedzot katra materiāla autorību un nepieļaujot minējumus par „kolektīvā autora“ patieso identifikāciju.

1. tabula

**Vispārīgās valodniecības mācību satura jautājumu izkārtojums
Emīlijas Soidas veidotajā materiālā**

Latviešu valoda 9.–11. klasei (1962)	Valodas mācība (1977)	Latviešu valoda vidusskolām; 10.– 12. klasei (1988, 1989)
<i>Atzinumi par valodu un valodniecību</i>	<i>Valodniecības pamatjautājumi</i>	<i>Vispārīgi atzinumi par valodu</i>
Valodas sabiedriskais raksturs Valodas izcelšanās	Valodas būtība Valodas attīstība	Valodas būtība Valodas attīstība un stabilitāte
	Valodas cilme	Valodas izcelšanās
	Rakstības izveidošanās un galvenie rakstības veidi	Rakstības izveidošanās un galvenie rakstības veidi
	Valodniecība – zinātne par valodu, tās galvenās no- zares, attīstība un sakars ar citām zinātnēm	
Valodu attīstība un daudzveidība	Pasaules valodas un to klasifikācija	Pasaules valodas un to klasifikācija
Latviešu literārā valoda un latviešu valodas didaktika	- Indoeiropiešu valodu saime	Indoeiropiešu valodu saime
Izcilākie latviešu valodnieki - Juri Alunāns - Atis Kronvalds - Kārlis Mīlenbahs - Jānis Endzelīns		- Latviešu valoda un citas baltu grupas valodas
Latviešu valodas pētišana Padomju Latvijā	Latviešu valoda un citas baltu grupas valodas	Valodniecība – zinātne par valodu, tās galvenās nozares, attīstība un sakars ar citām zinātnēm
PSKP XXII kongre- sa izvirzītie uzdevumi PSRS tautu valodu tālākā attīstīšanā		

Grāmata sākotnēji plānota un izdota kā rokasgrāmata skolotājiem latviešu valodas mācīšanai 11. klasē, bet, tā kā tajā laikā cita – tieši skolēniem paredzēta – mācīblīdzekļa, kurā būtu aplūkoti šie jautājumi, nav, tā pakāpeniski kļūst par skolēnu mācību grāmatu. Uz faktu, ka šī grāmata nepieciešama katram skolēnam, atsauksmē norāda arī Dz. Paegle (1978).

Jaunajā grāmatā E. Soidas aplūkoti temati apkopotī nodaļā *Valodniecības pamatjautājumi*; nodaļu veido 7 sadaļas, kuru saturs izklāstīts 40 paragrāfos; katras sadaļas nobeigumā ir jautājumi un uzdevumi (vai tikai uzdevumi), kuru mērķis ir nodrošināt informācijas atkārtošanu un izpratni. Domājams, ka šis ir pirmais mēģinājums vispārīgās valodniecības jautājumus saistīt ar didaktiskām darbībām (par to vairāk sk. 5. nodaļu).

Daļa informācijas dota petītā; tā galvenokārt sniedz papildu materiālu par apgūstamo jautājumu, piemēram, kā antīkās pasaules domātāji traktē valodas cilmi vai kā notikuši valodas pētījumi senajā Indijā, Grieķijā, Romā (Kārkliņš, Rudzīte, Soida 1977: 13–14, 28). Ar šo papildu tekstu skolēni var iepazīties pēc savas izvēles, lai uzzinātu vairāk. Tieši šajos paragrāfos sniegtā informācija un tās zinātniskais izklāsts ar bagātīgu faktu materiālu pārliciecināši parāda E. Soidas pieredzes un zināšanu bagātību, kā arī prasmi tajā dalīties.

Jautājuma apskatā par valodas attīstību iespējams salīdzināt, kā viens un tas pats temats izklāstīts atbilstoši skolas vajadzībām mācību grāmatā un zinātniskā skatījumā jau pieminētā teorētiskā pētījuma – zinātniskā raksta – sākuma daļā (Soida 1975: 131–136). Analizējama valodas attīstību un stabilitāti kā divas pretējas, bet tajā pašā laikā dialektiski saistītas valodas pazīmes (kā trešā pazīme pētījumā nosaukts sistēmiskums, kas mācību saturā iekļauts netiek), autore saskata to arī par vidusskolēniem piemērotu mācību saturu, un tas tiek iekļauts vispārīgās valodniecības jautājumu lokā vidusskolām (Kārkliņš, Rudzīte, Soida 1977: 8–9; LVV 1988 un LV 10–12 1989: 242–244). Savukārt tematā par valodniecības kā zinātnes veidošanos (Kārkliņš, Rudzīte, Soida 1977: 26–32; LVV 1988 un LV 10–12 1989: 271–274) ietverti atsevišķi fakti, kas pamatīgu atspoguļojumu guvuši E. Soidas iepriekš izstrādātajā mācību līdzeklī par strukturālisma skolām aizrobežu valodniecībā (Soida 1968).

Nevar nepievienoties citu Latvijas Universitātes valodnieku dotajam vērtējumam par savas kolēģes veikumu, raksturojot šo apceri kā saistošu (Kļaviņa 2000: 234) un aizraujošu (Paegle 1978). Tas ir ļoti atšķirīgs sniegums no iepriekšējā mācību grāmatā (LV 9–11 1963) publicētā materiāla, lai gan, formāli skatoties, arī šeit ir rodamas atsauces uz marksisma klasiķiem, taču citātiem rasts zinātniski loģisks pamatojums un saturiska iederība. Piemēram, skaidrojot jautājumu par valodas cilmi, autore valodas rašanos saista ar domāšanas un apziņas veidošanos. Šo izteikumu pastiprina citāts no Kārļa Marksa un Frīdriha Engelsa darba „Vācu ideoloģija“: „Valoda ir tikpat sena kā apziņa; valoda ir praktiska, arī citiem cilvēkiem pastāvoša, un tikai tāpēc

arī man pašam pastāvoša īstena apziņa, un valoda, tāpat kā apziņa, rodas tikai no vajadzības, no nepieciešamības uzturēt satiksmi ar citiem cilvēkiem.“ (Kārklīņš, Rudzīte, Soida 1977: 16)

Teorētiskajā materiālā minētie piemēri ir atbilstoši skolēnu uztveres līmenim, tie sniedz skaidru un iederīgu ilustratīvo piemēru mācību satura izklāstam. Tā jautājumā par valodas būtību dots viegli uztverams latviešu un lietuviešu valodas sastatījuma piemērs, kas skolēniem palīdz izprast apgalvojumu, ka „divās un pat vairākās valodās skaniski līdzīgie vārdi lietoti ar atšķirīgu nozīmi“, proti, lietuviešu valodas teikums *Šitas smagūs dārbas duōs daūg naudōs* nav latviski tulkojams kā *Šis smagais darbs dos daudz naudas*, bet gan *Šis patīkamais darbs sniegs lielu labumu* (Kārklīņš, Rudzīte, Soida 1977: 6).

Bagātīgo informāciju un interesantos faktus papildina ilustratīvais materiāls – tabula ar Eiropas valodu leksikas sastatījumu un alfabētu (latīņu, gotu, krievu un grieķu) salīdzinājumu, attēli, kuros redzamas senās rakstu zīmes, tostarp šumeru ķīļu raksts un ēģiptiešu hieroglifi, kā arī kartes, kas attēlo senākās rakstības izveides vietas, indoeiropiešu saimes valodu izplatību un baltu cilšu robežas Latvijas un Lietuvas teritorijā. Tas viss kopā veido ļoti pamatīgu skatījumu uz valodniecības jautājumiem, kas izklāstīti atbilstoši vidusskolēnu uztveres un sapratnes spējām, domājot par ieinteresētības radīšanu un zināšanu veidošanu.

Lai arī J. Kārklīņa, M. Rudzītes un E. Soidas sarakstītā mācību grāmata piedzīvo tikai vienu izdevumu, valodniecības materiāls E. Soidas redakcijā nedaudz citā izkārtojumā un noformējumā tiek iekļauts arī nākamā autoru kolektīva (Margoņa Apiņa vadībā) veidotajās latviešu valodas grāmatās vidusskolai (LVV 1988 un LV 10–12 1989, 237–274), kas izdotas vairāk nekā 10 gadus vēlāk. Šīm grāmatām, kuru izdevumi 1988. un 1989. gadā būtībā ir identiski, atšķiras tikai virsraksts, E. Soidas veidotajai daļai dots nosaukums *Vispārīgi atzinumi par valodu*; tā strukturēta divās nodaļās – *Valodas būtība* un *Valodniecība – zinātne par valodu, tās galvenās nozares, attīstība un sakars ar citām zinātnēm*. Nodaļa par valodas būtību veidota ļoti plaša, iekļaujot tajā informāciju, kas pazīstama jau no iepriekšējā izdevuma (sk. iepriekš 1. tabulu). Tās izklāstā, tāpat arī didaktiskajās apdarēs – jautājumos un uzdevumos aiz sadaļām – veikti redakcionāli labojumi, atsevišķi papildinājumi, kā arī faktoloģiski precizējumi, atsakoties no dažāda ideoloģiskā marķējuma (sk. 2. tabulu; saglabāti oriģinālā lietotie izcēlumi tekstā), lai gan tas darīts nekoncekventi. Piemēram, sadaļā *Pasaules valodas un to klasifikācija* vairs nav rindkopas par krievu valodu kā „miera un draudzības valodu visā pasaulē“ (Kārklīņš, Rudzīte, Soida 1977: 32), turpretī sadaļā par valodas attīstību un stabilitāti nemainīgā redakcijā saglabāta rindkopa par bagātās krievu valodas teorijas un prakses sevišķi lielo lomu vienotas, normētas valodas izveidē daļai sociālistisko nāciju un tautību (Kārklīņš, Rudzīte, Soida 1977: 32; LVV 1988 un LV 10–12 1989: 245).

Mācību teksta fragmentu salīdzinājums

Valodas mācība (1977)	Latviešu valoda 10.–12. klasei (1989)
Mūsu dienās indoeiropiešu valodu saimes baltu grupu veido divas sociālistisko nācijju valodas – latviešu valoda un lietuviešu valoda . Latviešu valodu Latvijas PSR runā apmēram 1,5 miljoni iedzīvotāju, lietuviešu valodu Lietuvas PSR – apmēram 3 miljoni. (38. lpp.)	Mūsu dienās indoeiropiešu valodu saimes baltu grupu veido divas valodas – latviešu valoda un leišu valoda . Latviešu valodu Latvijas PSR runā apmēram 1,5 miljoni iedzīvotāju, leišu valodu Lietuvas PSR – apmēram 3,3 miljoni iedzīvotāju. (266. lpp.)

5. Vispārīgās valodniecības jautājumu metodiskā apdare

Vispārīgās valodniecības mācību saturs līdz 20. gadsimta 70. gadu otrajai pusei tradicionāli tiek piedāvāts kā informācija izlasīšanai un iegaumēšanai, nepievēršot īpašu vērību metodikai jeb, citiem vārdiem sakot, nedomājot par šī mācību materiāla uztveres, sapratnes un apguves aspektiem.

Kā jau minēts, pirmais mēģinājums vispārīgās valodniecības jautājumus saistīt ar uzdevumiem rodams 1977. gadā izdotajā mācību grāmatā. Šeit katras sadaļas beigās formulēti jautājumi un arī uzdevumi iepriekš izklāstītā mācību satura pārdomāšanai, izvērtēšanai un līdz ar to – labākai izpratnei un paturēšanai atmiņā. Piemēram, aiz sadaļas par latviešu valodu un citām baltu grupas valodām formulēti jautājumi: *Kuras kaimiņu valodas ietekmējušas baltu valodu attīstību un kurās valodās saglabājušies senie aizguvumi no baltu valodām?* (Kārklīņš, Rudzīte, Soida 1977: 43). Jautājumi sasaistīti ar uzdevumiem, piemēram: *Salīdziniet latviešu un lietuviešu valodā uzrakstīto tekstu un, izmantojot vārdnīcu, nosakiet, kuriem tekstā lietotajiem vārdiem ir tikai ārēja līdzība un kuriem kopīga ir arī nozīme!* (Kārklīņš, Rudzīte, Soida 1977: 43). Šim uzdevumam pievienots identisks teksts abās valodās, kurā ir blīvēti lietvārdi – personu, ēku, augļu koku, labības, dzīvnieku un darbarīku nosaukumi –, lai skolēni varētu secināt, ka, piemēram, latviešu vārda *arkls* un lietuviešu vārda *arklys* ‘zirgs’ skanējumam un rakstījumam ir tikai ārēja līdzība, tāpat vārdiem *dārzs* un *daržinė* ‘šķūnis’, bet daudziem citiem vārdiem – *tēvs, tēvas; klēts, klētis; siens, šienas; rudzi, rugiai* u. c. – kopīga ir arī vārda nozīme. Šāds metodiskais paņēmieni – aiz teksta dot jautājumu un uzdevumu kopu ar nolūku palīdzēt skolēniem labāk izprast un pārdomāt izlasīto, izmantojot dažādas domāšanas darbības, ir ļoti mūsdienīgs metodiskais paņēmieni darbam ar tekstu (Lai-veniece 2011: 42).

Šie paši jautājumi un uzdevumi, nedaudz pārstrādāti un papildināti, izmantoti arī 1988. un 1989. gadā izdotajās mācību grāmatās, taču no metodiskā

aspekta šim materiālam ir būtisks papildinājums, jo skolotāja rīcībā ir arī metodisks palīg līdzeklis, lai ar mācību saturu strādātu tā, kā iecerējusi autore. E. Soida pietiekami plaši (LVV_{MPS} 1988: 32–50) izklāsta savu redzējumu par šo jautājumu mācīšanu vidusskolā, kā arī sniedz papildu materiālus skolotāja darbam klasē. Piebilstams, ka šis metodiskais palīg līdzeklis skolotājiem nav iekļauts E. Soidas darbu bibliogrāfijā (Langrāte 2000).

E. Soida ir pret sašaurinātu un utilitāru dzimtās valodas mācīšanu, nodrošinot tikai valodas praksē respektējamo normu apguvi, jo tādā veidā „skolēns neuztver valodas pareizrakstības likumu dziļāko jēgu. [...] Lai skolēns apjaustu valodas nozīmi, tad, skaidrs, ar pareizrakstības likumiem vien nepietiek.“ (LVV_{MPS} 1988: 32–33)

Lai rosinātu skolēnus saredzēt gan latviešu valodas skaistumu, gan to, kāda nozīme piešķirama labai, raitai, skaidrai un skaistai valodai resp. runai, autore uzdod jautājumu: *Kuras valodai raksturīgās pazīmes jūs saskatāt poētiski attēlotas latviešu tautas dziesmā „Teici, teici, valodiņa“?* (LV 10–12 1989: 241). (Tautas dziesmas četri pantiņi pievienoti uzdevumam.) Metodiskajā palīg līdzeklī skolotājiem tautas dziesmu klāsts, kas raksturo valodas nozīmi cilvēka personībā, piedāvāts plašāks. Autore izsaka savu pārliecību par nepieciešamību pēc samērotas dzimtās valodas mācības, kurā valodas normatīvitate apvienota ar valodas sabiedrisko nozīmību un individuālo estētismu: „Kā indivīda, tā sabiedrības valodas praktisko iemaņu apgūšana būtu daudz mērķtiecīgāka, ja skolēns kaut nedaudz tiktu iepazīstināts ar valodas milzīgo nozīmi sabiedrības dzīvē, ja viņš kaut nedaudz apjaustu, cik liela loma valodai ir gan visas cilvēces, gan atsevišķu tautu dzīvē un attīstībā, ja kaut nedaudz tiktu ieskicēts tas, kāda sabiedriski nozīmīga vieta bijusi dzimtajai valodai dažādos viņa paša tautas vēstures posmos – smagajos verdzības gadsimtos, jaunlatviešu periodā, kāda loma tai ir mūsdienų apstākļos. Vienlaikus skolēnam jārada izpratne par to, ka viņa paša valoda ir daļa no tautas valodas.“ (LVV_{MPS} 1988: 33)

Citētajā izteikumā vairākkārt atkārtotie vārdi „kaut nedaudz“ nav tikai stilistisks līdzeklis vai prasību pieticība. Tradicionāli latviešu valodas mācību saturā noteicošā vieta bijusi gramatikai, citām valodniecības nozarēm atvēlot sekundāru nozīmi, tāpēc, aicinot skolotājus pievērst uzmanību vispārīgās valodniecības jautājumiem – mācību saturam, kuram nav pragmatiskas vērtības –, E. Soida acīmredzot ir labi apzinājusies situācijas patiesos apstākļus, proti, skolotāju vispārējo nostāju un zināšanas par šiem jautājumiem, latviešu valodas mācībai atvēlēto stundu skaitu vidusskolā un tradicionāli nostiprinājušos pieņēmumu par to, kas valodas mācībā ir mācību vērts. Lai arī mācību programmā vispārīgās valodniecības jautājumiem ir atvēlētas 11 stundas, skolotājiem nav pietiekamu metodisko iemaņu, kā arī lingvistisko zināšanu par šiem jautājumiem, tāpēc pamatots ir autores sniegtais metodiskais materiāls: „Tā kā par mācību grāmatā aplūkotajiem vispārīgajiem jautājumiem latviešu

valodā ir visai maz publikāciju un tā kā šie jautājumi pieder pie valodas filozofijas, tad arī to skaidrošana skolas auditorijā prasa diezgan lielu skolotāja erudīciju.“ (LVV_{MPS}1988: 34)

Vispārīgās valodniecības jautājumu apgūvē, pēc E. Soidas domām, skolēnam ir sasniedzami šādi uzdevumi:

- 1) izprot valodas būtību, attīstību un cilmi, atklājot valodas nozīmi sabiedrības dzīvē un attīstībā;
- 2) vispārīgās valodniecības jautājumu skaidrojumā un pamatojumā prot konstruktīvi izmantot citos mācību priekšmetos gūtās zināšanas;
- 3) novēro savu pašu un vienaudžu, vecāku, arī literāro darbu un tēlu valodu, salīdzina dažādu laiku iespaiddarbu valodu, lai uz gūto vērojumu pamata veidotu secinājumus;
- 4) patstāvīgi meklē literatūru, t. sk. lingvistiskās vārdnīcas un enciklopēdijas, par mācību grāmatā izklāstītajiem jautājumiem, lasa to, paplašinot savas zināšanas. (LVV_{MPS} 1988: 34)

No metodisko līdzekļu un paņēmieni klāsta autore iesaka izmantot skolas lekcijas, skolēnu patstāvīgi sagatavotus ziņojumus par izlasīto populārzinātnisko literatūru, darbu ar vārdnīcu, tostarp ar G. F. Stendera, K. K. Ulmaņa, K. Valdemāra u. c. 19. gadsimtā vai agrāk izdotām vārdnīcām. Viņa rosina arī organizēt pārrunas un diskusijas par izlasītajā literatūrā sastaptajām dažādu autoru atšķirīgajām atziņām vienas un tās pašas problēmas skaidrojumā, tādējādi iepazīstinot skolēnus „ar zinātnes atziņu relatīvo raksturu un evolūciju“ (LVV_{MPS} 1988: 35). Norādīts, ka atsevišķu valodas elementu senāko kopīgo arhetipu rekonstruēšanai un ieskatam par to, kā kādas valodas skaņas un formas laika gaitā varējušas pārveidoties, izmantojami J. Endzelīna darbi. Līdzās jau iepriekš pieminētajiem marksisma-ļeņinisma klasiķu darbiem autore atsaucas arī uz amerikāņu, vācu un krievu valodnieku pētījumiem par valodas un domāšanas sakarībām (Ričards Likijs, Rodžers Levins), par cilvēces evolūciju (Vladimirs Efroimsons, Frīdhārts Klikss), par rakstības attīstību (Ignass Džejs Gelbs), par baltu un slāvu valodu kopīgo senatni (Valentīns Sedovs). Tas viss ir rosinājums skolotājiem lasīt, mācīties un pašizglītoties šajā jomā, lai tālāk ar savām zināšanām dalītos klasē.

6. Nobeigums

Izsekojot vispārīgās valodniecības mācību satura attīstības ceļam kopš tā pirmsākumiem J. Endzelīna un K. Mīlenbaha „Latviešu valodas mācībā“ (Endzelīns, Mīlenbahs 1907), secināms, ka 20. gadsimta 80. gadu beigās latviešu valodas mācībā ir saturiski pilnīgi un metodiski pārdomāti izstrādāts vispārīgās valodniecības mācību satura izklāsts kopā ar tā metodisko apdari,

un tas ir E. Soidas mērķtiecīga zinātniskā un pedagoģiskā darba nopelns. Tāpēc viņas vārda saistīšana pārsvarā tikai ar vārddarināšanas pētniecību ir nepietiekams valodnieces zinātniskā devuma novērtējums mūsdienās. Līdzīgi kā A. Ozola ieguldījums latviešu valodas metodikas attīstībā, kas tagad gandrīz netiek pieminēts (par to vairāk sk. Laiveniece, Dzintars 2013), tā arī E. Soidas devums vispārīgās valodniecības mācību satura traktējumā vēl ir pētāms un vērtējams mūsdienu redzējumā.

Avoti

- Gailums, Klements, Otomārs Vilāns. 1958. *Latviešu valodas gramatika VIII–XI klasei*. 1. daļa. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Kārklīšs, Jūlijs, Marta Rudzīte, Emīlija Soida. 1977. *Valodas mācība* : [rokasgrāmata latviešu valodas mācīšanai 11. klasē]. Rīga: Zvaigzne.
- LV 9–11 1963 = *Latviešu valoda 9.–11. klasei*. Ilmārs Freidenfelds, Alfrēds Jankevics, Jūlijs Kārklīšs, Alise Laua, Irma Martinsons, Emīlija Soida. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1963.
- LV 10–12 1989 = *Latviešu valoda 10.–12. klasei*. Margonis Apinis, Aina Blinkena, Ilmārs Freidenfelds, Helga Grase, Alise Laua, Marta Rudzīte, Emīlija Soida. 2. izd. Rīga: Zvaigzne, 1989.
- LVA 143, 1, 84 = Latviešu un krievu valodas un literatūras sektora sēde. *Latvijas Valsts arhīvs*, 143. fonds, 1. apraksts, 84. lieta, 36.
- LVA 143, 1, 104 = Latvijas PSR Izglītības ministrijas Skolu zinātniski pētnieciskā institūta Zinātniskās padomes 1962. g. 27. apr. sēdes 6. protokols. *Latvijas Valsts arhīvs*, 143. fonds, 1. apraksts, 104. lieta, 29–30, 32.
- LVA 700, 4, 60 = Par mācību grāmatas „Latviešu valodas gramatika vidusskolām” autoru kolektīva apstiprināšanu: Latvijas PSR Izglītības ministrijas kolēģijas lēmums 1955. g. 7. febr., *Latvijas Valsts arhīvs*, 700. fonds, 4. apraksts, 60. lieta, 29.
- LVA 700, 4, 76 = Par konkursa rezultātā sarakstītajām latviešu valodas mācību grāmatām VIII–XI klasēm: Latvijas PSR Izglītības ministrijas kolēģijas lēmums 1959. g. 7. dec., *Latvijas Valsts arhīvs*, 700. fonds, 4. apraksts, 76. lieta, 127.
- LVA 700, 4, 94 = Par mācību plānu, programmu un mācību grāmatu sagatavošanu Latvijas PSR skolām: Latvijas PSR Izglītības ministrijas kolēģijas lēmums 1961. g. 13. nov., *Latvijas Valsts arhīvs*, 700. fonds, 4. apraksts, 94. lieta, 34.
- LVA 700, 5, 493 = Prasības latviešu valodas mācību grāmatām. *Latvijas Valsts arhīvs*, 700. fonds, 5. apraksts, 493. lieta, 1–5.
- LVA 700, 5, 626 = Atsauksme par I. Freidenfelda, A. Jankevica, J. Kārklīņa, A. Lauas, I. Martinsons un E. Soidas manuskriptu „Latviešu valodas mācība VII–XI klasei”. *Latvijas Valsts arhīvs*, 700. fonds, 5. apraksts, 626. lieta, 40–46.
- LVA 700, 1658 = Valodas mācība XI klasei [prospekts]. *Latvijas Valsts arhīvs*, 700. fonds, 5. apraksts, 1658. lieta, 72–79.

- LVG 1954 = *Latviešu valodas gramatika VIII–XI klasei*. I daļa. Sarakstījis autoru kolektīvs Alfrēda Jankeviča redakcijā. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1954.
- LVM 1962 = *Latviešu valodas mācība* : palīglīdzeklis vidusskolu skolotājiem. Ilmārs Freidenfelds, Alfrēds Jankevics, Jūlijs Kārklīšs, Alise Laua, Irma Martinsons, Emīlija Soida. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1962.
- LVV 1988 = *Latviešu valoda vidusskolām*. Margonis Apinis, Aina Blinkena, Ilmārs Freidenfelds, Helga Grase, Alise Laua, Marta Rudzīte, Emīlija Soida. Atkārtots, pārstrādāts un papildināts izdevums. Rīga: Zvaigzne, 1988.
- LVV_{MPS} 1988 = *Latviešu valoda vidusskolā*. Metodisks palīglīdzeklis skolotājiem. Margonis Apinis, Ilmārs Freidenfelds, Alise Laua, Marta Rudzīte, Emīlija Soida. Rīga: Zvaigzne, 1988.
- Ozols, Arturs. 1953. *Latviešu valodas mācīšanas metodika vidusskolās* : mācības grāmata pedagoģiskajiem institūtiem un universitātes filoloģijas fakultātei : mācības grāmatas projekta projekts. [Pieejams Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā, Artura Ozola fonds, 157. mape.]
- Programas 1950 = *Latviešu valodas un literatūras programmas V–VII klasei*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1950.
- Programa 1952 = *Latviešu valodas un literatūras lasīšanas programma skolām ar latviešu mācību valodu V–VII klasei*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1952.
- Programa 1958 = *Latviešu valodas programma. Literatūras programma VIII–XI klasei*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1958.

Literatūra

- Dobromislovs, Vasilījs. 1951. Skolu absolventi jāiepazīstina ar J. V. Staļina mācību par valodu. *Skolotāju Avīze*, 11. maijs.
- Druviete, Ina. 1990. *Kārlis Milēnbahs*. Rīga: Zinātne.
- Dzintars, Normunds. 2013. *Latviešu valodas mācību satura attīstība pamatskolā no 1940. gada līdz 1991. gadam: lingvodidaktiskais aspekts*. Promocijas darbs; zin. vad. Diāna Laiveniece. Liepājas Universitāte [nepublicēts materiāls].
- Endzelīns, Jānis, Kārlis Milēnbahs. 1907. *Latviešu valodas mācība*. Rīga: Zihmaņa apgāds.
- Endzelīns, Jānis, Kārlis Milēnbahs. 1936. *Latviešu valodas mācība*. 9. pārlab. un papild. izdevums. Rīga: Valters un Rapa.
- Grase, Helga. 1951. Par jauno latviešu valodas gramatiku vidusskolām. *Skolotāju Avīze*, 17. aug.
- Grīse, A. 1953. Dažas piezīmes par latviešu valodas gramatiku VIII–XI klasei. *Skolotāju Avīze*, 18. dec.

- Kļaviņa, Sarma. 2000. Emīlijas Soidas (1924–1989) devums Latvijas zinātnē un izglītībā. *Baltu filoloģija* IX, 231–235.
- Kušķis, Jānis. 1993. Stils, no kā atsakāties. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 27. laidziens. Rīga: Avots, 42–47.
- Laiveniece, Diāna. 2011. Darbs ar tekstu un tekstveide latviešu valodas mācībās. *Ar mūsdienu acīm uz klasiskām lietām: saturs un metodika*. Latviešu valodas metodisko rakstu krājums. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 30–55.
- Laiveniece, Diāna, Normunds Dzintars. 2013. Artura Ozola ieguldījums latviešu valodas mācības metodikā. *Res Latvienses, II: Arturs Ozols (1912–1964) In Honorem*. Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas raksti. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 61–74.
- Langrāte, Liāna. 2000. Emīlijas Soidas darbu bibliogrāfija. *Baltu filoloģija* IX, 236–242.
- Loja, Jānis, Otomārs Vilāns, Klements Gailums. 1951. Par jauno gramatiku vidusskolām. *Skolotāju Avīze*, 3. aug.
- Paegle, Dzintra. 1978. Vai tikai skolotājiem? *Padomju Jaunatne*, Nr. 58, 22. marts.
- Paegle, Dzintra. 1993. Partejiskā stila pēdas latviešu valodā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 27. laidziens. Rīga: Avots, 47–51.
- Paegle, Dzintra. 1999. Latviešu valodas mācībgrāmatas vēstures jautājumi (1940–1950). *Baltu filoloģija*, VIII, 137–146.
- Paegle, Dzintra. 2013. Npublicēts Artura Ozola manuskripts vidusskolām „Latviešu valodas mācīšanas metodika. Pēc P. Afanasjeva (1949)”: *Res Latvienses, II: Arturs Ozols (1912–1964) In Honorem*. Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas raksti. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 127–140.
- PLS 1958 = Pilnvērtīgs metodiskais darbs – panākumu pamats skolēnu mācīšanā un audzināšanā. *Padomju Latvijas skola*. LPSR Izglītības ministrijas rakstu krājums, Nr. 3. Rīga: Latvijas laikrakstu un žurnālu redakcija, 1958, 3–9.
- SA 1950 = Izskaut ideālisma atliekas valodniecības laukā! *Skolotāju Avīze*, 1950, 14. apr.
- SA 1951a = Apsprīde par jauno latviešu valodas gramatiku vidusskolām. *Skolotāju Avīze*, 1951, 24. aug.
- SA 1951b = Par valodu mācīšanas pārkaršanu uz biedra Staļina mācības par valodniecību pamatiem. *Skolotāju Avīze*, 1951, 19. maijs.
- Seliščevs, Afanasijs. 1928. Partejisma valoda. Tulk. Aivars Ozoliņš. *Jaunās Grāmatas*, Nr. 11, 1989, 30–32.
- Soida, Emīlija. 1968. *Galvenās strukturālisma skolas aizrobežu valodniecībā*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte.
- Soida, Emīlija. 1975. Inovācijas un valodas attīstība mūsu dienās. *Inovācijas dažādos valodas līmeņos*. Republikas augstskolu zinātnisko rakstu krājums. Rīga, 131–161.
- Vējkiptere, Dz. 1953. Par jauno latviešu valodas gramatiku vidusskolām. *Padomju Latvijas Skola*. LPSR Izglītības ministrijas rakstu krājums, Nr. 10. Rīga: Latvijas laikrakstu un žurnālu redakcija, 94–96.

Diāna Laiveniece
Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte
Liepājas Universitāte
Kūrmājas prospekts 13
LV-3401 Liepāja, Latvija
diana.laiveniece@liepu.lv

Normunds Dzintars
Liepājas Valsts 1. ģimnāzija
Ausekļa iela 9
LV-3401 Liepāja, Latvija
normundsdzintars@gmail.com

SUMMARY

The Contribution of Emīlija Soida to the Development of Study Content in General Linguistics

Diāna LAIVENIECE, Normunds DZINTARS

The contribution of Emīlija Soida to the development of Latvian language study content—the exposition of General Linguistics issues in the secondary school curriculum—is covered and characterized in this article. E. Soida worked in contradictory conditions searching for a way to unite her own view, scientific interests and conviction with the prescriptions for the elaboration of study tools imposed by the particular period and political system. She is the author of the chapter on General Linguistics published in the 1963 textbook, which includes an overview of General Linguistics study content. Her interest in General Linguistics as a science as well as a field of study content continued after these first attempts to overview the school needs. There is a new level of scientific understanding and quality present in the subsequent textbooks of 1977 and even more so in those of 1988 and 1989.

When we look at the development of General Linguistics study content starting with its beginnings in the textbook *Latviešu valodas mācība* by Jānis Endzelins and Kārlis Mīlenbahs, it can be concluded that by the end of the 1980s the exposition and methodological arrangement of Latvian language study content in the field of General Linguistics is well-elaborated and methodologically sound. That was achieved by the focused scientific and pedagogical work of E. Soida. Thus mentioning her name predominantly in connection with research on word-formation is far from adequate when we evaluate the scientific contribution of this linguist nowadays.

„A KUO TU VARI IZSKAIDRUOT VOLŪDU?“

FOLKLINGVISTIKA JEB NEVALODNIEKU DEVUMS VALODNIECĪBĀ (Baltinavas lauka pētījuma piemērs)

Sanita LAZDIŅA
Rēzeknes Augstskola

0. Ievads

Jau kopš 20. gs. otrās puses valodniecības zinātņu nozarē ir vērojams ekspansionisms, attīstoties arvien jauniem pētniecības virzieniem, zinātņu apakšnozarēm, pētniecības rīkiem un metodēm. Pēdējos gadu desmitos (kopš 90. gadiem) arī sociolingvistiskajos pētījumos ir parādījušies jauni pētniecības virzienu vai apakšnozaru nosaukumi, kas latviešu valodniecības kontekstā līdz šim nav lietoti un kas pirmajā acumirkļī šķiet saprotami, bet tai pašā laikā rosina būt vērīgākiem, lai izprastu termina vai jēdziena būtību un metodoloģisko ietvaru. Tādi ir, piemēram, termini *folklingvistika*, *lietišķā folklingvistika*, *lingvistiskā etnogrāfija* u. c. Lai gan folklingvistika pēdējos gados biežāk tiek iekļauta sociolingvistikas pētījumu laukā (piemēram, sekcija „*Folk linguistics and society: people's ideas about the relationship between language use and social identity*“ 19. Sociolingvistikas simpozijā Berlīnē 2012. gada augustā), sākotnēji pēc pētījumu izpētes objekta un satura tā vairāk tika attiecināta uz dialektoloģijas jautājumu izpēti. Piemēram, 20. gs. vidū Nīderlandē un Japānā tika veikti pētījumi (Preston 2011), lai noskaidrotu, kā paši valodas runātāji saskata viņu runātās valodas (izlokšnes) lietojuma ģeogrāfiskās robežas. Respondentus lūdza raksturot tuvāko apkārtni pēc viena kritērija: kur runā tā, kā viņi, un kurā areālā citu runātā valoda atšķiras. Pēc sniegtajām atbildēm pētnieki veidoja izlokšņu kartes (par šo metodi vairāk sk. 2.2.1. apakšnodaļu (perceptīvā jeb tautas dialektoloģija)).

Raksta mērķis ir divējāds: vispirms teorētiskā līmenī definēt, kas ir folklingvistika, ko un kāpēc tā pēta, kuras pētniecības metodes vai paņēmieni tiek izmantoti, un tad atklāt, kā šis teorētiskais ietvars praktiski var tikt izmantots, veicot pētījumu, un kādus sociolingvistiskos datus un rezultātus var gūt, strādājot ar kādu no folklingvistikas pieejām. Šajā rakstā teorētiskajai daļai ir veltīts vairāk uzmanības, jo līdz šim Latvijas valodnieku pētījumos folklingvistikas virziens nav ticis aplūkots.

Praktiskajā daļā ir atspoguļots lauka pētījums Baltinavā, kas tika veikts 2013. gada jūnijā. Iegūtie dati ir analizēti, aplūkojot šādus jautājumus: 1) jēdziena *latgaliešu valoda* nominatīvais lauks (denotatīvais un konotatīvais

komponents) pašu valodas lietotāju interpretācijā; 2) latgaliešu valodas prasme un lietojums; 3) lingvistiskā attieksme un latgaliešu valodas nākotnes perspektīva.

Latvijas zinātniskajā un politiskajā diskursā ir izskanējušas diskusijas par latgaliešu valodas statusu, lietojuma sfērām, to paplašināšanos, iedzīvotāju lingvistisko attieksmi. Viedokli vairāk vai mazāk argumentēti ir izteikuši juristi, valodnieki, latgaliešu valodas aktīvisti, savukārt nevalodnieku, nespeciālistu (*laypersons*) komentāros ir pavīdējuši emocionāli, latgaliski runājošos aizskarošī vai pat diskriminējoši viedokļi (sk., piemēram, Trūpa 2010). Paužot lingvistisko attieksmi, dažādi diskursa dalībnieki nereti runā Latgales iedzīvotāju vārdā. Tas ir rosinājis veikt pētījumu Baltinavā – vienā no Latgales novadiem, kur pēc pēdējās tautskaites datiem ikdienā latgaliski runā gandrīz 86% iedzīvotāju (LRCSB 2012) –, lai izzinātu pašu latgaliski runājošo attieksmi pret dzimto valodu, tās lomu ikdienā un metalingvistisko jautājumu izpratni.

Valodas lietotāju lingvistiskā izpratne un attieksme pret savu vai citas valodas variantu atspoguļo šo variantu sociālo statusu un prestižu. Valodniecības pētījumu kontekstā būtiski ir atklāt gan valodas daudzveidību, gan arī valodas lietotāju attieksmi pret to.

1. Folklingvistika

1.1. Raksturojums

Folklingvistika, kā to atklāj jau nosaukuma etimoloģija, ir saistīta gan ar zinātņu nozari – valodniecību, gan ar tautu. Pierastāki apzīmējumi, kas vairāk rosina noteiktas ainas vai konceptus indivīda mentālajā ietvarā, ir, piemēram, *tautas medicīna* vai *tautas pedagogija*. Kāds sakars var būt tautai un valodniecībai; ko cilvēki, kas nav studējuši filoloģiju, var saprast no valodniecības? Šāda varētu būt pirmā reakcija, dzirdot jēdzienu *folklingvistika*. Tomēr, domājot par sociolingvistikas pētījumu lauku, var apgalvot, ka neviens pētījums šajā nozarē netiek veikts bez sabiedrības aktīvas iesaistīšanās.

Tāpēc tieši 20. gs. 60. gadus, kad veidojās sociolingvistikas zinātņu nozare, var uzskatīt arī par folklingvistikas rašanās laiku. 1964. gadā ASV Sociolingvistikas konferencē Henrijs M. Hēnigsvalds (*Henry M. Hoenigswald*) uzstājās ar lasījumu „Ierosinājums folklingvistikas pētniecībai“, norādot: mums vajadzētu būt ieinteresētiem ne tikai par to a) kas notiek ar valodu, bet arī b) kā cilvēki reaģē uz to, kas notiek ar valodu un valodā un c) ko cilvēki saka par to, kas notiek ar valodu (Hoenigswald 1966; pēc Niedzielski, Preston 2009). Folklingvistikas pētnieki koncentrējas uz b) un c) aspekta izziņāšanu, respektīvi, mēģina izziņāt, ko par noteiktu valodas jautājumu domā un saka vienkāršs valodas lietotājs, nespeciālists (*layperson*).

Līdz ar to folklingvistikas mērķis ir atklāt un analizēt viedokļus, uzskatus par valodu un attieksmi pret valodu, tās daudzveidību, lietojumu, kā arī izzināt ar valodas būtību vai apguvi saistītu jautājumu percepciju jeb uztveri un indivīda kognitīvo spēju saglabāt atmiņā noteiktas valodas parādības. Dati pētniecībai tiek vākti, intervējot nevalodniekus un cenšoties atklāt nevis viņu iesīkstējušos vai stereotipiskos priekšstatus par noteiktiem ar valodu saistītiem jautājumiem, bet gan – izzināt procesus, kas ietekmē viņu domāšanu un noteikta viedokļa rašanos. Raugoties no šīs perspektīvas, tautas pārlicība, uzskati var tikt aplūkoti kā dinamisks process, kura laikā nespeciālisti (personas, kas nav studējušas valodniecību) pauž savas domas, sapratni par viņu apkārtņē (lingvistiskajā vidē) notiekošo (Niedzielski, Preston 2009: 146).

1.2. Apzīmējums

Latviešu valodniecībā par folklingvistiku kā sociolingvistikas pētījumu virzienu līdz šim nav runāts, līdz ar to nav diskutēts arī par atbilstošā terminu virziena apzīmējumam. Salīdzinājumam – kā tas tiek lietots citās valodās:

- angļu valodā – *Folk linguistics*;
- franču valodā – *Linguistique populaire*;
- vācu valodā – *Volkslinguistik*, bet kopš 90. gadiem – *Laienlinguistik* vai *Laien-Linguistik*;
- krievu valodā – *фолк-лингвистика, народная лингвистика*.

No minētajiem piemēriem redzams, ka apzīmējošais komponents varētu būt: *tautas, populārā, neakadēmiskā, amatieru, nespeciālistu* (valodniecība). Tā kā visiem šiem atributīvajiem komponentiem sintagmā ar jēdzienu *valodniecība* latviešu valodā piemistu diezgan nievājoša konotācija (kaut kas nenopietns, ja jau *populārā* vai *amatieru valodniecība*), tad esmu izvēlējusies salikteni, kam nepiemīt kāda papildu konotācija un kas tiek lietots arī angļu, krievu un dažkārt arī vācu valodā, un tas ir – *folklingvistika*.

Pēdējos gados folklingvistikas jēdziens tiek lietots arī lietišķās valodniecības kontekstā (*Applied folk linguistics*), uzsverot nepieciešamību folklingvistikas pētījumus izmantot tālāk – lietišķiem jeb praktiskiem nolūkiem. Valodas lietotāji jeb tautas pārstāvji tiek definēti kā eksperti, kuru viedoklis tiek izmantots visos lietišķās valodniecības pētījumos un bez kuriem neviens pētījums mūsdienās nav iedomājams. Vienkāršam cilvēkam (nevalodniekam) gandrīz vienmēr ir, ko teikt par valodu mācīšanos, multilingvismu, valodas īpatnībām citu cilvēku runā, valodas lietojumu agrāk un tagad, pārmaiņām u. tml. Viedoklis parasti tiek izteikts vai nu spontāni, atbildot uz cita satura jautājumiem, vai arī, koncentrējoties tieši uz valodnieku adresētajiem jautājumiem (Wilton, Stegu 2011: 9). Tādā veidā folklingvistikas dati tiek iestrādāti ieteikumos un priekšlikumos valodas vai izglītības politikas veidotājiem, un tā ir būtiska lietišķās valodniecības pētījumu sastāvdaļa.

2. Metodoloģija

Lai arī folklingvistikas pētījumos netiek izmantoti unikāli pētnieciskie paņēmieni vai datu interpretācijas stratēģijas, tomēr pētnieku piedāvātā kvantitatīvo un kvalitatīvo datu analīze atklāj visai daudzveidīgas (gan tradicionālas, gan inovatīvas) pieejas. Viens no folklingvistikas aktīvākajiem teorētiķiem D. Prestons ir izdalījis četrus datu ieguves un interpretācijas tehnikas (pieeju) veidus, kas varētu būt noderīgi folklingvistikas pētniekiem: tradicionālās, darbības veikšanas (*operational*), eksperimentālās un diskursa (sarunu) pieejas (Preston 2011: 15).

2.1. Tradicionālās pieejas

Šīs pieejas paredz tradicionālu avotu izmantošanu, proti, tā ir viena no bagātākajām valodas izpētes krātuvēm – folklorā. Strādājot ar tradicionālajām pieejām, īpaša vērība tiek pievērsta tādiem folkloras žanriem kā pasakas, brahiloģismi, rituāli u. c. Šajā pieeju grupā D. Prestons atsevišķi nošķir vēl divus veidus: folkloras literāro un kultūranthropoloģisko (etnogrāfisko) pieeju.

2.1.1. Folkloristiski literārā tradicionālā pieeja (*folkloristic-literary traditional approach*)

Ar to bieži tiek pētītas metaforas vai metaforiski izteicieni (arī parunas, sakāmvārdi) par valodu, izmantojot gan folkloras tekstus, gan arī citus avotus (intervijas, aptaujas vai interneta resursus, kuros mūsdienās var vērot daudz konvencionālo, nepoētisko vai arī – tieši otrādi – jauno, individuālo metaforu). Šos datus parasti interpretē kultūras vai literatūras jomas pētnieki, kas pārzina noteikta runas kolektīva valodu, kultūru un vēsturi. Latgaliešu valodas un kultūras kontekstā varētu pētīt parunas un sakāmvārdus par valodu un runāšanu (piemēram, *kū pa muti izlaisi, tū ar mēli nasagiysi* vai *laužu mute na klāva, durovys nazataisa* u. c.) un salīdzināt tos ar etnogrāfiskajos pētījumos gūtajiem vērojumiem.

2.1.2. Kultūranthropoloģiskā (etnogrāfiskā) tradicionālā pieeja (*anthropological-cultural traditional approach*)

Veicot pētījumus ar šo pieeju, dati bieži vien tiek iegūti ilglaicīgos novērojumos, piemēram, vērojot vietējo iedzīvotāju uzvedību, īpaši – korelācijā ar izteiktajiem runas aktiem vai lietoto valodas variantu. Piemēram, vai latgaliešu uzvedība ir emocionālāka un ekspresīvāka, ja viņi runā latgaliski, bet atturīgāka – ja latviski vai citā valodā? Vai adresāta dzimtā valoda ietekmē runātāja runas manieri, stilu un uzvedību? Piemēram, novērojums, ka latgaliešu runa ir emocionāla un ekspresīva, iespējams, skaidrojams ar to, ka

viņi paši ir ekspresīvi, bet varbūt tieši otrādi – viņu valoda tā tiek uztverta, jo tipiskie runas nesēji ir ar šādām rakstura iezīmēm. Rakstniece Inga Ābele, dzimusi rīdziniece, uzrakstot romānu par Latgali un latgaliešiem („Klūgu mūks“, 2014) un lietojot tekstā latgaliešu valodas vārdus, atzīst: „Bet pati runāt es nevaru, latgaļu valodai es esmu par daudz kantaina, jo tā valoda ir tāda vijīga un man organiski nesanāk. Man sanāk it kā iztaisīties ..“ (Brauna 2014: 40). Tas ir viena autora vērojums no malas, taču etnogrāfiski padziļināti novērojumi varētu būt noderīgi valodu skolotājiem, palīdzot izprast, kāpēc vienas valodas nesēji nav tik atraisīti diskusijām vai viedokļa izteikšanai citā valodā. Iespējams, tas nozīmē ne tikai valodas maiņu, bet arī lingvistisko un uzvedības kodu maiņu, kas savukārt nosaka arī identitātes robežu paplašināšanu, un tas parasti nenotiek tik ātri.

2.2. Operatīvās (darbības veikšanas) pieejas (*operational approaches*)

Pats nosaukums jau rāda, ka pētījumā iesaistītajiem nevalodniekiem (respondentiem) ir ne tikai jāatbild uz jautājumiem, bet arī pašiem jāveic kāda darbība. Kā būtiskākās pieejas, lai noskaidrotu tautas uzskatus par valodu, tiek minētas divas: perceptīvā jeb uztveres dialektoloģija un mentālās (subjektīvo priekšstatu) kartes veidošana.

2.2.1. Perceptīvā (uztveres) jeb tautas dialektoloģija (*perceptual (or folk) dialectology*)

Izmantojot šo pieeju, pētnieki noskaidro, kā nespeciālisti (nevalodnieki) saskata valodas atšķirību ģeogrāfiskās robežas. D. Prestons (Preston 2011: 19–22) precizē pētījuma jautājumus, ar kuriem var atklāt pašu valodas lietotāju uzskatus par izlokšņu atšķirībām:

- kā respondenti paši saskata savas runas atšķirības (vai līdzības), salīdzinot ar blakus esošo apgabalu (novadu, pagastu, pilsētu) iedzīvotāju runu;
- kā respondenti redz reģiona izlokšņu vai dialektu robežas;
- kādas īpašības respondenti piedēvē reģionā lietotajai valodai, kāda tā, viņuprāt, ir;
- kurā vietā (apgabalā), pēc viņu domām, ir veikti viņu valodas audioieraksti (klausoties mēģina noteikt);
- kādus anekdotiskus pierādījumus (liecības) respondenti sniedz attiecībā uz savu viedokli, uzskatiem par valodu variantiem.

Strādājot ar šo pieeju, valodnieki parasti izmanto kartes, kurās gan atzīmē izlokšņu vai dialektu robežas (dažādu vārdu, skaņu izrunas atšķirības, ko pamanījuši paši valodas lietotāji), gan nosaka atšķirību pakāpi (piemēram, izmantojot skalu no 0 līdz 4, kur 0 nozīmē – nav atšķirību, bet 4 – pilnīgi atšķirīgs).

Arī Baltinavā, respondentiem mēģinot definēt, kas ir latgaliešu valoda, atbildēs tika minētas runātās valodas atšķirības viņu pusē un blakus esošajās teritorijās. Par šīm atšķirībām respondentiem tieši netika jautāts, taču, skaidrojot, kas ir latgaliešu valoda, viņi paši izvēlējās salīdzināt un vilkt paralēles:

- tuvāko pagastu un novadu teritorijā (reģionālajā līmenī)
Kuorsovā sovaaiduok runoj, Gaigolovā sovaaiduok runoj, nu Baltinovā ir sovs dialekts, pīmāram, uz Rekovas pusi – tur sovaaiduok runoj, Medņovā vēl ir izlūksne, Rekovā arī ir sovaaiduoka izlūksne. (V, 45¹)

Bet Latgalē arī daudz izlokšņu, tās ira, teiksim, Baltinavā savādāk, Rēzekne, arī Kārsava, savādāk viss (---)². (V, 57)

..bet es nasaprūtu, ite ir daudzi, vot, iz Viļakas pusi brauksi, jau jī sovaaiduok runoj, Kuorsovā – jau sovaaiduok, ite, vot, mes (---) Baļtinovā cytaižuok. (S, 75)

- valsts (nacionālajā) līmenī
Tā ir latgališu (--) nūvods, i tam nūvodam ir i (-) latgališu i volūda. Kout (-) pa vysu Latveju taidu ir daudzi (--), i kotrā (--) kai soka styurī, nūvodā runoj (-). Kaut gan itī ir čiuļi, bet jī tože runoj (--) izlūksnēs. Ļūti daudzi. Īaipot arī ar latgališim. (S, 83)
- nacionālajā un Eiropas līmenī
Nu kuo Anglejā (-), Angleja nu cik sastāv (--) nu Velsas, kuo tuoļuok tur (---) vieļ vysys pavaļsts. Nu kas ir Latgale? Tys ir nūvods saceisim. Ir Kurzeme, Vidzeme, nu saceisim, ir Sēlija, ir līvi, nu ir latgališi (smaida). Asom vieļ latgališi (smejas). (V, 62)

2.2.2. Mentālās (subjektīvo priekšstatu) kartes veidošana (*mental mapping*)

Šī pieeja aizgūta no kultūras ģeogrāfijas un kognitīvās antropoloģijas virziena (Gould, White 1974). Galvenokārt tiek izmantota tehnika, kas paredz pašu respondentu iesaistīšanu savu karšu veidošanā, šai gadījumā – atklājot, kur, pēc viņu domām, ir vērojami atšķirīgi dialekti vai citi runātās valodas varianti. Folklingvistikas pētnieki izvairās lietot vārdu *dialekts*, lai tas respondentiem neradītu nevajadzīgas asociācijas, piemēram, iedziļināšanos jautājumā par noteikta valodas varianta standartizāciju. Mērķis ir cits – konstatēt pašu

¹ Šeit un turpmāk piemēros – respondentu atbildēs – iekavās ar V apzīmēts vīrietis, ar S – sieviete. Skaitlis aiz burta norāda vecumu (gadus).

² Respondentu teksta transkripcijā lietoto simbolu atšifrējumu sk. raksta beigās.

runātāju izpratni, viedokli un redzējumu par areālo distribūciju: kurās teritoriālajās vienībās, pēc viņu uzskatiem, ir vērojamas runātās valodas atšķirības dažādos valodas līmeņos (fonētiskajā u. c.).

Respondentu skatījums bieži tiek pausts, pašiem brīvi ar roku veidojot kartes un marķējot teritorijas, kurās cilvēki runā ļoti līdzīgi vai atšķirīgi. Šo datu ieguves metodi var savienot ar citu – pētījumā iesaistīto respondentu diskusiju, piemēram, iegūto apmēram 60 karšu autorus aicinot uz sarunu, lai dziļāk izprastu viņu piedāvāto metalingvistisko redzējumu par reģionālajiem vai sociālajiem valodas variantiem. Var tikt izmantota arī datu apstrāde ar datorprogrammu, izrēķinot procentuāli respondentu piedāvātās izlokšņu vai dialektu robežas. Pētījumu var paplašināt, arī analizējot no sociolingvistiskās perspektīvas – noskaidrojot atšķirīgu uztveri, piemēram, sievietēm un vīriešiem vai jauniešiem un vecāka gadagājuma cilvēkiem. Iepriekš minētajos piemēros no Baltinavas pētījuma redzams, ka tieši vīrieši, definējot latgaliešu valodu, vairāk velk paralēles ar nacionālo un Eiropas kontekstu.

2.3. Eksperimentālās pieejas (*experimental approaches*)

Eksperimentālās pieejas folklingvistikā tiek izmantotas, lai eksperimentu veidā noskaidrotu nevalodnieku attieksmi pret valodas jautājumiem, izzinot iemeslus un cēloņus, kas veido šo attieksmi. Biežāk izmantotā datu ieguves metode ir audioierakstu (ar dažādiem valodas variantiem vai atšķirīgām valodām) demonstrēšana dažādiem respondentiem (atšķirīga dzimtā valoda, dzimte, sociālais stāvoklis u. tml.). Piemēram, 20. gs. 60. gados un arī vēlāk šī pieeja bija populāra amerikāņu lietotās angļu valodas variantu izpētei, par respondentiem izvēloties afroamerikāņus vai citas etniski un ģeogrāfiski (ASV dienvidos un ziemeļos dzīvojošie) atšķirīgas grupas (Tucker, Lambert 1969). Pētījumi ir atklājuši (Ryan, Giles 1982), ka, novērtējot audioierakstu, visbiežāk respondenti savu attieksmi pret dzirdēto balsi pauž, izmantojot divas dimensijas: statusu (apzīmējot ierakstā dzirdēto balsis intonāciju kā inteliģentu / neinteliģentu) un solidaritāti (novērtējot dzirdēto balsi kā draudzīgu / nedraudzīgu). Eksperimentālā pieeja nereti tiek savienota arī ar mentālās kartes veidošanas metodi (sk. iepriekš), piemēram, novērtējot statusa un solidaritātes dimensiju korelācijā ar noteiktu areālu. Respondenti tiek aicināti raksturot šos atšķirīgo valodas variantu areālus (tajā lietoto valodu) pēc jebkuriem viņiem svarīgiem kritērijiem. Piemēram, pētījumi par amerikāņu angļu valodas variantiem (Preston 1996) rāda, ka respondenti ir izmantojuši tādas opozīciju pārus kā: ātra / lēna (runa); pieklājīga / rupja; snobiska, augstprātīga / atklāta; izglītota / neizglītota; normāla / nenormāla; gudra / muļķīga; formāla / neformāla; laba / slikta; draudzīga / nedraudzīga; nazāla / nenazāla; stiepi vārdus / tā nedara; runā caur degunu / tā nedara. Tas norāda, ka respondentiem, kas nav studējuši valodniecību, piemīt spēja raksturot valodu un runas īpatnības, ne tikai izmantojot solidaritātes vai statusa kritērijus.

2.4. Diskursa pieejas (*discourse approaches*)

Diskursa pieejas, kas tiek izmantotas folklingvistikā, lielākoties ir vairāk lingvistiski orientētas, koncentrējot uzmanību uz metalingvistiskām sarunām (*metalinguistic content of talk about talk*, Preston 2011: 34). Strādājot ar diskursa pieeju, bieži vien satura jēga tiek atvasināta no valodas struktūru lietojuma analīzes. Valodniekiem, izmantojot šo pieeju, ir jāapbruņojas ar metodoloģiskiem rīkiem, lai pamanītu to, kas ir pateikts, un atklātu, kas ir domāts, kādi pieņēmumi ir veicinājuši šo izteikumu. Atklājot, kas *stāv* aiz pateiktā (iepriekšējus pieņēmumus), iespējams izziņāt dziļi sakņotus un sastingušus tautas priekšstatus un uzskatus.

Tā kā, izmantojot diskursa pieejas, nozīmīgs folklingvistikas datu ieguves veids ir saruna, teorētiskajā literatūrā (Niedzielski, Preston 2009: 147) tiek minēta sarunu tematu klasifikācija, kas atklāj to satura grūtības pakāpi. No respondentu perspektīvas sarunu temati var būt:

- 1) nepieejami jeb nesaprotami (*unavailable*) – tādi, kurus respondenti nekomentēs (iespējams, tos īsti neizprot);
- 2) pieejami jeb saprotami (*available*) – tie ir diskutējami tikai tad, ja tiek vairāk paskaidroti;
- 3) ierosinoši (*suggestible*) – lai gan reti pašu tautas pārstāvju iniciēti, tomēr tie tiek komentēti bez īpaša uzvedinājuma, apraksta vai skaidrojuma;
- 4) vienkārši, tautā izplatīti (*common*) – sabiedrībā bieži apspriesti ar valodu saistīti temati.

Komentējot Baltinavas pētījumu no šī aspekta, jāteic, ka uzdotsais jautājums „Kā Jūs paskaidrotu, kas ir latgaliešu valoda, kādam, kurš nedzīvo Latvijā / kurš ir tikko iebraucis Latvijā?“ ikdienas latgaliešu valodas lietotājam nebija vienkāršs. Pēc respondentu reakcijas to varētu apzīmēt kā **ierosinošu** vai **pieejamu** tematu, tātad tas nebija – nedz pavisam nesaprotams (1. grupa), nedz arī vienkāršs (4. grupa). Samērā liela daļa respondentu (17 no 42) atbildi iesāka nevis ar satura skaidrojumu, bet ar komentāru par jautājumu. Tas liecina, ka 17 gadījumos (41% no visiem respondentiem) sarunu temats tika novērtēts tikai kā pieejams (2. grupa), tātad ne tik viegls, lai bez papildu skaidrojumiem vai aprakstiem varētu uz to atbildēt. Savukārt atbilžu lielākā daļa (25 no 42) ļauj sarunu tematu novērtēt kā ierosinošu (3. grupa), proti, atbildes uz jautājumu tika sniegtas bez intervētāja skaidrojuma, kas ar šo jautājumu ir domāts. Vienā atbildē bija pat ekspresīva reakcija uz uzdoto jautājumu:

*Jāaa (stipri smejas). Vot tas ir jautājums vispār!!! Tas ir labs jautājums (--).
(V, 44)*

Lielākas grūtības atbildēt uz jautājumu bija vīriešiem (11 no 17); intere-santi, ka neziņu eksplicīti (ar verbu *nezināt*) arī vairāk izteica vīrieši (7 vīriešu un 2 sieviešu atbildēs):

Pat nezīnu (smejas). (V, 22)

Nazyņu (smejas). (V, 43)

He zņāy j (iesmejas), *ne zņāy, kāk ēto by ob'jāsnyl*. (V, ap 50)

Nnnnezīnu (smejas) (---). *Nemācēšu atbildēt uz šo jautājumu*. (S, 45)

Sievietes savukārt neziņas paušanai visbiežāk lietoja adverbu *grūti* (pa-teikt, izskaidrot), tas tika novērots 4 no 6 komentāriem:

Kas tā ir? (smaida), *grūti tā pateikt uzreiz*. (S, 26)

Man pat grūti tā izskaidrot (---) *kas (-), nu, dot to definīciju, ja godīgi*. (S, 31)

Nui, nui (-), tī gryuši pasceit. (S, 36)

Teorētiskajā literatūrā par folklingvistiku (Niedzielski, Preston 2009) tiek uzsvērts, ka respondenti var būt, bet var arī nebūt precīzi (*accurate*) savās disku-sijās par noteiktu lingvistisku fenomenu (lai gan nevienā etnogrāfiskajā pētīju-mā tas nav ietekmējis iegūto datu vērtību). Un vēl – tautas lingvistiskā apziņa par noteiktu tematu var būt vispārīga (*global*) vai konkrēta, noteikta (*specific*). Piemēram, akcents var tikt aprakstīts ļoti vispārīgi, nedetalizēti (piemēram, izsakoties par kāda cita valodas varianta lietotājiem, ka „viņi runā smieklīgi“), bet tai pašā laikā kāda lingvistiska parādība var tikt raksturota konkrēti, deta-lizēti, iedziļinoties vai paskaidrojot pat vairāk nekā no nelingvīsta varētu gaidīt (piemēram, aprakstot kādas skaņas izrunu, komentārs: „tas ir tā, it kā runāšanas laikā jūs mēģinātu nokreķķināties“ – Niedzielski, Preston 2009: 147). Arī Bal-tinavas lauka pētījumā viens no 42 respondentiem (skolniece, 14 gadi), sniedzot latgaliešu valodas definīciju, ilustrēja savas atziņas ar pamanītajiem uzrakstiem latviešu un latgaliešu rakstu valodā. Tādā veidā viņas atbildē, salīdzinot ar pārējām, atklājas komparatīvs leksisko un gramatisko parādību raksturojums:

Ну, это язык, близкий к латышскому, может быть, уклонение какое-нибудь от латышского народа (---). *Ну так* (--).

В латгальском языке большие как бы ссс (---) *не много, латышский язык как бы* (---) *свои слова как бы вставлены, не знаю* (smejas) *не вставлены, но придуманы, вот*.

Латгальский язык чуть чуть искривил как бы латышский, ну там вот даже это самое я посмотрела (-) *надписи* (-) *на дощечках, они совершенно разные, вот: Катоļu baznīca, по-латышски это будет: КА-ТО-ЇU, так и будет, а латгальский: КА-ТŪ-ŌЇU, как-то так* (smejas).

*И вот замечено вот, что в латгальском языке как-то (--) латгальский язык не дружит с этими (-) *garimzītes*, с *garimzītetes*, не знаю, как это по-русски, вот (---) в латышском языке, куда бы не напехали эти все *garimzītes* везде, (--) ошибки сплошные только с этими *garimzītes*.*

*Некоторые слова просто сокращены, вот как говоришь: *vajaga tev*, а тут (-) просто: *vāga* (*smejas*). (S, 14)*

Respondentes atbilde atklāj, ka ne tikai formālā izglītība spēj sniegt zināšanas (jaunieie Daugavpilī nav mācījusies latgaliešu rakstu valodu, ikdienā arī to nelieto); arī neformālā, autentiskā valodas lietojuma vidē vērts cilvēks pamana un mācās, kas apliecina senu patiesību, sevišķi valodu apgūvē, ka vide (arī makrovīdē) nav vienkārši objektu kopums, bet tā rada emocionālo komfortu un izglīto. Šai gadījumā, ja publiskajā telpā nebūtu izvietoti uzraksti latgaliešu valodā (lingvistiskā ainava), meitene nebūtu ievērojusi atšķirības latviešu un latgaliešu rakstu valodas noformējumā (sk. 1. attēlu).

1. attēls. Norādes (latgaliešu rakstu valodā) Baltinavā (2013. gada jūnijā)

3. Baltinavas lauka pētījums

Tālāk rakstā veikta padziļināta Baltinavā iegūto datu analīze, balstoties uz iepriekš aprakstīto diskursa pieeju. Šīs nodaļas piecās apakšnodaļās precizēta praktiskā pētījuma metodoloģija, respondenti un tiks sniegta iegūto datu analīze pēc raksta ievadā pieteiktajiem kritērijiem.

3.1. Valodas situācija Baltinavā

Baltinavas novads (bijusī Balvu rajona teritorija, atrodas Krievijas pierobežā) ir izveidots 2009. gadā (pēc Latvijas administratīvi teritoriālās reformas).

Pēc iedzīvotāju skaita tas ir mazākais Latvijas novads, 2012. gadā ir reģistrēti 1148 iedzīvotāji (www.csb.gov.lv), no kuriem 84% – latvieši, 13% – krievi, 3% – citi. Neparasts šis novads ir vēl viena iemesla dēļ: 2011. gada tautskaites dati rāda, ka ikdienā latgaliski šajā novadā runā 85,8% iedzīvotāju (vēl vairāk tikai Ciblas novadā – 87,5%, bet līdzīga situācija arī Kārsavas (84,2%) un Vārkavas (82,9%) novadā (LRCSB 2012)). Latgaliešu valodas klātbūtne ir vērojama arī Baltinavas novada lingvistiskajā ainavā. Tas ir viens no retajiem Latvijas novadiem, kur publiskajā telpā redzamas norādes un uzraksti latgaliešu rakstu valodā, piemēram, skolas nosaukums latgaliski (sk. 2. attēlu) ir vienīgais, ko līdz šim gadījies redzēt:

2. attēls. Uzraksts pie Baltinavas vidusskolas (fotografēts 2013. gada jūnijā)

Uzraksts ir unikāls, jo tā ir oficiālā zīme, turklāt lietota izglītības sfēras nosaukumā.

Neliels ieskats Baltinavas novada virtuālajā lingvistiskajā ainavā atklāj, ka arī tur parādās latgaliešu rakstu valoda, piemēram, kultūrvēstures objektu nosaukumos: Baltinavas novada muzejs (*Baltinovas nŭvoda muzejs*), Oduma Visuļa dzimto māju vieta (*Oduma Vyzuļa dzymtuos sātas (dvora) vīta*), Avotāju (Alotāju) pilskalns (*Olŭtuoju kolns – piļskolns*) u. c. (Baltinavas novads: Tūrisms – <http://www.baltinava.lv/index.php?lapa=turMenu3-1>).

3.2. Lauka pētījuma dizains

Kā jau iepriekš minēts, lauka pētījums tika veikts 2013. gada jūnijā Baltinavā, intervējot 42 respondentus. Intervijā tika uzdots viens pamatjautājums: „Kā Jūs paskaidrotu, kas ir latgaliešu valoda, kādam, kurš nedzīvo Latvijā / kurš ir tikko iebraucis Latvijā?“ Jautājums izraudzīts tā, lai pēc iespējas mazinātu Latvijā izskanējušā politiskā diskursa ietekmi un saglabātu pēc iespējas neitrālāku sarunas kontekstu. Hipotētiski pieņemu, ka, atbildot uz galveno jautājumu, respondenti atklās gan savas metalingvistiskās zināšanas par valodu / dialektu, gan arī netieši paudīs uzskatus par valodas lietojuma sfērām, prestižu, nākotnes perspektīvām un savu lingvistisko attieksmi. Pieņēmums apstiprinājās, tādā veidā apliecinot diskursa pieejas būtību – runāt par runu un saprast, kuri faktori ir ietekmējuši iedzīvotāju viedokli un uzskatus (sk. iepriekš 2.4. nodaļu par metodoloģiju). Atbildot uz pamatjautājumu, tika izteikti arī spontāni komentāri, stāstītas atmiņas un sniegtas izvērstas atbildes par latgaliešu valodas lietojuma jomām šobrīd, pirms 5–10 gadiem vai agrāk – padomju laikā.

Mutvārdu intervijā piedalījās līdzīgs skaits vīriešu un sieviešu: (19 vīrieši un 23 sievietes). Respondentu dzimuma un vecuma distribūciju sk. 1. tabulā:

1. tabula

Respondenti pēc vecuma un dzimuma

Dzimums & vecums	9–12	13–17	18–29	30–44	45–59	60–70	71–85
V (19)	2	0	3	4	8	2	0
S (23)	2	4	4	5	5	1	2

Kā redzams 1. tabulā, vairums respondentu bija vecumā no 45 līdz 59 gadiem, otru lielāko grupu veidoja jaunieši (18–29) un jaunāka gadagājuma cilvēki (30–44). Interesanti, ka plašāk pārstāvētās vecuma grupas (45–59) respondenti izrādījās tieši vīrieši (8).

Tā kā pirms pētījuma veikšanas tika aplūkoti pēdējās tautskaites dati par plašo latgaliešu valodas lietojumu Baltinavā (gandrīz 86% iedzīvotāju), lielākoties jautājumu uzdevu latgaliski vai valodā, kurā dzirdēju respondentu runājam ar kādu citu (latviski vai krieviski). Tomēr dažreiz respondenti *pārslēdzās* uz sev pieņemamāko valodas kodu; intervijas valodas izvēles apkopojums redzams 2. tabulā:

Intervijas valodas izvēle

Vecums	LTG	LTG	LV	LV	RUS	RUS	BIL	BIL	Kopā
	Vīrieši	Sievietes	V	S	V	S	V	S	
9–12			1	2	1				4
13–17				3		1			4
18–29	2	1	1	3					7
30–44	2	1	2	4					9
45–59	5	2	1	3	1		1 (RUS- LTG)		13
60–70	2	1							3
71–85		2							2
Kopā	11	7	5	15	2	1	1		42
	18		20		3		1		

Kā redzams 2. tabulā, lielākā daļa atbilžu tika sniegta latviešu valodā (20), līdzīgs skaits – arī latgaliski (18), 3 intervijas norisa krievu valodā un 1 – bilingvāli (krievu-latgaliešu valodā). Ja aplūko vecuma un dzimuma distribūciju, var pamanīt, ka latgaliski ir runājuši pārsvarā vīrieši (no 19 vīriešiem 11 atbildēja latgaliski, 5 – latviski, 2 – krievu valodā un 1 – bilingvāli). Sievietes galvenokārt ir atbildējušas latviešu valodā (no 23 sievietēm latviski runāja 15, latgaliski – 7, krieviski – 1). Vecuma un valodas lietojuma korelācijā vīriešiem nav būtisku atšķirību, savukārt sievietēm pamanāms, ka vecumā līdz 18 gadiem atbildes ir sniegtas tikai latviski, bet vecumā pēc 60 gadiem – tikai latgaliski.

3.3. Jēdziena *latgaliešu valoda* nominatīvais lauks

Atbildot uz intervijā uzdoto pamatjautājumu (sk. 3.2. nodaļu), atklājās respondentu metalingvistiskās zināšanas un kritēriji, pēc kuriem viņi definē, kas ir latgaliešu valoda. Gandrīz 1/3 atbilžu (15) formulējumā bija jaušama spēcīga konotācija (par to tekstā tālāk).

Jēdziena *latgaliešu valoda* denotācija tika izteikta ar trim galvenajiem komponentiem:

- 1) valoda (15 atbildes);
  - 2) dialekts, izloksne (7);
  - 3) latviešu valoda (3).
1. Tie, kuri atbildēja, ka tā ir valoda, savā formulējumā izmantoja diezgan daudzveidīgus raksturotājelementus. Visbiežāk (8 gadījumos) tā bija vietas norāde, piemēram:
- *Tā ir noteiktas Latvijas daļas valoda.* (S, 12)

- *Tā ir latgališu (--) nūvods, i tam nūvodam ir i (-) latgališu volūda.* (S, 83)
- *Valoda, kas pastāv Latgalē, līdzīga latviešu valodai.* (S, 14)
- *Tei ir ūtruo Latvejas volūda.* (V, 26)
- *Vīna nu latvišu volūduom (-), kur, kur, teiksim, runoj puorsvorā LATgales austrumūs vyi Latvejas austrumūs (--), austrumu, toitod, regionā.* (S, 54)

Piecos gadījumos tika uzsvērtā persona (subetnos) un lietojums:

- *Volūda, kurā runoj latgališi, kuri eistī latgališi. Kuri – nā, tī čūliski lauzuos (stipri smejas).* (V, 43)
- *Tā ir valoda, kura ir (-) nedaudz atšķirīgāka, kurā runā tieši latgalieši, latgališu cilvēki.* (S, 24)

Divos gadījumos definējot tika izmantots salīdzinājums ar latviešu valodu:

- *Latgališu volūda ir vysteiruokuo latvišu volūda, a tei, vot, – čūļu volūda, tei jau ir boltvuocu volūda, izaguojuse (-), nu tīm laikīm.* (S, 58)
- *Ну, это язык, близкий к латышскому, может быть, уклонение какое-нибудь от латышского народа ..* (S, 14)

2. Par denotācijas pamatkomponentu izvēloties terminus *dialekts* vai *izloksne*, izskanēja atbildes, kas gan pauč Latvijas valsts oficiālo viedokli, gan arī atspoguļo sabiedrībā ik pa laikam uzliesmojošo diskursu par šī reģionālā varianta statusu, proti, šaubas un neziņu, kura leksēma būtu piemērotāka, sniedzot savu definīciju:

- *Latgaliešu valoda ir viens no dialektiem.* (S, 34)
- *Valsts dialekts, oficiāli atzeits.* (V, 25)
- *Īpatnējs dialekts, kā saka, tā varbūt nav nemaz valoda vienkārši, jo latgaliešu valodā katrā pusē savādāk runā.* (S, 30)
- *Tas ir dialekts.., teiksim, izloksne.* (V, 57)
- *Itei ira (-) myusu ituos vītas, ituos, ituos, teiksim, Bolvu rajona, volūda, izlūksne.* (V, 60)

3. Divās atbildēs tika izteikts viedoklis, ka vairāk vai mazāk tā ir tā pati latviešu valoda, trešajā atbildē (sk. pēdējo piemēru) šī doma ir izteikta implīcēti, tāpēc arī formulējums ir iekļauts šajā apakšgrupā:

- *Ну, это тот же самый латышский, я думаю, язык, единственное с каким-то местным акцентом, просто.* (V, 52)
- *Gandrīz tas pats, kas latviešu valoda, tikai tas, ka atšķiras drusku (smejas).* (V, 22)
- *Tas pats, kas latgalieši, tas i latviets.* (S, 52)

Definējot, kas ir latgaliešu valoda, respondenti izmantoja arī ekspresīvus izteiksmes līdzekļus, dodot subjektīvu vērtējumu un paužot individuālu attieksmi. Aplūkojot jēdziena *latgaliešu valoda* skaidrojumā pausto konotāciju (visos gadījumos – pozitīvu), var izdalīt vairākas apakšgrupas, kurās atbildes ir apvienotas atkarībā no formulējumos izmantotajiem semantiskajiem komponentiem (nomināliem atribūtiem, metaforiskiem izteicieniem vai metaforām, līdzībām vai retoriskiem jautājumiem).

- 1) Formulējumā ir minēti tādi jēdzieni kā *dzimtā valoda*, *tēva un mātes valoda* (4 atbildes); turklāt tie tiek lietoti kontekstā ar verbu *ciņīt*:
  - *Krīvu tauteibas puorstuovs cīnej sovu volūdu, es cīneju sovu volūdu, jebkurš cīnej sovu volūdu, tuodu volūdu, kuodā runuojuš muote i tāvs jūs.* (V, 50)
  - *Muotes volūda, kuodā es asu dzims.* (V, 54)
  - *Tei myusim īdzyntuo volūda.* (S, 45)
  - *Tā ir mana dzimtā valoda (---). Katram sava valoda droši vien ir vismīļākā, savā veidā, valoda vai dialekts.* (S, 45)
- 2) Piederības izteikšana, izmantojot tādas deiktiskās norādes kā piederības vietniekvārdi (3 atbildes):
  - *Pošu sova volūda.., īguojuse nu seņČĪM, kuri runoj, tāņ ..* (S, 19)
  - *Tā ir mana valoda.* (S, 18)
  - *Tei ir myusu volūda* (smejas). (S, 83)
- 3) Jēdziens *latgaliešu valoda* tiek uztverts kā sinonīms jēdzienam *Latgale* (2 atbildes):
  - *Tā ir Latgale, un tāpēc mēs runājam latgaliešu valodā. Katrā novadā tomēr ir sava valoda laikam, un to mēs ciņām, latgaliešu valodu.* (S, 55)
  - *Nu tei ir Latgale ..* (V, 50)
- 4) Cita veida nomināls izteikums, kur latgaliešu valoda tiek pielīdzināta videi un tās kultūras kodam, ar kuru indivīds kopā ir uzaudzis (arī 2 atbildes):
  - *Vide, kur, pirmkārt, kur tu esi piedzimis, kur tu audzis, un tas viss pārējais atkal veido to valodu. Tie cilvēki apkārt, kas ir (-), kas to, tās visas tradīcijas, visu kopj.* (S, 26)
  - *Tas ir tāds kā Latvijas (--) tradīcijas, tāda kultūra.* (S, 34)
- 5) Valoda kā atšķirības zīme, kā robeža starp savējiem un citiem:
  - *Tā ir valoda, kas vieno latgaliešus un atšķir (--) kurzemniekus, vidzemniekus tieši no latgaliešiem.* (S, 14)

- .. *kas atšķir latgaliešus no pārējiem, tā kā latgaliešu zīmogs* [precizējot tika noskaidrots, ka meitene ir saļaukusi vārdus *zīmogs* un *zīmols*; šajā izteikumā bija domāts *zīmols* – S.L.]. (S, 14)
- 6) Definējot jēdzienu *latgaliešu valoda*, tika izmantoti arī citi metaforiski apzīmējumi (iepriekšējā grupā tas bija *latgaliešu zīmols*):
  - *Leluokū daļu pīruoda tys, ka Latgola.lv beja vysskateituokuo izruode Nacionalajā teātrī, kas jau paruoda, ka latgalīšu volūda* (--) *tys ira (-) lels spēks Latvejai.* (V, 26)
  - *Valoda, kādā runā kādā apgabalā, vērtība, ar ko cilvēks sevi apzinās.* (S, 18)
- 7) Pēdējā apakšgrupā ir iekļauti viedokļi, kurus uzklāusot pārņēma filozofiskas pārdomas par valodas būtību un jēgu. Šaubas par mūsu, valodnieku, pretenziju, ka studējot esam nokļuvuši tuvāk izpratnei par valodu. Tai pašā laikā respondentu, kas nav valodnieki, atbildes atklāj pretējo – ka varbūt tieši viņi izjūt valodas būtību dziļāk. Abu nākamo piemēru autori ir vīrieši, vecāki par 45 gadiem:
  - *A kuo tu vari izskaidruot volūdu? Nu kuo – krīvu volūda – krīvu volūda, latgalīšu – latgalīšu, čiuļu – čiuļu.*
  - *Nu kuo pasceit, tys ir juodzierd.*

Apkopojot respondentu atbildes par jēdziena *latgaliešu valoda* izpratni un tā nominatīvā lauka pamatkomponentiem, var secināt, ka izteikumi, no vienas puses, atspoguļo sabiedrības diskursu par latgaliešu valodas statusu, lomu, nākotni un – sociālo prestižu, bet, no otras puses, atklāj ilgstošo padomju laika izglītības politikas ietekmi (respondentu neizpratne – kas tas īsti ir, kā to formulēt, skolā par to nekas netika / netiek mācīts).

3.4. Latgaliešu valodas prasme un lietojums

Lai arī lielākā daļa respondentu atbildes sniedza latviešu literārajā valodā un latgaliski atbildēja 18 respondenti no 42 (43%), tomēr tikai vienā atbildē eksplīcīti tika norādīts uz neprasmī runāt latgaliski:

Es, piemēram, Baltinavā, es nemāku runāt latgaliski (smejas), godīgi saku. Jā, baltinavieši, jā (--) *Vecmamma kaut ko (-), nu, mācīja, jā, bet, nu, tās saknes nebija tik tālu vienkārši, unnn* (---) *mēs latviski runājam ģimenē.* (S, 30)

Atbildē pati runātāja šo faktu uzsver kā izņēmumu Baltinavas kontekstā, kur lielākā daļa iedzīvotāju ikdienā runā latgaliski (salīdzinājumam sk. tautskaites datus raksta ievaddaļā). Frāze *godīgi saku* liecina, ka tas ir kas tāds, kam

grūti noticēt. Savukārt skaidrojums *mēs latviski runājam ģimenē* korelācijā ar atziņu *es nemāku runāt latgaliski* apliecina vienu no būtiskākajiem faktoriem, kam ir nozīme valodas saglabāšanā, tā ir transmisija jeb valodas nodošana no paaudzes paaudzē (*Language vitality*). Ja ģimenē valoda netiek lietota, tad tā ir grūtāk saglabājama sabiedrībā kopumā.

Savukārt kādā citā atbildē tika uzsvērts valodas lietojuma aspekts, līdz ar to grūti apgalvot, vai šis respondents prot runāt latgaliski, bet nerunā, vai tomēr neprot:

Es latviski runāju, pats no Balviem, bet tagad dzīvoju Baltinavā, manā ģimenē runājam latviski. (V, 22)

Latgaliešu valodas lietojums formālajā izglītībā (ne skolas vidē neformālās sarunās starpbrižos) tika pieminēts divās atbildēs. Viena respondente dalījās personīgajā pieredzē, kas gūta, mācoties latgaliešu valodu kā daļu no latviešu valodas mācību priekšmeta:

- *Es, kad mācījos [latgaliešu valodu – S.L.], man pat patika (--). Mums bija latviešu valodā, dažas stundas pat pasniedza latgaliešu valodā. Lasījām latgaļu valodas grāmatas latgaliski, burtus mācījāmies, bet tagad diemžēl laikam nav...*
- Kurā skolā tas bija?
- *Tilžas vidusskola, skolotāja bija Ruta Čekse (--). Ļoti (pauz emocionālu pacēlumu). Radija interesi par latgaliešu valodu, tieši (--)* *Latviešu valodas stundās.* (S, 34)

Pēc runātājas vecuma var spriest, ka šādi – integrēti (kopā ar latviešu literāro valodu) latgaliešu rakstu valodas pamati ir apgūti 90. gadu sākumā. Tas ir ļoti interesants fakts, jo tajā laikā līdzīgas aktivitātes varēja būt tikai izņēmums, sevišķi dzimtās valodas mācību priekšmeta satura veidošana, ņemot vērā lokālo, reģionālo, kontekstu.

Savukārt šī brīža situācija (vismaz Baltinavā) ir ieskicēta nākamajā piemērā:
..un mums arī, kad skolotājs ir Imants Slišāns, kas baigi, nu, to visu ņem pie sevīm, un tā viņš, nu, izkopj to latgaļu valodu, arī šeit, Baltinavā, jauniešiem. Un arī mācības notiek, cik es saprotu, arī latgaliešu valodā; ir arī nu kaut kādas stundas tur viņiem. (S, 30)

Personas deiktiskā norāde *viņiem* atklāj, ka pašai respondentei 90. gados skolā latgaliešu valoda nav tikusi mācīta, bet šobrīd situācija ir mainījusies. To pierāda arī vēl vienas respondentes sacītais, atklājot, ka Baltinavas vidusskolā latgaliešu valoda ir ne tikai daļa no mācību procesa, bet tai ir nozīme arī skolas neformālajā vidē:

Ite, kod muociejūs Baltinovā, mes sovā storpā ar puišim puorsvorā vysu laiku latgaliski runuom, da.

A tāņ, ko Riezeknī as muocūs, nu tī es toļka ar diu, treis cyļvākim toļka (-). Puorejī – tuo, saprūt, bet, nu, jī narunoj, nāatzeist deļ tuo ka. (S, 19)

Atbildē ir uzsvērtas dzimumu atšķirības valodas lietojumā: latgaliski pārsvarā runā *ar pušim*. Šis fakts atbilst arī vērojumam, kas tika izteikts rakstā iepriekš, runājot par intervijas valodu: latgaliski savas atbildes daudz vairāk sniedza vīrieši (11 no 19), mazāk – sievietes (7 no 23).

Turklāt atbilde liecina arī par apkārtējās (ārpus skolas) vides ietekmi gan uz skolu un tās administrācijas nostāju valodas jautājumā (līdz ar to arī mācību procesa plānošanas līmenī), gan uz atsevišķu indivīdu. Valodas plānošanas jautājumi izglītības sfērā ir cieši saistīti gan ar valsts izglītības politiku kopumā, gan arī ar vietējo pašvaldību un skolu administrācijas attieksmi pret noteiktas politikas realizēšanu vai pat savas iniciatīvas uzņemšanos noteiktu jautājumu risināšanā. Skolas personāls (sākot ar administrāciju un beidzot ar skolas tehniskajiem darbiniekiem) ir ne tikai netiešs lokālās sociolingvistiskās vides atspulgs, bet atklāj arī vietējā runas kolektīva valodas prasmes un lingvistisko attieksmi (vairāk par to: Baldauf 2005 un Lazdiņa 2013). Piemērs, kurā minēts skolotājs I. Slišāns, apliecina šo atziņu, proti, pat viens skolotājs, direktors vai cits skolas darbinieks var ietekmēt skolas valodas politikas plānošanas procesus. Iepriekšējā piemērā respondente ir uzsvērusi arī atšķirību starp Baltinavu un Rēzekni, atzīstot, ka Rēzeknes skolā latgaliešu valodas lietošana neformālā vidē jauniešu starpā netiek uztverta kā kaut kas dabīgs vai prestižs.

Skolas kā formālās izglītības ietekmi uz valodas prasmi Baltinavas iedzīvotāji uzsvēra, paškritiski izvērtējot arī savu valodas prasmes līmeni. Proti, respondenti pauda šādu viedokli: ja noteiktā valodā tikai runā, bet tā nav mācīta skolā, tad nevar apgalvot, ka šo valodu zina. Piemēram, kāds vīrietis nerunāja tieši par četrām valodas prasmēm vai valodas lietojumu dažādu funkciju veikšanai, bet netieši formulēja, ko nozīmē – zināt valodu:

Nu principā es latgaļu volūdys napuorvoldu, saceisim (smaida). Es tymā laikā jū nazamuociējūs, myusim tys nabeja vajadzeigs, man tymā laikā beja vajadzeigs krīvu volūda (-). 80. godūs nikuo navuicieja taidu volūdu [latgališu – S.L.]. (V, 62)

Spontāni iekļaujot savās atbildēs jautājumu par valodas lietojumu, respondenti šī brīža situāciju bieži raksturoja, salīdzinot ar latgaliešu valodas lietojumu iepriekš. Visbiežāk tika lietoti tādi laika deiktisko norāžu pāri kā *tān, tāņ* (tagad) un *tymā laikā, vīnā ūtrā laikā, kuodreiz*:

Puorsvorā mes lītojam laikam, cik tān ir, parosti tys ir sarunvolūdā. Tān, prūtams, varbut ir (--) sovas dzīsmes, kur vuordus ka uzrakstiesi voi pa Latgali i tuo kuodu rokstu tu pats uzrakstiesi, tur, kur saprūt .. (V, 26)

Interesanti, ka pagātnes laika apzīmējumi, pēc atbildes konteksta secinot, lielākoties tika attiecināti uz vēlāko pēcpadomju laika periodu. Pieņemtu, ka šie gadi cilvēkiem vēl ir spilgtā atmiņā, arī kā robežlaiks, pirms sākās *latgaliskā atmoda* (piemēram, 1990. gadā tika nodibināta sabiedriska organizācija „Latgales Kultūras centrs“ u. c.):

.. as gimini pa latgaliski asu runovs vysu laiku. Nu pa latviski to – skolā (--) *runuom, nu konešno mes sovus bārnus audzynovom tože jau latvišu volūdā, deļ tuo, ka ar latvišu volūdu var jau kur tuoļuok varieja izasistīs (--)* *saceisim, vīnā ūtrā laikā (--). Tagad, tagad jau latgalīšu volūda jau īt cīņā kuo agruok.* (V, 62)

vai

- *Nu jā, kuodreiz tok itai [latgaliski – S.L.] narunuoj!!! Nā, vot, par pīmāram, mes gimenē tikai tuo runuojom. Kod jau kur izīmom (---)* (sašutusi), *tys jau nūlīgts beja.*
- *Kai tod Jius runuot?*
- (Ļoti klušu, čukstus) *čiuļu volūdā* (stipri smejas). (S, 75)

Abi iepriekšminētie piemēri atklāj divas būtiskas lietas. Pirmkārt, no valodas lietotāju perspektīvas, padomju periodā latgaliešu valoda attiecībā pret latviešu valodu atradās līdzīgā hierarhijā kā latviešu un krievu valoda. Ar latviešu valodu *tuoļuok varieja izasistīs* (tā latviski runājošie varētu teikt arī par krievu valodu) un runāt latgaliski *nūlīgts beja* (tā noteiktās valodas lietojuma sfērās var apgalvot arī par latviešu valodu). Otrkārt, padomju gados latgaliešu valoda tika lietota tikai kā mājas valoda, *skolā* vai *kod jau kur izīmom* – tikai latviešu literārā valoda. Izglītības sfēra ietekmēja arī ģimenes valodu, jo vecāki izvēlējās ar bērniem runāt tajā valodā, ar kuru bērniem būtu vieglāk skolā un arī vēlāk – studējot vai strādājot ārpus Latgales (instrumentālā motivācija), līdz ar to ierasta bija situācija, kad vecāki savā starpā mājās runāja latgaliski, bet ar bērniem – latviski (visbiežāk – mamma, vīriešiem bija mazāk ierasts pārslēgties uz latviešu literāro valodu).

Bez skolām atbildēs tika minētas arī pilsētas vai novada administratīvās iestādes, kurās arī ir ierobežots latgaliešu valodas lietojums, piemēram:

..kur ni brauksi, īstudies kuoduos, vysu jau tī, nazynu, cik is tī (-), jis latgalīts is ira, bet runoj, runoj jis jau pareizā [volūdā – S.L.], varbyut tys pareizi, varbyut – nā, es gon pīzaturātūs pi, pi muotes volūdas, kuodā es asu dzims, kuodā es asu .. (V, 54)

Respondents uzsver, ka ārpus mājas formālā vidē tiek uzrunāts latviešu literārajā valodā, lai gan iestādes darbinieks, iespējams, pats arī ir latgalietis un prot runāt latgaliski. Virietis lieto apzīmējumu *vysi*, vispārinot vai pat

pārspilējot; mana pieredze rāda, ka pagastu vai pilsētu oficiālajās iestādēs, kārtējot darījumus, mutvārdu saziņā bieži tiek lietota arī latgaliešu valoda. Emocionāli vērtējošu attieksmi respondents pauž, raksturojot gan savu verbālo uzvedību šādās situācijās (*varbyut tys pareizi, varbyut – nā*), proti, turpinot runāt latgaliski, gan apzīmējot latviešu literāro valodu par *pareizu volūdu* un tādā veidā netieši piedēvējot latgaliešu valodai nepareizās valodas statusu. Tas atspoguļo padomju laika valodas un izglītības politiku, kad skolu latviešu valodas programmās nebija paredzēts runāt par otru rakstu valodas tradīciju un kad skolēniem bieži tika pieteikts arī starpbrīžos nerunāt latgaliski (personīgā pieredze Rēzeknes vidusskolā). Šāda šaubu pilna atbilde apliecina arī nesenā pagātnē vērojamo latgaliešu valodas lietojuma zemo prestižu, neziņu, vai drīkst kādā oficiālā iestādē pat pazīstamus cilvēkus uzrunāt latgaliski. Visi trīs minētie faktori: 1) pašu runātāju attieksme pret savu valodu; 2) valodas maiņa, sazinoties citā valodas lietojuma sfērā; 3) valdības un tās iestāžu darbinieku lingvistiskā attieksme – ir ļoti būtiski jebkuras valodas saglabāšanā un attīstīšanā (*Language vitality*).

Apkopojot respondentu atbildes par valodas lietojuma sfērām, var secināt, ka latviešu literārā valoda dominē skolā un pašvaldību iestādēs, savukārt latgaliešu: sarunvalodā, mājās, ģimenē, kā arī atsevišķos rakstos un dziesmās. Interesanti, ka viedoklis par vecuma grupām, kas pamatā lieto latgaliešu valodu, dalījās. Gandrīz neatšķirās to jauniešu skaits, kuri apgalvoja, ka latgaliski pārsvarā runā gados vecāki cilvēki un paši to izmanto tikai sarunās ar vecmammu, no tiem, kas teica: *jaunatne oysa runoj latgaliski* (V, 25).

3.5. Lingvistiskā attieksme un latgaliešu valodas nākotnes perspektīvas

Aplūkojot tādu nozīmīgu valodas dzīvotspējas faktoru kā pašu runātāju lingvistisko attieksmi, jāteic, ka Baltinavā sastaptie latgaliešu valodas lietotāji un viņu lingvistiskā attieksme nerada šaubas par valodas perspektīvām nākotnē. Izvērtējot šī brīža stāvokli, tika izteiktas atziņas, ka situācija ar latgaliešu valodas prasmi un lietojumu uzlabojas, pašiem runātājiem arī ieskicējot faktorus, kas šādu pavērsienu ir ietekmējuši:

- *Tagad, tagad jau latgališu volūda jau īt cīņā kuo agruok.* (V, 62)
- *Situācija ar latgaliešu valodu ir mainījiesis tāpēc, ka ir vairāk (--), ir (--), dzird, jaunatne, tos (--), visas grupas: „Borowa MC” tagad ir, dzied „Baltie lāči” latgaļu valodā. Iepriekš jau neskanēja, tagad uzdzird, un tas kaut kā izraisa cilvēkos to sajūsmu par latgaliešu valodu (-) un (--), tiek labāk. Iet plašumā. Popularizējas tā latgaļu valoda līdz ar to.* (S, 34)
- *Es domāju, ka tagad laikam arī jaunatne vairāk tomēr cenšas too latga(--),lis(-)ko iz(-)celt, jo tomēr (--), nu viņi domā, ka savā novadā*

ir jārūnā savā valodā (smejas), kaut gan arī (-) neaizmirst to – literāro valodu (smejas), jāa. (S, 55)

Atbildēs bija jaušamas arī respondentu rūpes un bažas par attieksmi no ārpusēs, proti, kā citu novadu iedzīvotāji uztver latgaliešus, Latgali un latgaliešu valodu:

.. žēl, ka ir negatīva attieksme pret viņu [latgaliešu valodu – S.L.] ārpusē, bet, protams, ir patīkami, ka tas uzlabojas, ka (-) arī, uz Rīgu aizbraucot, draugi bieži prasa: Tu no Latgales? Parunā, lūdzu, latgaliski. Un tas ir, protams, labi. Nav kā – ā, tu no Latgales, tu nekā neproti .. (S, 18)

Kā īpaša pārmaiņu zīme dažās atbildēs tika uzsvērtā pašu latgaliešu attieksmes maiņa, dzīvojot ārpus Latgales un turpinot publiski sabiedriskās vietās lietot latgaliešu valodu:

Viņa [latgaliešu valoda – S.L.] vēl vairāk un vairāk pastiprinās, arī jauniešos. Arī draugi, kuri aizbrauca uz Rīgu, piemēram, daudzi runā latgaliski. Daudzi sēž tajos latgaļu krogos, kas tur ir (--), nu, viņi savā valodā arī [turpina runāt – S.L.]. (S, 30)

Latgaliešu valodas lietojums jauniešu vidū kā neformālā, tā arī formālā saziņā ir lielākā pārmaiņa, kas uzskatāmi pamanāma publiskajā telpā pēdējos apmēram piecos vai pat nedaudz vairāk gados. Arī pētījumā tieši daži jaunieši bija tie, kas visenerģiskāk un pārliecinošāk izteica pozitīvas nākotnes perspektīvas attiecībā uz latgaliešu valodas dzīvotspēju, it kā kļiedējot šaubas par apcirsto sakņu pieaudzēšanu³:

.. es uzskotu, ka latgalīšu volūdai byus loba nuokūtne, jū jaunatne vysa runoj latgaliski ēe (-) cīna sovu volūdu, tāva dzymtū i (-) muotes dzymtū. Vyss ir kuortībā (smaida). (V, 25)

4. Nobeigums

Rakstā izvērtēti tika definēts sociolingvistikas pētījumu virziens – folklingvistika, atklājot tā izpētes jautājumus un metodoloģijas rīkus. Praktiskajā daļā teorētiskie jautājumi tika ilustrēti ar konkrēta lauka pētījuma paraugu – iegūtajiem datiem Baltinavas novadā un to interpretāciju. Analīzei izmantoti vairāki kritēriji, proti: 1) atklāta nevalodnieku izpratne par jēdziena *latgaliešu valoda* nominatīvo lauku (denotatīvo un konotatīvo komponentu); 2) aplūkots latgaliešu valodas prasmes pašvērtējums un valodas lietojuma sfēras; 3) pētīta

³ Metaforiskajam izteikumam pamatā ir O. Slišāna grāmatas nosaukums: „Čīperkstneits jeb apcirsto sakņu pieaudzēšana“ (2010).

pašu runātāju lingvistiskā attieksme un nākotnes redzējums par latgaliešu valodas dzīvotspēju un attīstību.

Respondentu atbildes par jēdzienu *latgaliešu valoda*, no vienas puses, atspoguļo sabiedrības diskursu par latgaliešu valodas statusu, lomu, nākotnes perspektīvām un – sociālo prestižu, bet, no otras puses, atklāj ilgstošo padomju laika izglītības politikas ietekmi (respondentu neziņa – kas tas īsti ir, kā formulēt, skolā reti kurš no respondentiem to ir mācījies).

Valodas un dialekta šķīrumā no visiem trim kritērijiem (sociālais, lingvistiskais, juridiskais) dominē argumenti, kas raksturīgi sociālajam kritērijam (runātāju lingvistiskā attieksme, valodas lietotāju skaits, bet jo īpaši uzsvērts ģeogrāfiskais valodas lietojuma areāls). Pārdomās par jēdziena formulējumu lingvistiskais kritērijs ir pamanāms mazāk, tomēr ir arī izteikumi, kuros tiek pausti uzskati par izlokšņu daudzveidību un valodas sociolingvistisko funkciju apjomu. Respondentu atbildēs gandrīz neparādās juridiskā kritērija parametri; ir tikai daži komentāri, kuros jaušamas pārdomas par valodas oficiālo statusu, piemēram, formulējot, ka tas ir *valsts dialekts*, vai norādot, ka tas ir *dialekts, kas oficiāli atzeits*.

Gan pašu respondentu lietotā valoda, atbildot uz pētījuma jautājumu, gan savas valodas prasmes vērtējums atspoguļo pēdējās tautskaites datus (Baltinavā ikdienā latgaliski runā gandrīz 86% iedzīvotāju). Izvēršot atbildi par latgaliešu valodas lietojumu šobrīd, respondenti ir uzsvēruši lietojuma sfēru paplašināšanos un valodas prestiža paaugstināšanos, salīdzinot padomju laiku un 20. gs. beigas ar lingvistiskās attieksmes maiņu 21. gs. Īpaša nozīme valodas revitalizācijas procesos ir jauniešu aktīvajai darbībai un atziņai, ka latgaliešu valoda ir vērtība. Raksturojot to, atbildēs vairāk dominē emocionāli pozitīva attieksme, uzsverot valodas simbolisko nozīmi (dzimtā, ģimenes, mātes valoda, Latgale), bet mazāk – racionāli konstruktīva, proti, neuzsverot veidus vai ceļus, kā valodas funkciju paplašināšanās vai prasmes uzlabošana varētu tikt organizēta praktiski.

Interviju transkripcijā lietotie simboli

Pauzes

- (-) < 0,5 sek.
- (--) 0,5–1,0 sek.
- (---) > 1 sek.

Skalums

- LIELI BURti – izteikts ar uzsvaru
- LIE-LI – izrunā skaļi, sadalot vārdu pa zilbēm

Citi apzīmējumi

- .. – izlaista intervijas teksta daļa
- [teksts – S.L.] – Sanitas Lazdiņas precizējums
- (emocijas) – ekstralingvistiskie līdzekļi
- unn – skaņas pagarinājums atbilstoši respondenta izrunai

Literatūra

- Baldauf, Richard B. Jr. 2005. Language planning and policy research: An overview. E. Hinkel (ed.). *Handbook of research in second language teaching and learning*. Mahwah, NJ: Erlbaum, 957–970.
- Baltinavas novads: Tūrisms. <http://www.baltinava.lv/index.php?lapa=turMenu3-1>, sk. 30.05.2014.
- Brauna, Anita. 2014. Ūsi, ūsi, kad lapūsi (intervija ar Ingu Ābeli). *Ir*. Nr. 22 (216), 38–41.
- Gould, Peter R., Rodney R. White. 1974. *Mental Maps*. London: Pelican.
- Language Vitality. A methodology for assessing language vitality and endangerment, UNESCO. <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/endangered-languages/language-vitality/>, sk. 27.06.2014.
- Lazdiņa, Sanita. 2013. A transition from spontaneity to planning? Economic values and educational policies in the process of revitalizing the regional language of Latgalian (Latvia). *Current Issues in Language Planning* 14, 3-04, 382–402.
- LRCSB. 2012. *Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde*.
- Niedzielski, Nancy, R. Dennis & Preston. 2009. Folk pragmatics. Folk linguistics. Gunter Senft, Jan-Ola Östman, Jef Verschueren (eds). *Culture and Language Use (Handbook of Pragmatics Highlights)*. John Benjamins Publishing, 146–149.
- Preston, R. Dennis. 2011. Methods in (applied) linguistics: Getting into the minds of the folk. A. Wilton, M. Stegu (eds.), *Applied Folk Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 15–39.
- Preston, R. Dennis. 1996. Where the worst English is spoken. E. Schneider (ed.). *Focus on the USA [Varieties of English around the World G16]*. Amsterdam: John Benjamins, 297–360.
- Ryan, B. Ellen, Howard Giles (eds). 1982. *Attitudes towards Language Variation: Social and Applied Contexts*. London: Edward.
- Trūpa, Sarmīte. 2010. Vai latgalieši tiek diskriminēti? Naida runas internetā... http://www.lu.lv/filol/latgalistica/doc/LKM_2.pdf
- Tucker, G. Richard, Wallace A. Lambert. 1969. White and Negro listeners' reactions to various American-English dialects. *Social Forces* 47, 463–468.
- Wilton, Antje, Martin Stegu. 2011. Bringing the 'folk' into applied linguistics: An introduction. A. Wilton, M. Stegu (eds.), *Applied Folk Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1–14.

Sanita Lazdiņa
 Humanitāro zinātņu katedra
 Humanitāro un juridisko zinātņu fakultāte
 Rēzeknes Augstskola
 Atbrīvošanas aleja 115
 LV-4601 Rēzekne, Latvija
 sanita.lazdina@ru.lv

SUMMARY

„But how can you explain a language?“
Folk Linguistics or the Contribution of Laypersons to Linguistics
(A Case Study from Field Research in Baltinava)

Sanita LAZDIŅA

This article discusses experiences in gathering and interpreting data using techniques that are associated with folk linguistics, a currently emerging field within Sociolinguistics. The main aims of the article are, on the one hand, to provide an overview of folk linguistics including techniques of data collection and interpretation, and on the other hand to summarize the design, data collection and main results of research carried out in the Baltinava district.

Whereas ‘folk beliefs’ have traditionally been viewed as being in strict opposition to academic approaches (Wilton & Stegu 2011), the clear border between ‘academic’ and ‘lay’ has lost importance in recent years. Results of academic research are today frequently also based on the analysis of public discourse. Folk perceptions of one’s own or others’ language variation mirror the social (political) status and prestige of varieties, and therefore it is highly beneficial to investigate folk perceptions of linguistic diversity in order to understand the status and functions of these varieties.

In the case of the regional language of Latgalian in Eastern Latvia, assumptions on attitudes towards language among non-linguists have often been proposed without consulting or doing research among linguistic laypersons. In this paper, I am therefore investigating perceptions and attitudes of average language users towards Latgalian and their metalinguistic knowledge of what Latgalian is. Field research was carried out in the Baltinava district in Latgale in June 2013. For the analysis, 42 interviews have been analyzed using approaches from discourse analysis, in particular with regard to metalinguistic topics.

ŠIAURĖS ŽEMAIČIŲ KRETINGIŠKIŲ TARMĖS GYVYBINGUMAS: XXI AMŽIAUS PRADŽIOS SITUACIJA

Jūratė LUBIENĖ, Dalia PAKALNIŠKIENĖ
Klaipėdos universitetas

0. Įvadas

Jau prieš daugelį metų buvo teigiama, kad tarmės išnyks, bus pakeistos bendrinėmis kalbomis, tačiau šios prognozės nepasitvirtino – tik palyginti nedidelėje Europos šalių dalyje tarmės iš vartosenos išstūmė standartinės kalbos. Kaip vienas ryškiausių tokių pavyzdžių paprastai nurodoma Danija (Pedersen 2003).

Kai kurie lietuvių kalbininkai ir dabar mano, kad lietuvių tarmės neturi ateities moderniaame pasaulyje (Piročkinas 2012; Smetona 2012). Suprantama, geografinis mobilumas, urbanizacija ir globalizacija neišvengiamai skatina dialektų kontaktus, tarmių kaitą, ir to neįmanoma sulaikyti. Dar daugiau – moderniaame pasaulyje bendrinės kalbos yra valstybių teritorinio vientisumo reprezentantės. Daugumoje Europos šalių vyraujanti kalbų standartizacijos ideologija palaiko menkesnę tarmių socialinę vertę palyginti su standartinė (Ramonienė 2013). Tačiau Italijos, Norvegijos, Šveicarijos, Vokietijos ir kai kurių kitų šalių, toleruojančių tarmes įvairiose komunikacinėse erdvėse, pavyzdžiai rodo, kad lingvistinei homogenizacijai įmanoma pasipriešinti ir išlaikyti kalbinę įvairovę, sąmoningai ugdant kalbinę toleranciją ir kalbines nuostatas (Trudgill 2002: 29–32). Jeigu suvokiama esama sociolingvistinė situacija, jeigu kalbinėje bendruomenėje esama potencijos ir nuosekliai siekiama aiškių kalbos politikos tikslų, dažnai juos galima įgyvendinti.

Galima manyti, kad visuomenėje esama pagrindo stiprinti socialinę vertę tarmių, kurios pripažįstamos kaip simbolizuojančios vietinę tapatybę, kaip turinčios stiprų socialinio patrauklumo užtaisą. Žiniasklaidoje teigiama, kad iš 5-ių etnografinių regionų Lietuvoje stipriausią etninę identitetą iki šių dienų yra išlaikę žemaičiai.

Straipsnyje apžvelgiama vieno žemaitiškųjų tarmių subdialekto – šiaurės žemaičių kretingiškių (toliau – ŠŽK) – geolingvistinė ir sociolingvistinė situacija, siekiant išryškinti tris gyvybingumą / nykimą rodančius parametrus:

- tarmės¹ vartojimo plotą,
- tarmės vartotojų amžių,
- tarmės vartojimo formas.

¹ Tradiciškai, aprašant vieną subdialektą, vartojamas *tarmės* terminas.

Tokią apžvalgą sudarė sąlygas padaryti 2011–2012 m. Lietuvoje vykdytas projektas ‘Siuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida’², subūręs kalbininkus dideliam darbui. Per trejus metus atliktas holistinis tarmių tyrimas: parengta sociolingvistinių ir geolingvistinių tarmių tyrimų metodika, sukaupiti garso įrašai iš 750 Lietuvos punktų ir lietuviškų salelių užsienyje, atlikta duomenų analizė, parengta ir išleista kolektyvinė monografija ‘XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistikinis ir sociolingvistikinis tyrimas (žemėlapiai su komentarais’ (toliau – Atlasas), parengtas interaktyvus žemėlapis³. Šiame straipsnyje remiamasi projekto metodologija (plačiau žr. Atlasas: 24–76) ir šio straipsnio autorių projekto metu surinkta, vėliau papildyta empirine medžiaga.

ŠŽK tarmė atskirai ar kompleksiskai su kitomis tarmėmis XX a. nuodugnai tirta užimamo ploto, fonetikos, morfologijos aspektais. Pirmiausia minėtini Antano Salio darbai: jo ‘Apklausa’, tarmių, tarp jų ir gimtosios kretingiškių tarmės, aprašai (Salys 1992). XX a. antrojoje pusėje kretingiškių tarmę disertacijoje aprašo Juozas Aleksandravičius (1968), pasirodo Zigmo Zinkevičiaus ‘Lietuvių dialektologija’ (1966), trys ‘Lietuvių kalbos atlaso’ (LKA) tomai. XXI a. pradžioje išleidžiama autorių kolektyvo parengta knyga ‘Centrinė šiaurės žemaičių kretingiškių tarmė’ (CŠŽKT 2007), išspausdinamas Juozo Aleksandravičiaus ‘Kretingos tarmės žodynas’ (Aleksandravičius 2011). Tačiau minėti XXI a. pasirodę dialektologijos darbai neapėmė viso kretingiškių tarmės ploto bei šiame straipsnyje aptariamų aspektų, leidžiančių akivaizdžiau suvokti dabartinę tarmės situaciją.

1. Geolingvistinė subdialekto situacija

Šiaurės žemaičiai kretingiškiei gyvena vakarinėje šiaurės žemaičių dalyje (žr. žemėlapi Atlasas: 138). Pagal tradiciją, įtvirtintą svariausiame XX a. lietuvių geolingvistikos darbe – LKA, šiaurės žemaičių kretingiškių plote buvo skiriami 35 tarminiai punktai.

Atlikta tradicinių tarminių punktų patikra parodė, kad visiškai sunykęs yra tik vienas – Serapinų punktas. Šis 62 numeriu žymimas punktas apėmė Kretingos raj. Darbėnų seniūnijoje buvusį, bet dabar visiškai sunykusį Serapinų kaimą bei Skuodo rajone Mósėdžio seniūnijoje tebesantį Palšių kaimą, kuriame šiuo metu belikę tik kelios sodybos su ypač garbaus amžiaus vienu kitu tradicinės tarmės mokovu. Tačiau šio punkto sunykimas – tik formali Antano Salio sudarytų punktų tinklo korekcija, nes gretimai esantys Grūšlaukės (92) ir Šauklių (62) punktai tiesiog absorbavo buvusioje nedidelėje

² Projekto kodas Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-028.

³ Žr. <http://www.tarmes.lt>.

miškingoje Serapinų punkto teritorijoje tebesančias pavienes sodybas, kuriose ir dabartiniu metu kalbama žemaitiškai, kretingiškių tarme.

Visi kiti 34 ŠŽK punktai gyuoja, yra išlikę. Tiesa, skiriasi jų gyvybingumo laipsnis. Atlase pateiktoje diagramoje (Atlasas: 139) akivaizdžiai parodytas gyvybingų ir nykstančių ŠŽK punktų santykis.

Šiame straipsnyje pateikiama detalesnė punktų infrastruktūros analizė. Svarbiausiais infrastruktūros veiksniais, palaikančiais sociokultūrinį savitumą, laikyti: administracinis miesto / miestelio statusas, mokykla, kultūros centras, biblioteka, muziejus, bažnyčia; bendruomenės organizacijos, prekybos tinklai, viešojo maitinimo įstaigos, paštas. Ištyrus ŠŽK punktus pagal pasirinktus parametrus, nustatytos tokios 4-ios punktų grupės:

- *Stiprūs punktai* (23): yra kelios (ar bent viena) švietimo įstaigos, kultūros centras, bažnyčia, biblioteka, parduotuvės / kavinės / turgus, sukurtos bendruomenės, punktas turi administracinio centro statusą ir kt. (pavyzdžiui, Plūngė, Rietavas, Darbėnai, Veiviržėnai ir kt.).
- *Vidutinio stiprumo punktai* (3): yra bent viena švietimo įstaiga, biblioteka, parduotuvė, bet nėra kultūros centro, jo funkcijas vykdo ir buria bendruomenę švietimo įstaiga (Senoji Įpiltis, Babrungėnai / Didvyčiai, Žadvainiai).
- *Silpni punktai* (2): nėra švietimo įstaigų, bet yra kultūros centrai, bendruomenės, parduotuvės ir / ar turgus (Budriai, Šakiniai / Tilvika).
- *Labai silpni punktai* (6): nėra švietimo įstaigų, kultūros centrų, bažnyčios, parduotuvių, bendruomenių (Šaukliai, Mižuikiai, Antkoptis, Prysmaščiai, Užpeliai, Mataičiai).

Taigi atliktas tyrimas rodo neabejotiną stiprių, gyvybingų punktų persvarą ŠŽK tarmės plote ir leidžia tikėtis tolimesnio tarmės gyvavimo šioje teritorijoje. Be to, galima teigti, kad administracinis mažų miestelių, gyvenviečių ir kaimų pertvarkymas naikinant mažesnes mokyklas, bibliotekas, kultūros centrus, gydymo įstaigas ir perkeliančias į stambesnius administracinius centrus labai neigiamai veikia nedidelių bendruomenių materialinį ir dvasinį gyvenimą, skatina migracijos procesus ir daugelį kitų (psicho)socialinių reiškinių – bedarbystę, bendruomenės jausmo praradimą, pagaliau alkoholizmą.

2. Tarmės vartojimas skirtingose amžiaus grupėse

Kitas rodiklis, kuris gali liudyti tarmės gyvybingumą, – tai tarmės vartotojų amžiaus rodiklis. Kiekviename punkte siekta apklausti visų trijų – vyresniosios (nuo 50 m.), vidurinėsios (nuo 30 iki 49 m.) ir jaunesniosios (nuo 18 iki 30 m.) – kartų respondentus. Minėto projekto metu ŠŽK punktuose buvo apklausta 300 pateikėjų, iš jų 63 % vyresniosios, 20 %

vidurinėsios, 17 % jaunesnėsios kartos. Dauguma pateikėjų (69 %) – moterys, trečdalis – vyrų (31 %). Įrašyta apie pusketvirto šimto valandų įrašų.

Pateiktieji kiekybiniai duomenys iliustruoja, jog ŠŽK plote tarmiškai tebekalba visų trijų kartų atstovai. Be to, buvo tiriama pačių respondentų nuomonė, ar jie kalba tarmiškai.

Analizuojant tarminės kalbos (toliau – TK) ir bendrinės kalbos (toliau – BK) vartojimą, metodologiškai pasirodė paranki *domenų teorija*. Domenas – tai ekstralingvistinė kategorija, labiau žyminti veiklą, o ne vietą, diskurso situaciją, o ne kalbą (išsamiai apie domeno sampratą žr. Aliūkaitė, Valikonė 2012: 7–20). Tyrėjų skiriami įvairūs domenai, čia remiamasi Antono M. Hageno (Hagen 1989: 48–51) pateikta domenų klasifikacija: *instrumentiniai viešieji* domenai (pavyzdžiui, viešosios institucijos, mokykla, religija, pokalbiai su nepažįstamaisiais); *solidarumo* domenai (pavyzdžiui, kaimynai, draugai, kolegos); *izoliuotieji* domenai (pavyzdžiui, šeima).

Tyrėjai teigia, kad domenų kalba yra tiksli nuoroda į kalbos gyvybingumo koeficientą, pavyzdžiui, namų domeno praradimas yra nuoroda į tarmės mirtį. Be to, BK ir TK distribucijos schema rodo ir BK bei TK ideologinę vertę socialiniame kontekste ir pan. (Aliūkaitė, Valikonė 2012: 7–20).

Siekiant iširti kalbos atmainų vartojimo sritis, pateikėjų buvo klausiama, kada, kokiomis aplinkybėmis jie kalba savąja tarme ir / ar bendrine kalba. Informantų apklausa atlikta pagal projekto metodiką⁴. Reikia turėti galvoje, kad visi pateikėjai nuolat gyvena tiriamuosiuose punktuose ir moka gimtąją tarmę (su nedidelėmis jaunesnios kartos išimtimis).

Šiame straipsnyje apsiribojama tik izoliuotojo domeno duomenų apžvalga (žr. diagramą *Izoliuotasis domenas*). Nustatyta, kad 80 % informantų izoliuotajame domene kalba tarmiškai su visais šeimos nariais. Skirtingose amžiaus grupėse tarmiškai kalbančių respondentų proporcijos panašios: vyresniosios kartos – 85 %, vidurinėsios – 80 %, jaunesnėsios kiek mažiau – 67 %.

Mažiau negu penktadalis, tik 18 %, tarmiškai kalba su dalimi šeimos narių. Skirtingose amžiaus grupėse proporcijos tokios: vyresniosios kartos 14 %, vidurinėsios – 17 % ir jaunesnėsios – 29 %. Pavyzdžiui, vyresniosios ir vidurinėsios kartų atstovai tarmiškai kalba su visais šeimos nariais, išskyrus vaikus ir ypač vaikaičius, su kuriais kalba „bendrine“⁵ kalba. Paprastai tokią situaciją lemia dvi priežastys: vaikai ar / ir vaikaičiai jau nebegyvena ŠŽK tarmės teritorijoje ir / arba turi kitos tarmės / kalbos santuokos ryšių giminaitį – vieną iš sutuoktinių / tėvų. Tik keli vidurinėsios ir jaunesnėsios kartos respondentai nurodė, kad kalba su vaikais BK dėl to, kad jie geriau

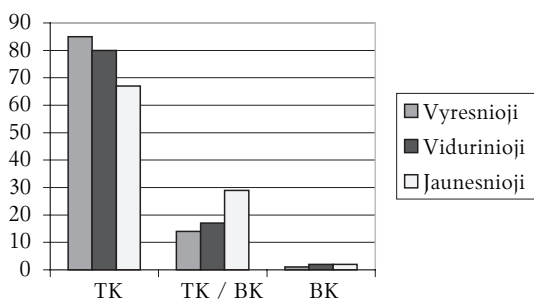
⁴ Su anketomis galima susipažinti projekto internetiniame puslapyje www.tarmes.lt.

⁵ Tai nėra standartizuota bendrinė kalba, greičiau tam tikras žemaitiškas regiolektas ar diaglosija (apie terminus žr. Vaicekauskienė, Sausverdė 2012).

išmokyti BK (šeimose abu sutuoktiniai žemaičiai). Keli jaunesniosios kartos atstovai kalba tarmiškai tik su vyresniaisiais (seneliais ar mama, tėvu), o su savo kartos atstovais (broliais / seserimis) – bendrine kalba. Iš visų apklaustųjų tik viena sutuoktinių pora iš Rietavo teigė kalbanti tarpusavy BK, nors abu yra rietaviškiai, tikri žemaičiai, puikiai mokantys gimtąją tarmę ir su kitais šeimos nariais (tėvais, seneliais) ją kalbantys.

Tik 1 % respondentų teigė namuose kalbą bendrine kalba: vyresniosios kartos 1 pateikė (su aukštuoju išsilavinimu), vidurinėsios – 2, jaunesniosios – 2.

Diagrama. Izoliuotasis domenas

3. Rašytinė žemaičių tarmė

Sociokultūrinį žemaičių savitumą palaiko dėmesys tarmės rašytinei formai. Žemaitiškoji rašyba remiasi šimtmečių tradicija. Nepaisant XVI–XVIII a. Didžiojoje Lietuvoje dominavusių rašomosios kalbos variantų – vidurinio ir rytinio, XVIII a. randasi ir žemaitiškų raštų. Vienu iš svarbiausių stimulų rasti žemaitiškajai raštijai laikytinas Žemaitijoje susiformavęs gausėnis nei Didžiojoje Lietuvoje išsilavinusių žemaičių bajorų, teigiamai vertinančių savąją kalbą, sluoksni. Palankios socialinės ekonominės sąlygos teikė galimybių XVIII ir XIX a. rasti ir 'valstietiškos kilmės kultūros veikėjams, kurie kartu su bajorais galėjo skleisti savo gimtosios tarmės lytis ir spaudoje' (Subačius 1998: 14–16).

Svarbiausiu žemaitišku veikalu laikomas 1759 metų 'Žywatas' (Girdenis 1998), parašytas šiaurės žemaičių tarme, Kretingos ar Kartenos šnektą (Girdenis 1972: 175, Zinkevičius 1990: 44). Giedrius Subačius tyrimų duomenimis, 'Žywatas' 'turėjo būti paveikus vėlesniems žemaičių autoriams', mat XVIII a. išleistas net tris kartus. XIX a. pradžioje, net ir įsivyravus vidurio aukštaičių raštijos tradicijai, Antanas Klementas, Dionizas Poška, Kajetonas

Nezabitauskis, Simonas Stanevičius, Jurgis Pliateris rašė ar bandė rašyti žemaitiškai. Šią tradiciją palaikė ir Simonas Daukantas, Jurgis Pabrėža, Motiejus Valančius. Taigi XIX a. susiformavo žemaičių rašomosios kalbos tradicija (Subačius 1998: 57–58⁶).

Tačiau lietuvių rašytine bendrine kalba tapo pietinė vakarų aukštaičių (kauniškių) patarmė. Šis procesas, tipologiškai priskiriamas vėlyvajam, sąmoningai planuotam standartui, Lietuvoje baigėsi XIX a. pabaigoje (Subačius 2004: 97–115, Vaicekauskienė 2010: 165–172). Ekonominės, socialinės ir politinės priežastys (Vakarų Aukštaitijos ekonominė padėtis, leidusi susiformuoti patriotų inteligentų būriui, Prūsų Lietuvos raštijos įtaka, spaudos draudimo metai, iš Vakarų Aukštaitijos kilusio Jono Jablonskio lietuvių kalbos gramatika (1901) ir aktyvi Jablonskio veikla), lėmusios standarto tarmės parinkimą, priėmimą ir kodifikavimą⁷, beveik eliminavo kitų lietuvių kalbos atmainų rašytinės formos funkcionavimą. Nors bendrinės kalbos pozicijos ypač sustiprėjo sukūrus Lietuvos valstybę 1918 metais, standartinei kalbai įsitvirtinant administraciniame valstybės gyvenime, švietimo įstaigose, bažnyčioje (Subačius 2004: 114–115), XX a. pradžioje viešajame diskurse dar spausdinama žemaitiškai: 1915 m. 'Vaire' publikuotas Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės kūrinys 'Kažikas pasigadino'; 1925–1940 metais laikraštyje 'Žemaičių prietelius' gyvuoja skyrelis 'Žemaitėška pastuogė', skirtas žemaitiškai parašytiems kūriniams, žemaičių tautosakai skelbti⁸; 1938 metais Kaune išleidžiama Žemaitijos rašytojų kūrybos antologija 'Žemaičiai' (plačiau žr. Pabrėža 2000: 12–13).

Sovietmečiu viešoji lietuvių kalba tapo, Arūno Streikaus apibūdinimu (žr. Vaicekauskienė 2010: 165–172), sistemai pavaldžiu hermetišku sovietinės naujakalbės konstruktui, ideologiniu žargonu. Rusifikacija, priverstinė dvikalbystė, dirbtinė gyventojų migracija siaurino lietuvių kalbos vartojimo sferą, juo labiau tarmių vartojimą. Sovietmečiu tarmės laikytos menko išsilavinimo požymiu, atsilikimu, trukdžiu bendrauti. Net teigiamas kalbininkų požiūris į tarmes negalėjo pakeisti propaguojamos nuostatos, kad tarmiškai kalbėti,

⁶ Išsamiai apie žemaičių rašomosios kalbos istoriją XIX a. pradžioje žr. Giedrius Subačius. *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos. XIX a. pradžia*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.

⁷ Remiamasi Haugeno standartinės kalbos atsiradimo teorija (Haugen 1972).

⁸ Įvadiniamame skyrelio straipsnyje 'Pirmieji žingsniai' rašoma, jog skyrelio 'Žemaitėška pastuogė' tikslas – stiprinti žemaičių pasitikėjimą savimi, didžiuojamą savo tarme, kelti tarmės prestižą, saugoti tarmes, fiksuoti visa, ką gražaus senoliai yra sukūrę. Tarmiškas kalbėjimas, tarmiškas rašymas nėra priešingas bendrinei kalbai, teigiama, jog tik tas, kas mokė savo tarmę, gebės tinkamai išmokyti bendrinę kalbą. Žemaičių tarmės puoselėjimas suprantamas kaip priesaika tėvynei (ŽP, 1939, 6). Plačiau žr. Batavičienė 2012.

juolab rašyti, negražu, gėda. Beveik kiekviena tarmybė, pakliuvusi į rašytinę kalbą, buvo taisoma. Žemaitiškoji rašto tradicija nutrūko⁹.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę vienu iš visuomenės siekių tapo tautinės tapatybės (re)konstravimas. Tarmės laikomos sudėtine šios tapatybės dalimi, tad ir ideologiniu, ir aksiologiniu požiūriu vertinamos teigiamai. Visuomenė (ar bent jos dalis) ima jausti regioninės tapatybės poreikį, ir vienas iš jos sandų yra gimtoji kalba – tarmė.

Žemaitijoje, ypač Šiaurės Žemaitijoje, jau pirmaisiais Nepriklausomybės metais pradedama gaivinti rašytinė tarmės forma. Kalbininkas Juozas Pabrėža parengia 'Žemaičių rašybos patarimus' (1991), drauge su Aleksu Girdeiniu 'Žemaičių rašybą' (1998); nuo 1991 m. Palangoje pradedamas leisti žemaitiškas laikraštis 'A mon sakaa?' (redaktorė Danutė Mukienė), 1993 m. pasirodo žurnalas 'Žemaitija' (vėlesnis pavadinimas 'Žemaičių žemė'). Atskiri skyreliai žemaičių tarme rašomi įvairių Žemaitijos rajonų laikraščiuose. Pasirodo grožinės kūrybos leidinių: 1996 m. išleidžiamas Edvardo Rudžio memuarinių apsakymų rinkinys 'Kuotrė' (tai pirmoji žemaitiškos prozos knyga, išleista Lietuvoje)¹⁰, Teklės Džervienės 'Akmou so velnė piedo' 3 dalys (2000, 2005, 2006) ir kt. Pasirodo ir pirmoji versta poezijos knyga – 'Rėzeknėje išleistas iš Latgalos kilusio ir latgališkai eilėraščius rašančio Ontono Slišano (Ontons Slišāns) ir žemaitiškai juos išvertusios Kristinos Vaisvalavičienės bendras darbas 'Rūtalū vydā. Rateljė vēdorelie' (2009)' (Kvašytė 2014: 83). Vertimas susilaukė palankaus literatūrologės Aurelijos Mykolaitytės įvertinimo. 'Atsiskleidžia tokia kalbos alchemija, kad imi gailėtis nemokėdamas to paslaptingo žemaitiškai. Kristina Vaisvalavičienė, vertusi iš latgalių tarmės, dar išsaugojusi tą žemaitišką žodžio gyvumą. Knygoje tiesiog apstu žemaičių tarmės pavyzdžių, kuriuose justi savitas, ausiai neįprastas poetinės kalbos koloritas' (Mykolaitytė 2009). Be to, literatūrologė taikliai rašo: 'Būtent apie latgalių artimumą mums prabyla O. Slišano ir K. Vaisvalavičienės dvitarmė poezija' (ibid.). Tarminė kūryba funkcionuoja ir internetinėje erdvėje, viena iš literatūrinių svetainių, kurioje galima rasti tarmiškai sukurtų kūrinių, – *zaliazole.lt*. Tekstų gausa rodo, kad žmonės noriai kuria tarmiškai, skelbiasi viešojoje erdvėje. Matyti, kad skaitytojai palankiai vertina tarminius kūrinius (komentaruose rašoma: 'Labai gražu, o tarmė labai daug savito grožio duoda', 'Kažko labai pradėjo patikti tarmiškas žodis. Ir kaipgi nepatiks, jei taip gražiai jis pateiktas'). Palankiai

⁹ Dar sovietmečiu bei pirmuosius du Nepriklausomybės dešimtmečius Klaipėdoje studijuojantys lietuvių filologijos ir etnologijos studijų programos studentai turėjo galimybę mokytis gimtosios tarmės – fonetikos, morfologijos, leksikos, sintaksės teorinių pagrindų bei praktinio kalbėjimo ir rašymo savąja tarme.

¹⁰ Ši knyga buvo išleista Brailio raštu, įrašyta į garso juostą, kad jos galėtų klausytis ir akli žmonės (Mukienė 2006: 37).

vertinti kūrinis netrukdo net ir tai, kad jie parašyti tarme, kurios nemoka komentaro autorius ('viršūnė, kaip patiko, nors aš ne žemaitė')¹¹.

Funkcionuoja žemaitiški internetiniai tinklaraščiai–blogai, žodynai, net internetinė enciklopedija – žemaitiškoji *Vikipedija*¹².

Minėtame 2011–2012 m. projekte naudotasi *pateikėjo klausimynu*, kuriame pateikiami klausimai ir apie respondentų požiūrį į tarmiškai rašomus tekstus. Apklauskos duomenų analizė parodė, kad didesnioji dalis ŠŽK respondentų (apie 70 %) teigiamai vertina tarmiškai rašomų tekstų sklaidą regioninėje spaudoje. Ypač palankiai vertinami: žemaitiška grožinė kūryba, tarmiškų žodžių žodynėliai, smulkiosios tautosakos, anekdotų, trumpų etnografinių pasakojimų publikavimas. Teigiamai vertinami skelbimai, kvietimai į etnokultūrinius renginius, tarmiškai užrašyti įvairių objektų pavadinimai. Daugiau respondentai dvejojo dėl to, ar prasminga tarmiškai rašyti politiniais ar ekonomikos klausimais. Beveik visi respondentai nurodė, jog tarmine rašyba parašytus tekstus labai sunku skaityti, siūlė rašyti 'paprastai', t. y. iš klausos. Tik pavieniai respondentai, dažniausiai mokytojai, siūlė sistemingai mokyti jaunąją kartą žemaitiškos rašybos pagrindų.

Daugiau negu pusė apklaustųjų jaunesniosios kartos respondentų (daugiau vyrų) telefonines žinutes (SMS), elektroninius laiškus teigė rašą gimtąja kretingiškių tarme. Paprastai taip susirašinėjama su savąja karta, rečiau – su tėvų karta. Anot respondentų, rašo 'paprastai', 'be taisyklių', 'iš klausos'. Ši praktika ypač stipri šiaurinėje ŠŽK ploto dalyje (Lenkimai, Šaukliai, Darbėnai, Įpiltis, Grūšlaukė, Salantaĩ, Kūlpėnai, Gintališkė, Plūngė ir kt.).

4. Išvados

1. Dabartiniai ŠŽK tarminiai punktai infrastruktūros požiūriu yra nevienodi: vieni yra stiprūs, kiti vidutinio stiprumo, silpni arba nykstantys. Didžioji dalis kretingiškių tarminių punktų (per 80 %) yra stiprūs, gyvybingi, su išlaikytais tradiciniais ar kiek pasislinkusiais centrais. Punktų silpnėjimui ir nykimui daugiausia įtakos turėjo mokyklų, kultūros centrų, bibliotekų centralizavimas.
2. Tarmė gyvai vartojama izoliuotajame (namų) domene. Tai rodo ypatingą tarmės gyvybingumą ir tęstinumą.
3. Tarmė vartojama visų trijų kartų respondentų.
4. Po Lietuvos nepriklausomybės šiaurės žemaičiai deda daug pastangų žemaitiškosios raštijos tradicijos atkūrimui. Žemaitiškai rašoma ne tik

---

¹¹ Plačiau žr. Batavičienė 2012.

¹² <http://samogitia.mch.mii.lt>; <http://zaliazole.lt>; http://bat-smg.wikipedia.org/wiki/P%C4%97rms_poslapis.

izoliuotajame, bet ir viešajame domene, žemaitiškąją rašto kultūrą puoselėja inteligentija.

Taigi visų trijų tarmės būklę eksplikuojančių parametrų analizė rodo, kad XXI a. pradžios šiaurės žemaičių kretingiškių tarmė yra neabejotinai gyvybinga ir turi tęstinumo perspektyvą.

Literatūra

- Aleksandravičius, Juozas. 2011. *Kretingos tarmės žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Aleksandravičius, Juozas. 1968. *Kretingos tarmė*. Filol. m. kand. disertacija, rankraštis. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Aliūkaitė, Daiva; Jolanta Valikonė. 2012. Bendrinės kalbos ir tarmės domenai, *Verbum* 3, 7–20.
- Atlasas = Mikulėnienė, Danguolė, Violeta Meiliūnaitė ir kt. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai su komentarais)*. Vilnius: Briedis, 2014.
- Batavičienė, Dainora. 2012. *Dabartinių žemaitiškų kūrinių kalbos ypatumai*. Magistro darbas. Rankraštis. Klaipėdos universitetas.
- CSŽKT 2007 = Babickienė, Zofija, Birutė Jasiūnaitė, Angelė Pečeliūnaitė, Rūta Bagužytė. *Centrinė šiaurės žemaičių kretingiškių tarmė*. Vilnius: Baltos lankos, 2007.
- Girdenis, Aleksas. 1972. Baltiškųjų *tj, *dj refleksai 1759 m. 'Žyvyte'. *Baltistica* 8(2), 175.
- Girdenis, Aleksas. 1998. *1759 metų „Ziwasas“*. Faksimilinis leidimas, parengė Aleksas Girdenis, Petras Skirmantas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Hagen, M. Anton. 1989. Frisian and Education in the Netherlands. Cheshire, J., V. Edwards, H. Münstermann, B. Veltens, (ed.). *Dialect and Education: some European Perspectives*. Clevedon: Multilingual Matters, 48–61.
- Haugen, Einar. 1972. *The Ecology of Language*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Kvašytė, Regina. 2014. Latvių grožinė literatūra lietuviškai (1990–2012 m.). *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 18, 81–107.
- LKA = *Lietuvių kalbos atlasas*. 3 t. Vilnius: Mokslo, 1977–1991.
- Mukienė, Danutė. 2006. Žemaitiu gruožinės literatūros raida XX–XXI omžės. *Žemaičių žemė*. Nr. 4, 36.
- Mykolaitytė, Aurelija. 2009. Dvitarminis eksperimentas. *Literatūra ir menas*. Nr. 326. 2009–12–04. [http://eia.libis.lt:8080/archyvas/viesas/20110808070751/http://www.culture.lt/lmenas/?leid_id=3262&kas=straipsnis&st_id=15717]
- Pabrėža, Juozas. 2000. Žemaičių kalbos ir rašybos reikalai prieškario ir karo metų spaudoje bei antologijoje „Žemaičiai“. *Žemaičių žemė*. Nr. 1, 12–13.
- Pedersen, Inge Lise. 2003. Traditional dialects of Danish and the de-dialectalization 1900–2000. *International Journal of the Sociology of Language* 159, 9–28.

- Piročkinas, Arnoldas. 2012. Senoviškumo saugojimas turi ribas. *Dialogas* 28. 2012-08-09. [www.dialogas.com/laikrastis//28/kiem-imanoma-issaugotitarmes.]
- Ramonienė, Meilutė. 2013. Tarmės socialinė vertė: Lietuvos miestų jaunimo kalbinės nuostatos. *Taikomoji kalbotyra* 2013 (2). [www.taikomojikalbotyra.lt/]
- Ranonytė, Asta. 2004. National and European Identity: Compatibility and Expression. *Philosophy. Sociology* 4, 1–9.
- Rudys, Edvardas. 1996. *Kuotrė: žemaitėškė apsakymaa*. Vilnius: Žemaičių kultūros draugija.
- Salyš, Antanas. 1992. *Raštai IV. Lietuvių kalbos tarmės*. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija.
- Slišāns, Ontons, Kristina Vaisvalavičienė. 2009. *Rūitalu vydā. Ratelē vēdorelie*. Rēzekne: Giro.
- Smetona, Antanas. 2012. *Kalba gyva, vadinasi, kis*. [www.vu.lt/flf/a.smetona/?p=652.]
- Subačius, Giedrius. 2004. Standartinių (bendrinių) kalbų istorijos chronologija. *Metmenys* 84, 97–115.
- Subačius, Giedrius. 1998. *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos. XIX a. pradžia*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Taljūnaitė, Meilutė. 2006. Construction of Ethnic Identification in Sociological Studies in Lithuania. *Philosophy. Sociology*. Nr. 2, 8–17.
- Trudgill, Peter. 2002. *Sociolinguistic Variation and Change*. Edinburg: Edinburg University Press.
- Vaicekauskienė, Loreta; Erika Sausverde. 2012. Lietuvos tarmių rezervatas. Socialiniai ir geografiniai tarmės mobilumo ribojimai tiesioginių tyrimų duomenimis. *Taikomoji kalbotyra 2012 (1)*, [www.taikomojikalbotyra.lt]
- Zinkevičius, Zigmas. 1966. *Lietuvių dialektologija: lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija*. Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius, Zigmas. 1990. *Lietuvių kalbos istorija*. Lietuvių kalba XVIII–XIX a. Vilnius: Mokslas, 44.

Jūratė Lubienė, Dalia Pakalniškienė
Kalbotyros ir etnologijos katedra
Humanitarinių mokslų fakultetas
Klaipėdos universitetas
Herkaus Manto g. 84
LT 92294 Klaipėda, Lietuva
jurate.lf@gmail.com
dalia.pakalniskiene@gmail.com

KOPSAVILKUMS

Ziemeļzemaīšu Kretingas izloknes dzīvotspēja: 21. gs. sākuma situācija

Jūratē LUBIENĒ, Dalia PAKALNIŠKIENĒ

Raksts iepazīstina ar vienas žemaīšu dialekta izloknes – ziemeļzemaīšu Kretingas (turpmāk – ZŽK) izloknes – ģeolingvistisko situāciju. Uzmanība tiek pievērsta trim aspektiem, kas parāda izloknes dzīvotspēju / izžušanu: izloknes lietošanas robežām, izloknes lietotāju vecumam un izloknes lietošanas formām. Pētījums balstās uz 2011–2012 Lietuvā īstenotā projekta „Mūsdienu ģeolingvistikas pētījumi Lietuvā: punktu tīkla optimizācija un interaktīvā informācijas izplatīšana“ izstrādāto metodoloģiju. Rakstā izmantots autoru rīcībā esošais empīriskais materiāls, kas tika savākts minētā projekta īstenošanas laikā.

1. Punktu infrastruktūras analīze atbilstoši izvēlētajiem aspektiem parādīja stipro, dzīvotspējīgo punktu pārsvaru ZŽK izloknes robežās. Šā pētījuma secinājumi apstiprina viedokli par to, ka mazo pilsētīņu, ciematu un ciemu administratīvā pārkārtošana, likvidējot tur esošās nelielas skolas, bibliotēkas, kultūras centrus, ārstniecības iestādes un pārceļot tās uz administratīvajiem centriem, ļoti negatīvi ietekmējusi un joprojām ietekmē mazu kopienu materiālo un garīgo dzīvi, veicina migrācijas procesus, kā arī daudzas citas psiholoģiska un sociāla rakstura parādības – bezdarbu, kopības sajūtas zudumu u. tml.
2. Kvantitatīvie dati par izloknes lietošanu dažādās vecuma grupās liecina to, ka ZŽK teritorijā visu vecuma grupu pārstāvji joprojām runā izloksnē. Balstoties uz viena izolēta domēna (kas ir īpaši svarīgs dzīvotspējas noteikšanā) datiem, tika konstatēts, ka 80 % teicēju izolētā domēna robežās runā izloksnē ar visiem ģimenes locekļiem. Dažādās vecuma grupās teicēju, kas runā izloksnē, skaits ir līdzīgs: vecākajā paaudzē – 85 %, vidējā paaudzē – 80 %, jaunākajā paaudzē nedaudz mazāk – 67 %. Mazāk nekā piektā daļa, 18 %, runā izloksnē ar daļu no ģimenes locekļiem. Dažādās vecuma grupās skaits ir šāds: vecākajā paaudzē – 14 %, vidējā paaudzē – 17 %, jaunākajā paaudzē – 29 %. Tikai 1 % teicēju mājās runā literārajā valodā.
3. Nosakot žemaīšu kultūrsociālās grupas savdabību, liela loma piemīt izloknes rakstu valodai: pēdējā laikā tikuši izveidoti žemaīšu izloknes rakstības sistēmas pamati, presē tiek publicēti teksti izloksnē, vārdnīcas, tiek izdotas grāmatas izloksnē, darbojas žemaīšu daiļrades blogi, vietnes, notiek aktīva jauniešu elektroniskā komunikācija (SMS, e-pasts u. tml.).

Visos trijos aspektos atklātā izloknes stāvokļa analīze rāda, ka ziemeļzemaīšu kretingiešu izlokne neapšaubāmi ir dzīvotspējīga un tai ir nepārtrauktības perspektīva.

SUMMARY

**Vitality of Dialect of the Northern Samogitians of Kretinga:
the Situation at the Beginning of the 21st Century**

Jūratė LUBIENĖ, Dalia PAKALNIŠKIENĖ

This article presents the geolinguistic situation of the Northern Samogitians of Kretinga (henceforth — NSK), a composite part of the Samogitian dialect, aiming to highlight three parameters denoting vitality/decay of the dialect, such as the area in which the dialect is being used, the age of dialect users and forms of dialect use. The research is based on the methodology of a project *Modern Geolinguistic Research in Lithuania: the Optimisation of the Network and Interactive Spread of Dialectal Information* implemented in Lithuania in 2011–2012 as well as on empirical material which was collected and supplemented later by the authors of the present article during the project implementation and after the project had been carried out.

1. The analysis of infrastructure at dialectal points in terms of the parameters chosen has shown the undeniable centrality of strong, vital dialectal points in the area of the NSK dialect. The conclusions of current research prove that the administrative reorganization of small towns, settlements and villages implemented by closing smaller schools, libraries, cultural centres, and health institutions and moving them to bigger administrative centres has had a very negative impact on the material and spiritual lives of communities, has stimulated processes of migration and other (psycho) social phenomena — unemployment, the loss of sense of community, to mention but a few.
2. The quantitative data of dialect use among different age group illustrates the fact that representatives of all three different generations still use the dialect in the area of NSK. The data of only one — isolated — domain, which is very important for determining the vitality state of the dialect, has shown that 80% of informants use the dialect for communicating with all family members. The proportion among different age groups of respondents using the dialectal language to communicate with family members in isolated domain is very similar: 85% of the elder generation, 80% of the middle generation and 67% of the younger generation. Less than one-fifth of all respondents (18%) use dialectal language with only some of their family members, the proportions among respondents from different age groups being as follows: 14% of the elderly generation, 17% of the middle generation and 29% of the younger generation. Only one per cent of respondents claim to use Standard language at home.
3. The attempts to sustain sociocultural uniqueness of Samogitian include active attention to the written form of the dialect: the basic rules for Samogitian writing have been compiled, dialectal texts are being published in the media, books written in dialectal language are being issued, Samogitian internet websites are functioning, there is an active communication among youngsters in the electronic media (SMS, e-mails, etc.).

The analysis of all three parameters explicating the state of the dialect shows that the dialect of NSK is undoubtedly vital and has a positive perspective for continuity.

SUNTAŽU PAGASTA MĀJU NOSAUKUMI UN PERSONVĀRDI 20. GADSIMTA SĀKUMĀ (PĒC LATVIJAS VALSTS VĒSTURES ARHĪVA MATERIĀLIEM)

Dzintra PAEGLE
Latvijas Universitātes
Baltu valodniecības katedra

1. Vispārīgas ziņas

Suntažu pagasts atrodas Vidzemē – tagadējā Ogres novadā, no 1947. gada 17. oktobra tas ir ticis iekļauts Ogres rajonā (Dekrēts 1947), bet līdz tam Suntaži ir atradušies Rīgas apriņķī „starp Sidgundas, Kastrānes, Lauberis, Lēdmanes, Rembates, Ogresgala, Ikšķiles un Ropažu pagastu“ (LKV: 41188). Suntažu pagasts kādreiz ir bijis lielāks, bet dažādās reformās pamazām samazināts un pārveidots. Suntažu draudzē ietilpa Suntažu, Kastrānes, Sidgundas un daļa Lauberis pagasta iedzīvotāju, senāko Suntažu, Kastrānes, Vatrānes, Sidgundas un Ozolu muižas mācītāju novadi (LKV: 41187, 41188). Draudzei bija kopēja baznīca un kapi, ārsta māja, kas piederējusi Suntažu, Lauberis, Kastrānes un Sidgundas pagastiem, kopēja draudzes lauksaimniecības biedrība ar biedrības namu no 1912. līdz 1937. gadam.

Rakstā analizēti īpašvārdi un to atveide – zemnieku saimniecību nosaukumi un personvārdi Latvijas Valsts vēstures arhīva materiālos no 1917. līdz 1920. gadam, dokumenti ir rakstīti ar roku gan vecajā krievu ortogrāfijā, gan vecajā latviešu ortogrāfijā. Aplūkoti trīs dokumenti: 1) Suntažu pagasta māju, to īpašnieku un rentnieku Nodokļu maksātāju saraksts (LVVA 1917: 39, 40), tas uzrāda Suntažu pagasta mājas pirms to nopostīšanas 1917. gada augusta beigās un septembra sākumā, kad tika iznīcināts ap 80% saimniecību; 2) Suntažu pagasta vecākā uzdevums par baku potēšanu (LVVA 1917: 18); 3) paziņojums Rīgas apriņķa Kara zaudējumu komisijai par zaudējumiem Suntažu muižā (LVVA 1920), abi pēdējie rakstīti latviešu valodā.

Suntažu pagasta māju un to īpašnieku Nodokļu maksātāju saraksts veidots pēc Vidzemes guberņas nodokļu inspektora pieprasījuma 1917. gada 2. maijā, Suntažu pagasta valde to saņēmusi 5. maijā. Nodokļu maksātāju saraksts, iespējams, ir bijis melnraksts, jo tajā ir daudz svītrojumu, trūkst paraksta. Salīdzinot šo sarakstu ar Suntažu draudzes Suntažu pagasta personu sarakstu (1912–1915) (LVVA 1912), var secināt, ka tajā nav iekļautas visas dzīvojamās mājas, piemēram, pusmuiža *Miemenieši – Maz-Miemenieši* un *Liel-Miemenieši*, kuras iemītņieki, iespējams, nav bijuši nodokļu maksātāji, jo bijuši bezzemnieki un Suntažu muižas kalpu ļaudis.

2. Nodokļu maksātāju saraksta mājvārdi vecajā krievu ortogrāfijā

Pagasta valdes sarakste ar valsts iestādēm 1. pasaules kara gados notikusi krievu valodā vecajā ortogrāfijā, un krieviski rakstītajos dokumentos izmantoto vietvārdu pamatā ir vācu valodā lietotie vietvārdu nosaukumi: *Suntaži* krieviski atveidoti *Сунцель* (sal. vācu *Sunzel*), *Mālpils* – *Лембургъ* (sal. vācu *Lemburg*), *Sigulda* – *Зегевольдъ* (sal. vācu *Segewold*), *Madliena* – *Сиссегаль* (sal. vācu *Sissegal*).

30.	Домъ Кевель	Домъ Сунцельскаго двора. Домъ Сунцель
31.	Кюфелера	Домъ Брауншвейга двора. Домъ Брауншвейга
32.	Кольцо-Корнилий	Домъ Корнилийскаго двора. Домъ Корнилий
33.	Кольцо-Корнилий	Домъ Корнилийскаго двора. Домъ Корнилий
34.	Кумель	Домъ Кумельскаго двора. Домъ Кумель
35.	Сунцель	Домъ Сунцельскаго двора. Домъ Сунцель
36.	Мауслина	Домъ Мауслина
37.	Мадлиена	Домъ Мадлиена
38.	Муценити	Домъ Муценити

1. attēls. Suntažu pagasta māju, to īpašnieku un rentnieku Nodokļu maksātāju saraksta fragmenti (LVVA 1917: 39)

2.1. Vecā krievu ortogrāfija pagasta rakstveža rokrakstā

Vecajā krievu ortogrāfijā vārda beigās raksta <ъ> „er“ aiz cieta līdzskaņa, bet <ь> „erь“ – aiz mīksta līdzskaņa. Tomēr tas nav ievērots Suntažu pagasta rakstveža veidotajā Nodokļu maksātāju sarakstā, viņa rokraksts ir neskaids, vietumis vārda beigās nav šķirts <ъ> no <ь>, piemēram, mājvārdi *Vecķeveļi* un *Jaunķeveļi* pierakstīti ar atšķirīgu vārda beigu burtu – *Веуъ-Кевель* un *Яунъ-Кевель* gaidāmā *Веуъ-Кевель*, *Яунъ-Кевель* vietā. Ja mājvārdā pirmais komponents ir vārda sakne *Jaun-*, tas sarakstā viscaur krieviski rakstīts ar burtu <ъ>, nevis <ь>, piemēram, *Яунъ-Кевель*, *Яунъ Балдынь* u. c. Atsevišķos gadījumos ir grūti rast pamatojumu vārda rakstībai. Tā mājvārds *Aveniņi* ir uzrakstīts skaidri – *Авенинь* ar burtu <ъ> vārda beigās gaidāmā <ь> vietā. Maz ticams, ka mājvārds varētu būt bijis *Aveniņš* un rakstvedis, reducējot vārda beigu š resp. *ш*, tomēr vārda beigās ir rakstījis *ъ* – *Авенин[ш]ъ*.

Jānis Endzelīns savulaik ir sūkstījis par pagastu valžu iesniegto māju sarakstu kvalitāti: „... sarakstos vārdu rakstība pa lielāku daļai ir ļoti trūcīga, nepietiekoša un pat kļūdaina: bieži vien vārdi pa vācu modei rakstīti bez galotnēm ..“ (Endzelīns 1922: 14). To pašu var teikt par Suntažu māju nosaukumiem Nodokļu maksātāju sarakstā, tie rakstīti bez vārda beigām, vārdu nobeidzot ar burtu <ь> vai <ъ>, piemēram, *Кумель* [Kumeļi], *Силбалсъ* [Silbalši, precīzāk būtu *Силбалшъ*], *Муцентъкъ* [Mucenieki], vai

ar galotni – *Данчкалнсь* [Dančkalns], *Будась* [Būdas]; vārds *Būdas* atstāts ar pilnu latviešu valodas galotni, bet galotnei vēl likts klāt <ъ>, tāpat darīts ar mājvārdiem *Чускась* [Čūskaš], *Геркись* [Ģērķis], protams, vārda saknes patskaņi ir bez garuma apzīmējuma.

Gadījumos, kad rakstītais mājvārds beidzas ar patskani, tam klāt nav likta nekāda papildu zīme, atbilstoši vecās krievu ortogrāfijas noteikumiem, tādi ir vārdi *Вампа*, *Льна*, *Пеледа* u. c., iespējams, ka rakstot atmests galotnes beigu līdzskanis *c* resp. *s*, jo šie vārdi izloksnē parasti ir daudzskaitlī – *Vampas*, *Liepas*, *Pelēdas*, sal. šiem mājvārdiem vācu valodā, kas uzrādīti Vidzemes 1638. gada Arklū revīzijas materiālos: *Wampen*, *Lepen*, *Pelleden*. Tomēr tā tas nav visos gadījumos, piemēram, krievu tekstā mājvārds *Пуžакas* un *Кална Лāsas* ir vienskaitlī, un tāpat varētu būt arī vācu valodā, piemēram, *Пужака*, vācu *Pužiacks*; *Кална-Ласа*, vācu *Laas* (Vidzemes 1638 AR: CDLXXXVI).

Iespējams, krieviski rakstītajam tekstam par paraugu varētu būt izmantots kāds cits saraksts, kurā vācu manierē ar atmestām vārdu galotnēm un dubultotiem līdzskaņiem aiz īsa patskaņa ir pierakstīti mājvārdi, piemēram, krieviski *Гретте*, vācu *Gretten*, latviešu *Gretes*; vārds beidzas ar *t* gaidāmā š vietā, piem., *Панѣт* – vācu *Panit*, latv. *Pānieši*; galotne *-e* ir ne tikai tādiem vārdiem kā *Струнке* [Struņķi], bet arī latviskas cilmes mājvārdam – *Краукле* [Krauklis, arī Kraukļi]. Vecās krievu ortogrāfijas burts <ѣ> „ятъ“ atbilst jaunās krievu ortogrāfijas <e> burtam.

Suntažu pagastā ir *Ѓoderes* mājas un *Ѓoderes krogs*, kas krieviski pierakstīts – *Кюдерь*, iespējams, ka <io> saglabājies no 18. gs. sākuma krievu ortogrāfijas, ko vēlāk aizstāj ar <ë>; kā variantu Rita Viduce (Viduce 1964: 12, 112) norāda – *Ѓioderes*, Vidzemes vietvārdu pierakstos 1922. gadā – *ķuoderes*, *ķuoderes kruogs* (Endzelīns 1922: 71).

Kopumā vērtējot Suntažu pagasta Nodokļu maksātāju saraksta rakstību, var secināt, ka tā bijusi haotiska – nav konsekventi ievēroti vecās krievu ortogrāfijas noteikumi, rakstītais iespaidojies no vāciski rakstītajiem sarakstiem, radot neskaidrības, kādā gramatiskajā formā mājvārds lietots Suntažu pagastā.

2.2. Nodokļu maksātāju sarakstā uzrādītie mājvārdi

Pēc Nodokļu maksātāju saraksta var spriest par mājām, to īpašniekiem un rentniekiem, kas bijuši Suntažu pagastā 1917. gada maijā, bet pēc pieraksta nevar noteikt vārda skanējumu un gramatisko formu – lietojumu vienskaitlī vai daudzskaitlī, tas iespējams tikai tad, ja lasītājs zina šos māju nosaukumus latviešu valodā.

Lai saglabātu kultūrvēsturisko informāciju par Suntažu pagasta mājvārdiem 1917. gada Nodokļu maksātāju sarakstā, minēsim tos, saglabājot rakstveža māju grupējumu pēc piederības pie mācītājmuižas, Suntažu muižas vai Madlienas jeb *Суссегаль* draudzes. Šeit mājvārds ir rakstīts krievu ortogrāfijā

kā oriģinālā, tādos gadījumos, kad pieraksts licies neskaidrs vai nepareizs, tas šeit ir treknināts; kvadrātiekvāš likts nosaukums mūsdienu latviešu valodā, atveidojot divskani *ie*, šķirot *o* no *uo*, uzrādot līdzskaņu mīkstinājumu:

Авенинь [Aveniņi], *Веуь-Балдынь* [Vecbaldiņi], *Яунь Балдынь* [Jaunbaldiņi], *Боке* [Buoķi], *Бринка* [Brinkas], *Вампа* [Vampas], *Гердынь* [Ģērđiņi], *Глазнькь* [Glāznieki], *Гретте* [Gretes], *Льль-Громе* [Lielgruotes], *Мазь-Громе* [Mazgruotes], *Яунь-Громе* [Jaungruotes], *Делынь* [Dēliņi], *Дреймань* [Dreimaņi], *Дрекке* [Dreķi, varbūt Dreķis?], *Веуь-Зальмуйжъ* [Veczaļmuiža], *Яунь-Зальмуйжа* [Jaunzaļmuiža], *Зилберэйуень* [Zilbereiceni jeb Zilbriezes], *Зилгальвь-Далгъь* [tā!] [Zilgalvji-Daļģi], *Зилгальвь-Ось* [Zilgalvji-Uoši], *Веуь-Зилнькь* [Veczilnieki], *Яунь Зилнькь* [Jaunzilnieki], *Калей* [Kalēji], *Калтыни* [Kaltiņi], *Катлапъ* [Katlāpi], *Веуь-Кевель* [Vecķeveļi], *Яунь-Кевель* [Jaunķeveļi], *Кюодерь* [Ķuoderi, Ķuoderes, arī Ķioderi], *Кална-Корньгъь* [Kalna Kuornieši], *Леясь-Корньгъь* [Lejas Kuornieši], *Кумель* [Kumeļi], *Льпа* [Līpas], *Мауишъ* [Macīši], *Мелдерь* [Melderi, vēlāk Melderīši], *Муценъкь* [Mucenieki], *Панъгъь* [Pānieši], *Веуь-Подынь* [Vecpuodiņi], *Яунь Подынь* [Jaunpuodiņi], *Пукстыни* [Pukstiņi], *Рапиша* [Rāpšas], *Яунь-Ренка* [Jaunrenkas], *Кална-Ръмеръ* [Kalna Riemeri], *Леясь Ръмеръ* [Lejas Riemeri], *Силбалсъ* [Silbalši], *Спайнитъ* [Spainīši], *Страздини* [Strazdiņi], *Струнке* [Struņķi], *Уиуень* [Uceni], *Цаурумъ* [Caurums, Caurumi], *Шушанъ* [Šušāni], *Элме* [Eļmi], *Юрбалсъ* [Jurbalši], *Юче* [Juči], *Яунземъ* [Jaunzemi, arī Jaudzumi].

Suntažu muižai rakļautās saimniecības: *Льль-Антенъ* [Lielanteni], *Мазь-Антенъ* [Mazanteni], *Видзинъ* [Vidziņi], *Галдзинъ* [Galdziņi, arī Galuodziņi], *Веуь-Дунте* [Vecduntes], *Яунь-Дунте* [Jaunduntes], *Льль-Кись* [Lielķīši], *Мазь-Кись* [Mazķīši], *Краукле* [Kraukļi, arī Krauklis], *Кюллени* [Ķulleni], *Пеледа* [Pelēdas], *Пуџака* [Pužakas], *Веуь-Скуки* [Vecskuķi], *Яунь-Скуки* [Jaunskuķi], *Янюмуйжа* [Jāņ(u)muiža].

Suntažu mācītājmuižas zemnieku saimniecības: *Кална-Габалинь* [Kalna Gabaliņi], *Леясь-Габалинь* [Lejas Gabaliņi], *Кална-Ласа* [Kalna Lāsas], *Леясь-Ласа* [Lejas Lāsa], *Озолыни* [Uozuoliņi], *Машень* [Mašeni], *Элбрат* [Elbrati].

Mājas, kuru īpašnieki pieder pie Madlienas (*Сиссегаль*) draudzes: *Индинъ* [Indiņi], *Керексъ* [Ķerekši], *Пакаусъ* [Pakausis, arī Pakauši], *Пидрени* [Pidrēni].

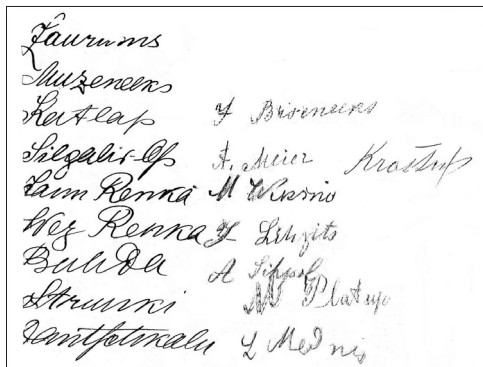
Suntažu pils, Suntažu pagastmāja, aptieka, baznīcas krogs, Suntažu draudzes skola, Suntažu ūdens dzirnavas; *Блакажъ* [Blākaži], *Герке* [Ģērķi, arī Ģērķis], *Межмуйжа* [Mežmuiža], *Кюодерь корчма* [Ķuoderkruogs], *Лицутъ* [Līcīši], *Руска* [Ruskas], *Ламбартъ* [Lambārti], *Силини* [Siliņi], *Залите* [Zālītes], *Данчкалнсъ* [Dančkalns], *Веуь-Ренка* [Vecrenkas], *Димбиръ* [Dimbieři], *Бръжмуйжа* [Briežumuiža], *Кевельмуйжа* [Ķeveļmuiža], *Аннасмуйжа* [Annasmuiža], *Эзерень* [Ezerēni], *Розескалнсъ* [Ruozeskalns], *Будасъ* [Būdas], *Чускасъ* [Čuskas], *Геркисъ* [Ģērķis jeb Ģērķi, sarakstā minēti otrreiz ar citādu pierakstu un citu īpašnieku, sk. iepriekš – *Герке*], ķieģeļu rūpnīca, *Бръжа*

корчма [Briežakruogs], Suntažu pareizticīgo māja un Suntažu pareizticīgo skola, Suntažu nespējnieku māja, Suntažu pagastskola.

No šiem 20. gs. sākuma māju nosaukumiem 17. gs. Arklu revīzijas sarakstā (Vidzemes 1638 AR: CDLXXXVI, CDLXXXVII) ir *Anteni*, ap kuriem 1917. gadā ir jau vairākas mājas – *Lielanteni* un *Mazanteni*, *Baldiņi* – *Vecbaldiņi* un *Jaunbaldiņi*, *Gabaliņi* – *Kalna Gabaliņi* un *Lejas Gabaliņi*, *Grotes* – *Lielgrotes*, *Mazgrotes* un *Jaungrotes*, *Ķeveļi* – *Ķeveļmuiža*, *Jaunķeveļi*, *Vecķeveļi*, *Kornieši* – *Kalna Kornieši* un *Lejas Kornieši*, *Lāsas* – *Kalna Lāsas* un *Lejas Lāsas*, *Podiņi* – *Vecpodīņi* un *Jaunpodīņi*, *Skuķi* – *Vecskuķi* un *Jaunskuķi*, *Vampas*, *Zilnieki* – *Veczilnieki* un *Jaunzilnieki*. Starp 1638. gada Suntažu māju nosaukumiem ir arī *Boķi*, *Eļmi*, *Ezerēni*, *Gretes*, *Jaudzumi*, *Kaltiņi*, *Katlāpi*, *Ķerekši*, *Liepas*, *Mašeni*, *Pānieši*, *Pelēdas*, *Pidrēni*, *Pužakas*, tie ir arī kopējā Suntažu pagasta māju sarakstā 1912.–1915. gadā (LVVA 1912), bet *Rāpšas* un *Kampeni* nav minēti Nodokļu maksātāju sarakstā.

3. Mālvārdi pagasta vecākā rīkojumā

Latviešu valodā Suntažu mālvārdi pierakstīti tā pašā gada martā pagasta vecākā uzdevumā par ierašanos uz potēšanos pret bakām. Te mālvārdi rakstīti vecajā latviešu ortogrāfijā, galvenokārt vienskaitlī vai bez vārda galotnes: *Zaurums*, *Muzenieks*, *Katlap*, *Zilgalv-Oss*, *Jaun Renka*, *Vec Renka*, *Buhda*, *Dantschkaln*, *Sahlite*, *Wec Baldin*, *Jaun Baldin*, *Lambart*, *Tschuhaska*, *Ozolin*, tikai *Struņķi* un *Siliņi* rakstīti daudzskaitlī (LVVA 1917: 18). Iespējams, ka šāds mālvārdu pieraksts veidojies, iespaidojoties no māju un to īpašnieku sarakstiem vācu vai krievu valodā, jo tādi ir bijuši pagasta valdes rīcībā. Varbūt, ka toreiz Suntažu pagastā atsevišķi mālvārdi lietoti vienskaitlī, arī tādi kā *Caurums*, *Mucenieks*, kas tagad liekas neiespējami.

2. attēls. Fragments no Suntažu pagasta vecākā uzdevuma par baku potēšanu (LVVA 1917: 18)

4. Mājvārdi Suntažu muižas paziņojumā Kara zaudējumu komisijai

Dažus gadus vēlāk, 1920. gadā, ir plašāks dokuments par Suntažu muižā nodedzinātajām saimniecībām, protokols adresēts Rīgas apriņķa Kara zaudējumu komisijai (LVVA 1920). Dokumentā uzrādīti mājvārdi, aprakstītas nodedzinātās ēkas, bet to īpašnieki nav nosaukti. Pieteikums, kas saukts par paziņojumu, ir rakstīts latviešu valodā, jo, kā teikts 1919. gada 27. marta rīkojumā par kara zaudējumu komisijām, – „Darišanu valoda ir latviešu, bet cietējs var rakstīt arī vācu vai krievu“ (LVVA 1919: 10).

Tomēr 1920. gada sākuma pieteikumā, kas rakstīts vecajā latviešu ortogrāfijā, ir saglabātas vācu vai krievu mājvārdu pieraksta tradīcijas: 1) mājvārdi rakstīti bez galotnes un līdzskaņu mīkstinājuma zīmēm, bieži vien – bez patskaņu garuma apzīmējuma, piemēram, *Dimbir, Gerdin, Kalej, Kumel, Kullen, Pidren, Pužak, Zilgalv-Krastin*; 2) mājvārdiem ir vienskaitļa forma, piemēram, *Gehrkis, Jaun Skuķis, Krauklis, Vec Dunte, Rahpscha, Pakausis, Pelehda, Dantschu Kalns*; 3) mājvārdiem ir daudzskaitļa forma, piemēram, *Ezereni, Tschuskas* [Čūskaš], *Vampas, Dreķi, Brinkas, Ruskas*; 4) saglabāts līdzskaņu dubultojuums aiz īsa patskaņa un galotne –e kā vācu valodā, piemēram, *Grette, Strunke*; 5) saglabāts *io* kā krievu ortogrāfijā, bet papildus uzrādīts arī *k* mīkstinājums *ķ – Ķioder*. Zaudējumu saraksta kopsavilkumā atsevišķiem mājvārdiem ir mainīta gramatiskā forma, piemēram *Pelehdas*, nevis *Pelehda* kā iepriekš (LVVA 1920: 9, 15). Arī pēc šā 1920. gada dokumenta nevar spriest par mājvārdu gramatisko formu, kāda tā ir runāta Suntažu izloksnē, jo mājvārdi vairumā gadījumu rakstīti bez galotnes vai atmetot galotnes beigu burtu, piemēram, *Sahlite*, nevis *Sahlites*, reizēm mājvārdiem mainīta galotne, vietumis tie ir vienskaitli, citur – daudzskaitli.

Pamēts un.												
1	<i>Johrbegis</i>	<i>Koka</i>	<i>selum</i>	6	6	3	6	1	2	1343	75	1343 ⁷⁵ 50
1	<i>Kuķis</i>	„	„	10	2	4	2	-	6	1384		1384 ⁰
1	<i>Kuķis</i>	„	„	4	2	3	3	1	-	580	50	580 ⁵⁰
1	<i>Halliravahquri</i>	„	„	6	6	4	2	1	-	909	-	909 ⁰
1	<i>Kleht</i>	„	„	6	6	3	4	1	1	924		924 ⁰
1	<i>Rija ar feebakur</i>	„	„	9	3	4	2	1	5	1320	50	1320 ⁵⁰
1	<i>Juimor</i>	„	„	0	3	3	0	1	2	607		607 ⁰
1	<i>Pirts</i>	„	„	2	6	2	4	1	-	357	50	357 ⁵⁰
										<i>Kopa</i>		7636 ²⁵ 50

3. attēls. Fragments no Rīgas apriņķa Kara zaudējumu komisijas paziņojuma par zaudējumiem Suntažu muižā (LVVA 1920)

Pēc Martas Rudzītes vērojumiem: „Braslavā mājvārdus palaikam lieto vienskaitlī. Šāda paraža te bijusi 18. gadsimtā, kā rāda revīziju raksti. Tendence aizstāt vienskaitli ar daudzskaitli parādās dokumentos šā gadsimta sākumā. Acīmredzot rakstvedis sācis uztvert vienskaitļa formu par dialektismu, kas nav fiksējams oficiālajos dokumentos.“ (Rudzīte 1963: 228). Jāpiekrīt, ka vietvārdu pierakstos liela nozīme ir bijusi rakstvežiem, kas diezgan bieži pagastā ir mainījušies, tā kādā citā dokumentā – Suntažu pagasta 1918. gada māju un iedzīvotāju sarakstā – rakstvedis pierakstījis atsevišķus mājvārdus vīriešu dzimtes vienskaitlī: *Bokis, Eļmis, Gerķis, Jucis* (LVVA 1918: 50, 51, 52, 55), kas varētu liecināt par senāku sūntalnieku mājvārdu lietojumu vienskaitlī.

5. Mājvārdu pieraksts „Latvijas vietu vārdos“

1922. gadā Vidzemes vietvārdu vākumos Suntažus ir apsekojusi Anna Ābele, mājvārdi ir publicēti „Latvijas vietu vārdos“. Visi mājvārdi ir uzrādīti daudzskaitļa formā, izņemot tos, kuros ir vārds *muiža* – *ānasmuiža, briēžmuiža, jāņ(u)muiža, ķeveļmuiža, zaļmuiža*, bet daudzskaitlī – *mežmuižas*, kaut gan 1912.–1915. gada pierakstos ir *Mežmuiža*; vārds *kruogs* – *brīēžu kruogs, ķūoderes kruogs*; atsevišķs vārds *zavada* [ķieģeļu rūpnīca] – vienskaitlī. Vairāku māju grupas nosaukums *dimbieži* un mājvārds *riemeži* rakstīts ar mīkstināto *ŗ*, kādu Suntažos nelieto. Suntažu izlokšnē ir uzrādītas 2 intonācijas – krītošā un lauztā (Endzelīns 1922: 71). Intonāciju lietošana Suntažu pagastā ir radījusi grūtības pašam J. Endzelīnam. Šajā sakarā viņš raksta: „Sevišķi raksturīga ir **stieptā** [izcēlums – Dz.P.] akcenta izruna [...] Ikšķilē, Suntažos, Tīnūžos, Rembatē, Lielvārdē (šai apgabalā stiepto akcentu bieži izrunā krītoši; bet man pašam nav vēl izdevies noteikt un izdibināt šīs akcenta maiņas likumus.“ (Endzelīns 1911: 683). Bet dažus gadus vēlāk, pēc ekspedīcijas Suntažos 1922. gadā, A. Ābele (Ābele 1928: 40) par šīs izlokšnes intonācijām raksta: „Sūntalnieku izlokšnē (par ko man nesen bija izdevība pārliecināties) palaikam stieptās intonācijas vietā lieto krītošo teikumā *uzsvērtos* vārdos, neuzsvērtos vārdos turpretī stieptā intonācija paliek. [...] *viņš tur tīrumā ar; viņš ar meža tīrumā*.“ Bet A. Ābeles Suntažu mājvārdu sarakstā nekur nav uzrādīta stieptā intonācija. Diemžēl arī pēc šā pieraksta nav nosakāms, kādā gramatiskā formā izlokšnē lietots mājvārds, jo, iespējams, ir bijis tā, kā raksta J. Endzelīns (Endzelīns 1922: 14) „Vidzemes vārdu“ ievadā: „Būtu bijis vēlams sadabūt visus vārdus vietējās izlokšnes formā. Bet tas būtu ļoti grūti izdarāms, jo rakstu valoda ir jau lielā mērā izskaudusi izlokšņu īpatnības, un mums bija šai darbā darišana gandrīz ar jauno paaudzi, kas jau tā kā tā bieži tik labi vairs nepārzina sava pagasta izlokšni. Esam tāpēc centušies **dot visus vārdus rakstu valodas formā** [izcēlums – Dz.P.]. [...] Vārdus, kuņus sniedzam rakstu valodas formā, esam iespieduši slīpiem (kursīviem) burtiem.“ Tas izskaidro

mīkstināto *ŗ* sūntalnieku valodā un vispārināto daudzskaitli mājvārdos. Tātad – pēc visiem šiem materiāliem nevar noskaidrot, kā izrunājuši sūntalnieki mājvārdus 20. gs. sākumā.

6. Personvārdi Nodokļu maksātāju sarakstā

Lielākais zemes īpašnieks Suntažu pagastā pirms 100 gadiem ir bijis vācietis Pauls fon Hānenfelds. Māju un to īpašnieku Nodokļu maksātāju sarakstā (LVVA 1917) kopā ar muižas īpašnieku ir minētas 100 personas, galvenokārt vīrieši. Suntažos šajā laikā ir vairāk nekā tūkstotis iedzīvotāju.

6.1. Priekšvārdi

Dokumentā personu priekšvārds ir īsināts un beidzas gandrīz vienmēr ar <ъ>, piemēram, *Анв, Карлв, Юрв*.

Šajā sarakstā vīriešu priekšvārdi ir diezgan vienvēidīgi, tā ir paaudze, kas dzimusi 19. gs. otrajā pusē: *Jānis* (28 ×), *Mārtiņš* (21 ×), *Kārlis* (10 ×), *Miķelis* (9 ×), *Andrejs* (8 ×), *Juris* (5 ×), *Jēkabs* (4 ×), *Indriķis* (3 ×), *Ādams* (1 ×), *Ansis* (1 ×), *Eduards* (1 ×), *Johans* (1 ×), *Kaspars* (1 ×), *Oto* (1 ×), *Pauls* (1 ×), *Reinis* (1 ×), *Rūdolfs* (1 ×). Ir minēti tikai daži sieviešu priekšvārdi: *Anna* (1 ×), *Līze* (1 ×), *Mīna* (1 ×).

6.2. Uzvārdi

Uzvārdi, salīdzinot ar personu priekšvārdiem, šajā sarakstā ir daudzveidīgāki (šeit tie transliterēti, saglabājot oriģināla pieraksta vārdu formu, trekninājumā izcelti burti, kuru lietošana bijusi neatbilstoša pieņemtajai ortogrāfijai un ir rakstveža rokraksta īpatnība, kvadrātiekavās uzvārds uzrādīts mūsdienu ortogrāfijā ar vārda galotni):

Abzul [Abzuls], *Abzulen* [Abzulēns], *Anderson* [Andersons], *Auzin* [Auziņš], *Babul* [Babuls vai Babulis], *Balod* [Baluodis], *Baumeister* [Baumeisters], *Berkman* [Berkmanis], *Berzin*, arī *Berzin* [Bērziņš], *Bisenek* [Bisenieks], *Brandt* vai *Brant* [Brants], *Brempeļ* [Brempelis], *Bumber* [Bumbiers], *Celms* [Celms], *Ezeriņ*, arī *Ezerin* [Ezeriņš], *Fridrihson* [Fridrihsons] *Galauska*, *Graudiņ* [Graudiņš], *Grava* [Grava], *Grinberg* [Grīnbergs], *Grjunfed* [Grīnfelds], *Irbīt* [Irbītis], *Ivanov* [Ivanovs], *Jakobson* [Jēkabsons], *Janson* [Jansons], *Jaunozolin* [Jaunozoliņš], *Jurgenson* [Jurgensons vai Jirgensons], *Kaktiņ* [Kaktiņš], *Kalniņ* [Kalniņš], *Karkliņ* [Kārkliņš], *Karlovs* [Karlovs], *Kauliņ* [Kauliņš], *Kļaviņ* [Kļaviņš], *Krastiņ* [Krastiņš], *Kruklen* [Krūklens], *Lazdiņ* [Lazdiņš], *Liber* [Lībers], *Licis* [Līcis], *Licit* [Līcītis] *Lepin* [Līpiņš], *Martinson* [Mārtiņsons], *Mednis*, *Meier* [Meijers], *Mezit* [Miezītis], *Metul* [Mietulis], *Mikelson* [Miķelsons], *Osīt* [Osītis], *Oškalņ* [Oškalns], *Ozol* [Ozols], *Pavar* [Pavārs], *Platup* [Platups], *Plumiņ* [Plūmiņš], *Puiga*, *Puriņ* [Puriņš] (Suntažos ir dzīvojuši gan *Puriņi*, gan *Pūriņi*, bet pēc

šā pieraksta tos nevar atšķirt), *Putnin* [Putniņš], *Rabe* [Rābe], *Rasiņ* [Rasiņš], *Rot* [Rots], *Rotberg* [Rotbergs], *Rozit* [Rozīte], *Rozenberg* [Rozenbergs], *Rudzit* [Rudzītis] *Salmiņ* [Salmiņš], *Silis* [Sīlis], *Strazdiņ* [Strazdiņš], *Stiebrīņ* [Stiebrīņš], *Sturit* [Stūrītis], *Tauriņ* [Tauriņš], *Veczediņ* [Vecziediņš], *Viksne* [Vīksne], *Vilipson* [Vilipsons], *Zariņ* [Zariņš], *Zemel* [Ziemelis], *Zile* [Zīle], *Zvaigzne* (LVVA 1917: 39, 40).

Vairums šo uzvārdu darināti no sugas vārdiem ar piedēkli *-iņ-*: *Auziņ(š)*, *Bērziņ(š)*, *Graudiņ(š)*, *Jaunuzoliņ(š)*, *Kaktiņ(š)*, *Kalniņ(š)*, *Kārklīņ(š)*, *Kauliņ(š)*, *Kļaviņ(š)*, *Krastiņ(š)*, *Lazdiņ(š)*, *Liepiņ(š)* *Plūmiņ(š)*, *Putniņ(š)*, *Rasiņ(š)*, *Salmiņ(š)*, *Strazdiņ(š)*, *Stiebrīņ(š)*, *Tauriņ(š)*, *Zariņ(š)*. Vārdu galotne šajos dokumentos nav uzrādīta, kaut arī vairākumā vēlākajos dokumentos šie Suntažu pagasta uzvārdi noformēti ar vīriešu dzimtes galotni *-iņ-š*, bet atsevišķos gadījumos, ja apela-tīvs ir sieviešu dzimtē, arī vīrieša uzvārds var būt sieviešu dzimtē, piemēram, *Kārlis Liepiņa*, *Jānis Laiviņa* (LVVA 1929). 20. gs. otrajā pusē uzvārdu gramatizācijā vīriešu uzvārdi ar *-iņ-* ir noformēti vīriešu dzimtē. Mazāk ir uzvārdu ar piedēkli *-īt-*, vārda galotne šajos dokumentos nav uzrādīta: *Irbīt(is)*, *Līcīt(is)*, *Miezīt(is)*, *Rozīt(is)*, *Stūrīt(is)*, *Osīt(is)*. Vārda galotne suntalnieku valodā drīzāk ir *-s*, kas vēlāk gramatizējot pārveidota par *-is*; atsevišķi uzvārdi ar piedēkli *-īt-* pat pēc gramatizēšanas Suntažos ir divos variantos: *Rozītis* un *Rozīte*. Ir daži uzvārdu atvasinājumi ar *-ul-*: *Abzuls*, *Babul(is)*, *Mietul(is)*, tikai viens uzvārds ir ar *-ēn-* – *Abzulēn-s* un viens – ar *-en-* – *Krūklens*, tikai viens uzvārds ar *-niek-* – *Bisenieks*, ar *-ov-* – *Ivanovs*, *Karlov*. Ir uzvārdi, kuriem izmantoti sugas vārdi bez pārveidojumiem – *Balodis*, *Celms*, *Grava*, *Līcis*, *Mednis*, *Ozols*, *Silis*, *Viksne*, *Zile*, *Zvaigzne*. Maz salikteni no mantotiem vārdiem – *Jaunuzoliņš*, *Oškalns*, arī *Ošekalns* (ienācējs no Kurzemes), *Vecziediņš* un *Paltups*.

Starp uzvārdiem ar citu valodu ietekmi visvairāk ir ar beigu daļu *-son-* *Anderson(s)*, *Fridrihson(s)*, *Janson(s)*, *Jēkabson(s)*, *Jirgenson(s)* vai *Jurgenson(s)*, *Mārtiņson(s)*, *Miķelson(s)*, *Vilipson(s)*. Citvalodu vārdi, galvenokārt ģermāņu cilmes, ir pamatā šādiem uzvārdiem: *Brant(s)*, *Liber(s)* [citos dokumentos ir šīs personas pieraksts *Lihber* (LVVA 1918: 55)], *Meijer(s)*, *Baumeister(s)*, *Berkman(i)s*, *Bumbier(s)*, *Grīnberg(s)*, *Rotberg(s)*, *Grīnfeld(s)*, *Rodebaum(s)*; slāvu – *Pavār(s)* un Baltijas somu – *Puiga*. Savdabīgs ir uzvārds *Galauska*. Jāpiebilst, ka visi šeit nosauktie Suntažu pagasta iedzīvotāju uzvārdi ir minēti Veltas Staltmanes latviešu antroponīmijas pētījumā, izņemot uzvārdu *Abzuls* (Staltmane 1981).

Ernesta Bleses darbā „Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas” uzvārdu sarakstā ar vietas norādi *Suntažos* ir minētas 20 personas: *Andres Bruwer* (Blese 1929: 165), *Andres Grott* (Blese 1929: 180), *Marten Kikul* (Blese 1929: 191), *Willem Mattepooy* (Blese 1929: 209), *Matz Melcken*, sal. tagadējo uzvārdu *Melķis* (Blese 1929: 210), *Jans Muiseneek* (Blese 1929: 213), *Tōnis Pelleden*, *Laurentz Pelleden* (= *pelēdēns*, sal. mājvārdu *pelēdas*) (Blese 1929: 221), *Hinrich Pipper*, sal. mājvārdu *pipari* Ādažos (Blese 1929: 223), *Michell Pleusz*,

Bartholmeus Pleus, Thomas Pleus = plausis (Blese 1929: 225), *Marten Polve* (jeb *Pelve*) = *palds* (Blese 1929: 226), *Jan Rungen* = *runga* vai *ruņģis* (Blese 1929: 237), *Jahn Sabeck*, sal. mājvārdu *zābaki* Rikterē (Blese 1929: 238). *Jacob Sunsel, Peter Suntzels* (audējs) [bez vietas norādes Suntažos – Dz.P.]. „Laikam vācu f. *Sunzel*, kas toreiz bijusi pazīstama arī latviešiem, tagad. *Suntaži* vietā; „sūnu ceļš“?“ (Blese 1929: 262), *Peter Warkulen*, sal. *Vārkaļkruogs* Salas pag. (Blese 1929: 271), *Jacob Wampe*, sal. mājvārdu *Vampas*, iesp. aizg. no ig. *wambas*, ģen. *wampa* ‘runga, nūja’ (Blese 1929: 270), *Martin Wepper* (Blese 1929: 272).

Vairums izrakstu ar Suntažu personvārdiem E. Blese veicis no 16. gs. dokumentiem – *Liöländische Güterurkunden (aus Jahren 1501–1545). Herausgegeben. v. Dr. H. von Bruiningk. Riga 1923* (sk. Blese 1929: 348). Jāpiebilst, ka šeit minētie uzvārdi nav atrodami 20. gs. Suntažu draudzes Suntažu pagasta iedzīvotāju sarakstā (1912–1915) un 1917. gada māju īpašnieku un rentnieku sarakstā. E. Blese uzvārdus salīdzina ar mājvārdiem Suntažos, norādot uz to rašanos: *Tōnis Pelleden, Laurentz Pelleden* (= *pelēdēns*, sal. mājvārdu *pelēdas*) (Blese 1929: 221) un *Jacob Wampe*, sal. mājvārdu *Vampas* (Blese 1929: 270). Šādai atbilstībai var pievienot vēl kādus gadījumus. 1638. gada Arklu revīzijas sarakstos ir mājas, kas sasaucas ar šiem uzvārdiem: mājas *Kickut* [Kikutij] – *Marten Kikul* (?); mājas *Muiβnek* (tagad *Muižnieki* Lauberes pag.) – *Jans Muiseneek*; mājas *Weperen* – *Martin Wepper*; mājas *Pipper* (vēlāk Kastrānes pagastā nosaukums atveidots kā *Piparēni*) – *Hinrich Pipper* (Vidzemes 1638 AR: CDLXXXVI, CDLXXXVII). Suntažu kapos ir saglabājies vecs, apsūbējis kapakmens ar uzrakstu vecajā gotu ortogrāfijā – *Piparēnu dzimta*. Suntažu izloksnē joprojām ir dzīva tradīcija cilvēkus saukt pēc mājvārda, nevis uzvārda, piemēram, Juris Vecziedīņš no *Ķullenu* mājām tiek saukts par *Ķullenu*, bet Voldemārs Liepiņš no *Lieplejām* – par *Liepleju*.

6.3. Atsevišķu uzvārdu analīze

6.3.1. *Abzuls, Abzulēns*

Suntažos ir upīte *Abza* jeb *Abze*, kas te ietek *Mazajā Juglā*, bet *Abzes* upes augštece sniedzas līdz pat Taurupes pagastam. Par *abzas* (jeb ‘apses’) vārdu J. Endzelīns izsaka varbūtību, ka to varētu sastatīt ar vārdu *abava*. Viņš pievienojas K. Būgas atzinumam, ka šajos vārdos ir tā pati sakne kā senīru *ab* jeb *abann* ‘upe’, latviešu *amnis* ‘upe’, ko domā radušos no **abnis* ..“ (Endzelīns 1956: 1, 3). Šādam viedoklim pilnībā pievienojas Vallija Dambe (Dambe 1987: 35). E. Blese „Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijās“ min *Abzes* vārdu par uzvārdu kādam audējam – *Gerdt Absse* no 1544. gada dokumentiem, un salīdzināšanai viņš norāda uz J. Endzelīna pierakstīto mājvārdu „*abza* (‘apses’ Aderkašos Lvv I 33)“ (Blese 1929: 156), kuri atrodas tagadējā Taurupes pagastā. Jāpiebilst, ka veco suntalnieku valodā nav dzirdēts, ka šo upi sauktu par *Apsi*. Suntažos ir uzvārdi ar *Abzas* vārda sakni *Abz-ul-s* un

Abz-ul-ēn-s. Iespējams, ka Aderkašu mājvārds *Abza* ir ņemts no upītes *Abzes* vārda, un uzvārds *Absse* – no mājvārda, bet tālākie atvasinājumi ar *-ul-* un *-ēn-* – *Abzuls* un *Abzulēns* – ir patronīmi un norāda uz iespējamu šo cilvēku senu radniecību. Persona *Jānis Abzuls* no Suntažu *Ruskām* ir konstatēta tikai šajā dokumentā par ienākuma nodokļa iekasēšanu (LVVA 1917: 40), bet citos dokumentos, piemēram, 1912.–1915. gada iedzīvotāju sarakstā (LVVA 1917) un Valsts statistikas pārvaldes 1929. gada Ēku reģistrā (LVVA 1929) vairs nav atrodamā. Toties *Abzulēni* Suntažos ir sena dzimta, kas kupli sazarojusies.

6.3.2. *Babis, Babul(i)s*

Ar izskaņu *-ul-(i)s* Suntažos ir uzvārds *Bab-ul-s*, kas vēlāk atveidots ar galotni *-is*, – *Bab-ul-is*. 1916. gada Kara zaudējumu komisijas protokolos ir uzvārds *Babis*. Iesniegumā Rīgas apriņķa Kara zaudējumu komisijai 1916. gada 31. oktobrī par 1008 kokiem, kurus nocirtusi 124. sapieru rota Kārļa Jāņa dēla Pavāra īpašumā *Glāzniekos*, starp lieciniekiem ir *Jekaba Babja* atraitne, bet pašas atraitnes vārds nav minēts (LVVA 1916: 1. lpp. abas puses). Tātad *Jekabs Babis*. Tomēr vēlākajos māju reģistros *Babja* vārds nav minēts. Iespējams, ka šis cilvēks ir bijis starp kara bēgļiem, bet varbūt ir notikusi pārrakstīšanās *Bambis* – *Babis*, jo *Bambju* dzimta ir dzīvojuši *Annasmuižā*, samērā netālu no *Glāzniekiem*. Cilvēki ar uzvārdu *Babuls* jeb *Babulis* Suntažos ir dzīvojuši vairākās mājās – gan *Mašenos*, gan *Ucenos*, gan *Muceniekos*. Šajā gadījumā uzvārds *Bab-ul-(i)s* laikiem gan nav atvasinājums no *Bab-is*, jo vārds *babis* ir ar nozīmi ‘vecs, noplisis ubags, briesmonis, ar ko biedē bērnus’ (EH I 197), suntalnieki gan šajā nozīme lieto vārdu *bubulis*; savukārt *babulis* aizgūts no krievu *бобыль* ar nozīmi ‘iebūvietis, zemnieks, kura saimniecība ir uz cita īpašnieka zemes’ (ME I 247 II *babulis*).

7. Secinājumi

Latvijas Valsts vēstures arhīva materiāli sniedz daudzveidīgu kultūr-vēsturisku informāciju. Līdzās faktiem par vēsturiskām norisēm var iegūt valodniecībai noderīgus faktus. 20. gs. sākuma Suntažu pagasta ar roku rakstītie dokumenti, mājvārdi un personvārdi dažādos sarakstos atklāj gan krieviski vecajā ortogrāfijā, gan latviski rakstīto tekstu savdabību un pagasta rakstveža rakstītā teksta īpatnības.

Vecajā krievu ortogrāfijā, atveidojot latviešu divskani *ie*, parasti izmantots <ѣ> „ятъ“, kas atbilst jaunās krievu ortogrāfijas <e> burtam, piemēram, *Лѣна* [Лѣпа–Лієпа]. Vārdu beigu burtu <ъ> „еп“ vai <ь> „епъ“ lietojumā aiz līdzskaņiem vērojamas nekonsekvences, kas varētu būt izskaidrojamas ar rakstveža ortogrāfijas prasmēm. Latviski rakstītajos mājvārdu sarakstos no vecās krievu ortogrāfijas iepriekšējā perioda saglabāts <io> [ē], bet papildus

uzrādīts arī *k* mīkstinājums <ќ> – *Ќioder* [Ќuoderes], šāda vecu ortogrāfijas elementu saglabāšanās vērojama onomastikā, piemēram, uzvārdā *Kiopa*. Kā krievu vecajā ortogrāfijā, tā latviski rakstītajos sarakstos ir vērojama vāciskās rakstības tradīcijas ietekme – dubultots līdzskanis aiz īsa patskaņa, piemēram, vācu *Gretten*, krieviski *Гретьте*, latviski *Grette*; nereti lietota galotne *-e*, piemēram, *Струнке* [Struņķi(s)], *Краукле* [Krauklis?]; vārda beigās bieži ir reducētas, vispār neuzrādot galotni, piemēram, *Дельнь* [Dēliņi], *Силбалсь* [Silbalši].

Suntažu pagasta māju un iedzīvotāju saraksti vēlreiz apstiprina J. Endzeļina teikto, ka „sarakstos vārdu rakstība pa lielāku daļai ir ļoti trūcīga, nepietiekoša un pat kļūdaina“. Precīzu mājvārdu izrunu Suntažu izlokšnē neuzrāda „Vidzemes vārdi“ (1922), kurus pierakstījusi A. Ābele, jo tie ir pielīdzināti normētās rakstu valodas prasībām. Lielākai skaidrībai varētu noderēt A. Ābeles Suntažu izlokšnes pieraksti, ja tie būtu saglabājušies Rakstniecības un mūzikas muzeja A. Ābeles fondā. Vērtīgas ziņas onomastikā un ortogrāfijas vēsturē varētu dot Latvijas Valsts vēstures arhīva Arklu revīzijas materiāli, Latvijas brīvvalsts laika dažādi dokumenti, kā arī mūsdienu mājvārdi un personvārdi Suntažu pagastā, kuru apzināšana un apkopošana būtu tuvākais uzdevums.

Nepublicēti avoti

- LVVA 1912 = Vidzemes guberņas Suntažu draudzes Suntažu pagasta iedzīvotāju saraksts (1912–1915). *Latvijas Valsts vēstures arhīva materiāli*. 1228. fonds, 2. apraksts, 1. lieta.
- LVVA 1916 = Rīgas apriņķa Īpašās komisijas vērtējums par nodarītiem zaudējumiem kara darbības dēļ Kārlim Jāņa d. Pavāram „Glāzniekos“, akts 1471. 1916. gada 31. okt. *Latvijas Valsts vēstures arhīva materiāli*. 47. fonds, 2. apraksts, 76. lieta.
- LVVA 1917 = Suntažu pagasta sarakste. *Latvijas Valsts vēstures arhīva materiāli*. 1228. fonds, 1. apraksts, 9. lieta.
- LVVA 1918 = Sarakste ar Vidzemes guberņas komisāru... Zählugsliste vor Sunzel. Amstbezirk. 1918. gada 13. jūlijā. *Latvijas Valsts vēstures arhīva materiāli*. 1228. fonds, 1. apraksts, 10. lieta, 49–57.
- LVVA 1919 = Valsts Kara zaudējumu komisija. Instrukcijas un noteikumi. *Latvijas Valsts vēstures arhīva materiāli*. 1374. fonds, 1. apraksts, 705. lieta.
- LVVA 1920 = Rīgas apriņķa Kara zaudējumu komisija. Suntažu muiža. *Latvijas Valsts vēstures arhīva materiāli*. 1374. fonds, 1. apraksts, 1188. lieta.
- LVVA 1929 = Valsts statistiskā pārvalde 1929. Ēkas. Suntažu pagasts. *Latvijas Valsts vēstures arhīva materiāli*. 1308. fonds, 11. apraksts, 13227. lieta.
- Viduce, Rita. 1964. *Suntažu vietvārdi*: kursdarbs. Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras nodaļa; darba zin. vad. M. Rudzīte. Rīga.

Literatūra

- Ābele, Anna. 1928. Par stieptās intonācijas pāreju krītošā. *Filologu biedrības raksti*. III sējums. Rīga, 40–42.
- Blese, Ernests. 1929. *Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas*. I. Vecākie personu vārdi un uzvārdi (XIII–XVI gs.). Ar īsu satura un svarīgāko slēdzienu kopsavilkumu vācu valodā. Izdots ar Kultūras fonda pabalstu. Rīga: A. Gulbis.
- Dambe, Vallija. 1987. Ieskats Latvijas PSR hidronīmu semantikā. Aina Blinkena (red.). *Onomastikas apcerējumi*. Rīga: Zinātne, 32–47.
- Dekrēts 1947 = Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija Dekrēts par Rīgas apriņķa sadalīšanu divos apriņķos – Rīgas un Ogres apriņķī. *Padomju Jaunatne*. 1947. gada 17. oktobrī.
- EH = Endzelīns, Jānis, Edīte Hauzenberga. *Papildinājumi un labojumi K. Milenbaha „Latviešu valodas vārdnīcai“*: I sējums. Rīga: Kultūras fonds, 1934–1938.
- Endzelīns, Jānis. 1911. *Rakstu krājums, Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas izdots*. XV krājums. Rīga. Citēts no: Endzelīns, Jānis. 1974. *Darbu izlase*. II. Rīga: Zinātne, 680–685.
- Endzelīns, Jānis. 1922. *Latvijas vietu vārdi*, I daļa. Vidzemes vārdi. Piedaloties A. Ābelei, J. Kauliņam un P. Šmitam, savācis un rediģējis J. Endzelīns. Citēts no: Endzelīns, Jānis. 1981. *Darbu izlase*. IV₁. Rīga: Zinātne, 13–126.
- Endzelīns, Jānis. 1956. *Latvijas PSR vietvārdi*. I daļa. 1. sējums A–J. Rīga: LPSR ZA izdevniecība.
- LKV = *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 21. sējums. Rīga: Grāmatu apgādniecība A. Gulbis. 1940.
- ME = Milenbahs, Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. I sējums. Rīga: Izglītības ministrija, 1923–1925.
- Rudzīte, Marta. 1963. Jaunākie mājvārdi Braslavā. *Latviešu valodas jautājumi*. Zinātniskie raksti XXXV sējums. Filoloģijas zinātnes. Valodniecības rakstu krājums. 5A laidniens. Latviešu valoda. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 217–231.
- Staltmane 1981 = Сталтмане, Велта. 1981. *Латвийская антропонимия. Фамилия*. Москва: Наука.
- Vidzemes 1638 AR = Vidzemes 1638. gada Arklu revīzija. *Latvijas Vēstures avoti*. IV sējums, III burtnīca. Izdevis Edgars Dunsdorfs. Rīga: Latvijas Vēstures institūts, 1941.

Dzintra Paegle
 Latvijas Universitātes
 Humanitāro zinātņu fakultāte
 Baltu valodniecības katedra
 Visoalža iela 4a, LV-1050 Rīga, Latvija
 dzintrap@latnet.lv

SUMMARY

House Names and Personal Names at the Beginning of the 20th Century in the Civil Parish of Suntaži (According to the materials of the Latvian State Historical Archives)

Dzintra PAEGLE

This article reviews house names and personal names in the Riga circuit civil parish of Suntaži and their translation into Russian and Latvian, since at the beginning of the 20th century correspondence with state authorities was carried out in the Russian language but with parish people – in the Latvian language.

Almost all house names registered in the civil parish of Suntaži in the first half of the 17th century were retained till the beginning of the 20th century. When households were extended, the old house names were supplemented with such words as *the Big- liel(ie)*, *the Little- maz(ie)*, *the Old- vec(ie)*, *the New- jaun(ie)*, *the Hill- kalna* and *the Low- lejas*, e.g., *Lielanteni* and *Mazanteni*, *Vecbaldiņi* and *Jaunbaldiņi*, *Kalna Lāsas* and *Lejas Lāsas*. When written in the old Russian orthography, house names and personal names were shortened, cutting the ending or writing the letter *ь* („ерь”) at the end of the name if the final letter was a vowel; all diacritical marks were omitted as well, and according to the orthography rules of German a consonant following a short vowel was doubled, e.g., in Russian *Грёмме*, in German *Gretten*; a word ends in *t* instead of *š*, for example in Russian *Паньт* – in German *Panit*, in Latvian *Pānieši*; the ending *-e* occurs not only in such words as Струнке [Stručķi(s)], but also in a Latvian house name – *Краукле* (*Krauklis? Kraukļi*).

House names and personal names were not registered in Latvian using the variety of Latvian spoken in Suntaži; instead Russian and German spelling traditions were retained in the Latvian spelling of the names. Very often the suffix of the word is not given in these lists of house names and personal names, thus making difficult the grammatical description of the word.

The most often used masculine given names are typical of the Latvian language: *Jānis*, *Mārtiņš*, *Kārlis*, *Miķelis*, *Andrejs*, *Juris*. The first mentions of people's surnames in Suntaži are from the 16th century. The surname can coincide with the house name where the person (the carrier of the surname) resided earlier, for example, *Vampa* – from *Vampas*, *Abze*, or possibly *Abzuls* and *Abzulēns*, – from *Abzas*. A tradition of calling a person by the name of the house, not the surname, is still alive among the older inhabitants of Suntaži. Sometimes in the creation of surnames common names were used: *Balodis* (*pigeon*), *Celms* (*stump*), *Grava* (*glen*), *Zīle* (*acorn*); very often surnames were made by adding suffix *-iņš*, e.g., *Auziņš*, *Bērziņš*, *Putniņš*, only one name occurs with *-niek-* – *Bisenieks*. Some surnames have the suffix *-son(s)* at the end, e.g., *Mārtiņsons*, *Jansons*. Other surnames have Germanic origins, e.g., *Baumeisters*, *Grinbergs*, *Rodebaums*, or Russian – *Pavārs*, or Baltic Finnish origin – *Puiga*.

EUROPOS KALBŲ MORFOLOGINĖS ANALIZĖS AUTOMATIZAVIMAS

Daiva ŠVEIKAUSKIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

1. Įvadas

Šiuo metu pasaulyje geriausiai kompiuterizuota yra anglų kalba. Specifinis jos bruožas – mažas kaitomumas. Dėl šios priežasties anglų kalbai sukurtos automatinio tekstų apdorojimo sistemos labai sunkiai pritaikomos kitoms, ypač labiau kaitomoms, kalboms. Šią išvadą prieina beveik visi, kurie bando automatizuoti kalbas, turinčias daugiau žodžių galūnių. Vidas Daudaravičius, dirbęs lietuvių kalbos sintaksės kompiuterizavimo srityje, teigia: „Naivu manyti, kad metodai, kurie sėkmingai taikomi anglų kalbai, tinka ir kitoms kalboms.“ (Daudaravičius 2012: 3). Taigi kitų Europos tautų kalbose susiduriama su dideliais sunkumais kompiuterizuojant jų morfologinę analizę. Turi būti kuriami saviti, specifinius kalbos bruožus atspindintys metodai. Straipsnyje trumpai aptariama morfologinės analizės automatizavimo istorija ir tai, į kokius kalbos savitumus buvo atsižvelgiama apdorojant kiekvieną atskirą kalbą kompiuteriu. Daugiau dėmesio skiriama šiuo metu susiklosčiusiai lietuvių kalbos automatinės morfologinės analizės padėčiai aprašyti bei ateityje numatomiems darbams, gerinant jos kokybę.

2. Europos kalbų įvairovė

Kompiuterinio kalbos apdorojimo metu svarbiausia yra kalbos struktūra, todėl ir aprašyti Europos kalbas tikslingiau naudojant tipologinę klasifikaciją. Tipologiniu požiūriu kalbos skirstomos pagal gramatinių reikšmių bei sintaksinių santykių įforminimo būdus, ir pagrindinis kriterijus yra kaitomumas (1 interneto nuoroda). Kalbos gali būti mažo arba didelio kaitomumo. Mažo kaitomumo kalbose (pvz., anglų, kinų) gramatinės kategorijos išreiškiamos atskirais funkciniais žodeliais, o žodžio atliekamą sintaksinę funkciją rodo jo vieta sakinyje. Tokios kalbos vadinamos analitinėmis. Kitą kalbų grupę sudaro kalbos, pasižyminčios dideliu kaitomumu, ir jos vadinamos sintetinėmis. Gramatinėms kategorijoms parodyti čia naudojamos kitos priemonės, kurios sutelktos žodžio viduje (Gelbukh, Sidorov 2003: 215). Sintetinėse kalbose žodžio vieta sakinyje nebeturi lemiamos reikšmės, nustatant jo sintaksinę funkciją, nes šią parodo galūnės. Galima pasakyti, kad sintetinių kalbų žodžio formoje sutelkta dviejų tipų informacija: leksinė reikšmė, kurią turi daugiausia

šaknis, ir gramatinė reikšmė, kuri parodoma galūne (Бабина 2010: 1). Skiriami du pagrindiniai sintetinių kalbų pogrupiai: agliutinacinės ir fleksinės. Agliutinacinėse (suomių, tiurkų) kalbose gramatiniai elementai jungiami prie leksinę reikšmę turinčios žodžio dalies – šaknies. Kiekvienai gramatinei kategorijai reikšti paprastai naudojama atskira morfema, todėl afiksų skaičius priklauso nuo gramatinių kategorijų skaičiaus, pvz., totorių kalboje *kul-ranka*, *kulda-rankoje*, *kullarda-rankose* (Sirtautas 1995: 28). Fleksinės kalbos visas gramatinės kategorijas dažniausiai išreiškia vien galūne (Gelbukh, Sidorov 2003: 215). Pagrindinis skirtumas tarp fleksinių ir agliutinacinių kalbų yra afiksų daugiareikšmiškumas. Agliutinacinėse kalbose žodžiai sudaromi dedant prie šaknies afiksus, turinčius vieną pastovią gramatinę reikšmę. Fleksinėse kalbose, kurioms priklauso ir lietuvių kalba, beveik kiekviena galūnė turi kelias gramatinės reikšmes, pvz., galūne *-a* lietuvių kalboje reiškiamos ir var-dažodžių bei įvardžių vienaskaitos vardininko (*lenta, gera, šita*), ir vienaskaitos įnagininko, ir veiksmažodžių esamojo laiko 3-ojo asmens (*neša*) gramatinės reikšmės. Būtent afiksų daugiareikšmiškumas ir sukelia didžiausias problemas kuriant fleksinių kalbų automatinės morfologinės analizės sistemas.

3. Automatinės morfologinės analizės sistemos

Kuriant pirmąsias automatinės morfologinės analizės sistemas iš pradžių reikėjo paruošti elektroninį žodyną. Septintajame praeito amžiaus dešimtmetyje šie darbai buvo atliekami rankomis, todėl pagrindinė iškilusi problema – tai tokių žodynų apimtis (Ножов 2003: 54). Pirmoji kompiuterizuota kalba buvo anglų, todėl ir kuriant metodus stengtasi maksimaliai atspindėti būtent šios kalbos savybes. Anglų kalba priklauso analitinių kalbų grupei ir turi labai nedaug galūnių, todėl buvo naudojamas metodas, kuris gana gerai tiko šio tipo kalboms – sukaupti žodyne visas žodžių formas (Sarkans 1996: 219). Tuo tarpu fleksinių kalbų morfologinės sistemos, nors ir yra baigtinės, tačiau sudaro apie 2-3 milijonus žodžių formų iš 100 000 lemų (Gelbukh, Sidorov 2003: 216). Taigi sukaupti žodyne visas fleksinės kalbos formas, kai darbai atliekami rankomis, darosi sunkiai išsprendžiamas uždavinys: „sukurti automatinės morfologinės analizės sistemą fleksinei kalbai yra sunkus ir varginantis darbas“ (Gelbukh, Sidorov 2003: 215). Todėl vėliau bandyta automatizuoti elektroninių žodynų sudarymą ir šio tikslo buvo siekiama dviem keliais. Pirma, sukauptus pakankamai didelį kiekį tekstų elektronine forma, t.y. sukūrus tekstynus, žodynų sudarymui imta naudoti statistinius metodus. Bėda tik, kad jie apimdavo vien tiktai naudoto tekstyno žodžius ir tegalėjo atspindėti tik juose esančią leksiką (Ножов 2003: 69). Todėl ir naujaujoje literatūroje (Paikens, Rituma, Pretkalinina 2013: 272) teigiama, kad metodai, gerai tinkantys mažai kaitomų kalbų analizei, didelio kaitomumo kalboms

nėra efektyvūs, nes net ir labai didelės apimties tekstynuose gali nebūti rečiau pasitaikančių formų.

Kita kryptis, kuria buvo ieškoma šios problemos sprendimo – tai mažinti žodžių apimtį, kuri fleksinėse kalbose yra tikrai didelė. Pavyzdžiui, literatūroje (Gelbukh, Sidorov 2003: 218) pateikiami duomenys, kad rusų kalbos vienai lemai tenka apie 30 skirtingų žodžio formų, latvių kalboje yra apie 100 skirtingai užrašomų žodžių formų būdvardžiams ir daugiau nei 200 – veiksmažodžiams, jei dalyviai bus laikomi veiksmažodžio formomis (Sarkans 1996: 220). Todėl kuriant fleksinių kalbų elektroninius žodynus buvo ieškoma būdų, kaip sumažinti jų apimtį. Kiekvienam žodžiui buvo stengiamasi surasti dalį, kuri būtų bendra visoms jo formoms, ir ta bendra dalis buvo traktuojama kaip pseudokamienas. Iš gautų duomenų buvo sudarytas pseudokamienų žodynas, o besikeičiančios žodžių dalys patalpintos į kelis mini žodynėlius, skirtus pseudogalūnėms (Sarkans 1996: 220). Sudarius išsamų visų galūnių sąrašą, jame taip pat buvo pateikiama papildoma informacija apie tai, kokiai kalbos daliai priklauso galūnė ir kokias morfologines kategorijas ji reiškia (Paikens 2007: 238). Turint tokią informaciją, jau galima buvo atlikti morfologinę žodžių analizę kompiuteriu. Aprašytas latvių kalbos morfologinės analizės algoritmas susideda iš keturių etapų. Pirmame etape žodis lyginamas su žodynų duomenų bazėje esančiais įrašais, kurie apima visas galimas šaknis, priesagas, priešdėlius ir galūnes. Atsižvelgiant į apibendrintą latvių kalbos žodžio formatą (<priešdėlis><šaknis><priesaga><galūnė>) bandoma nagrinėjamą žodį išskaidyti į morfemas. Pirmo etapo metu pateikiami visi galimi segmentavimo variantai, kurie antrame etape apdorojami atsižvelgiant į morfotaktines taisykles. Paliekami leistini ir atmetami negalimi latvių kalbos atvejai. Trečias etapas skirtas kalbos daliai nustatyti pagal šaknis ir kitų morfemų priklausomumą kalbos dalims, o ketvirto etapo rezultatas – tiksli morfologinė informacija (asmuo, skaičius giminė, linksnis ir kt.) (Levane, Spektors 2000: 1096). Vėliau atsirado statistinių metodų, kuriuos taikant morfemų ribos žodžio viduje buvo nustatomos visai nesinaudojant žodynais, t.y., morfologinė analizė buvo atliekama be žodynų pagalbos (Goldsmith 2000: 1). Kaip tai buvo daroma konkrečiai, detaliau aprašyta tolimesniuose skyriuose.

4. Morfologinės analizės problemos įvairiose kalbose

Morfologinė analizė yra ypač svarbi fleksinėms kalboms, nes tai – pats pirmasis ir būtinas etapas atliekant bet kokią teksto analizę (Paikens 2007: 235). Morfologinis analizatorius gali suteikti daug vertingos informacijos ir kitiems kompiuterinės lingvistikos darbams: lemavimui, sintaksinei analizei, automatiniam vertimui, informacijos išgavimui iš teksto, tekstų grupavimui ir kt. (Tang 2006: 35).

Kompiuterizuojant mažų tautų kalbas iškyla dar ir kitų problemų, nesusijsių su pačia kalbos struktūra. Visų pirma, mažos tautos turi ribotą kiekį skaitmeninių kalbos išteklių, nes tik nedidelis skaičius žmonių vartoja tą kalbą bei gali ją kompiuterizuoti. Sprendžiant šį klausimą jau XXI amžiaus pradžioje buvo sukurti algoritmai, kurie paima neapdorotus lingvistinius duomenis (tekstyną) ir pateikia tų duomenų analizę ar gramatiką (Goldsmith 2000: 1). Tačiau fleksinėms kalboms labai gerų rezultatų nebuvo gauta, nes problema išlieka ta pati: per mažas kiekis skaitmeninių išteklių. Ir naujausioje literatūroje (Paikens, Rituma, Pretkalnina 2013: 268) teigiama: „Didelės apimties anotuotų tekstynų nebuvimas verčia ieškoti metodų, kuriems pakaktų nedidelio kiekio išteklių ir kurie leistų naudotis kitoms kalboms sukurta programine įranga“. Ar tikrai pats geriausias kelias naudoti kitų kalbų programinę įrangą galima ir paabejoti. Juk algoritmai kiekvienai kalbai kuriami atsižvelgiant tik į tos kalbos savybes, ir visai neįvertinami kitoms kalboms svarbūs reiškiniai.

4.1. Analitinės kalbos

Geriausiai kompiuterizuota pasaulyje yra anglų kalba, tačiau ir čia kartais iškyla problemų. Praeito amžiaus antroje pusėje pradėtos kurti sistemos, skirtos išgauti informacijai iš teksto. Norint surinkti duomenis apie kokį nors asmenį ar reiškinį, svarbu rasti visas vietas tekste, kur jis buvo minimas. Nors anglų kalba turi labai nedaug galūnių, tačiau ieškant viso žodžio reikės pateikti keletą paieškos variantų, pvz., *connect, connected, connecting, connection, connections*. Patogiau būtų nurodžius vien šaknį gauti visus to žodžio pavartojimo atvejus tekste. Taigi svarbu nustatyti bendrą visoms formoms žodžio dalį. M. Porteris (Porter 1980: 313) aprašo problemas, iškilusias nustatant ribas tarp morfemų žodžio viduje. Buvo naudojamas priesagų atskyrimo nuo šaknies metodas, kai žodis pradedamas analizuoti nuo jo pabaigos. Tačiau greitai pastebėta, kad priesagų sąrašo nepakanka, norint 100% tikslumu nustatyti šaknį. Priesaga *-er* žodžiui *sander* nustatoma teisingai, tačiau žodyje *wander* kaip priesaga *-er* jau traktuojama šaknies dalis.

Tada išbandyta kita metodika – žodžio analizę atlikti nuo jo pradžios. Šaknies buvo ieškoma tokiu būdu: statistiniu metodu apdorojant tekstynus, kiekvienai raidėi nuo žodžio pradžios tikrinama, kelios skirtingos raidės gali būti betarpiškai šalia jos į dešinę. Kuo didesnis skirtingų raidžių kiekis surastas toje pozicijoje, tuo didesnė tikimybė, kad ši pozicija yra jau kitos morfemos pradžia. Pavyzdžiui, anglų kalboje po raidžių rinkinio *jum* galimos tik dvi raidės: *-p* (*jump*) ir *-b* (*jumble*). O po raidžių rinkinio *jump* galimi jau penki gretimos raidės variantai: *-s* (*jumps*), *-e* (*jumped, jumper*), *-i* (*jumping*), *-y* (*jump*y) ir nulinis atvejis (*jump*). Todėl laikoma, kad ši vieta ir yra riba tarp morfemų, t.y. kad pirmą morfemą sudaryta iš 4 raidžių – *jump*. Šio metodo silpna vieta yra tai, kad jis negali atskirti, dėl kokios priežasties smarkiai

padidėja raidžių įvairovė tam tikroje pozicijoje: ar dėl morfemų ribų, ar dėl fonologinių junginių. 50 000 žodžių apimančiame anglų kalbos tekстыne po pirmosios žodžio raidės *d*- rastos 9 skirtingos raidės, po dviejų raidžių junginio *de*- sutikta 18 skirtingų raidžių (*dead, demon, deep, Delhi* ir t.t.), o po pirmų trijų raidžių *dec*- (*decided*) tegali būti tik 6 skirtingos raidės. Taigi morfemos pabaiga klaidingai fiksuojama po antros raidės (Goldsmith 2000: 2).

Atliekant žodžių morfologinę analizę vien jų suskirstymo į morfemas neužtenka. Analizuojant žodžius *jumps* ir *jumping*, ir nustatčius, kad *jump* yra šaknis, o *-s* ir *-ing* – priesagos, dar reikalingi duomenys apie tai, kad *-s* reiškia veiksmazodžio esamojo laiko vienaskaitos trečią asmenį. Ši informacija jau išeina už žodžių segmentavimo ribų ir persikelia į morfosintaksinę sritį, kurioje kol kas mažai tenuveikta naudojant statistinius metodus (Goldsmith 2010: 381). Todėl bandoma eiti ir kitu keliu: kuriamos programinės priemonės, kurios tekste sutiktą žodžio formą pavaizduoja kaip abstrakčius morfosintaksinius požymius, pvz., skaičius, laikas ir kt. (Goldsmith 2010: 388).

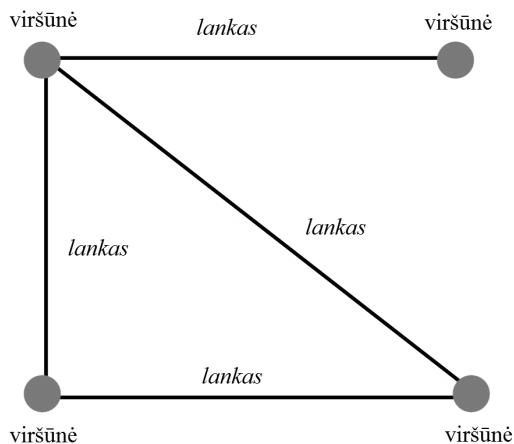
4.2. Agliutinacinės kalbos

Anglų kalbos tekstynų analizei skirtose programinėse priemonėse nenumatytas kaitomų žodžių formų apdorojimas, ir tos pačios morfemos variantai traktuojami kaip atskiri žodžiai (Paikens 2007: 236). Tačiau sintetinėms kalboms toks metodas netinka, nes jam reikia nepaprastai didelės apimties išteklių. Išėties buvo bandoma ieškoti įvairiais būdais. Agliutinacinių kalbų, konkrečiai suomių kalbos, morfologinei analizei buvo sukurtas dviejų lygmenų modelis (*two-level model*), kuris remiasi nuostata, kad egzistuoja dviejų tipų informacija apie žodį – jo forma pavartota tekste ir pradinė forma, t.y. lema. Žodyne skiriamas tik vienas įrašas net ir tiems žodžiams, kurių šaknis kinta kaitymo metu (Koskenniemi 1983: 683), pvz., suomių kalboje daugiskaitos balsis *i*, atsidūręs tarp dviejų balsių virsta *j* (lietuvių kalboje panašūs atvejai galėtų būti *žaltys*–*žalčio*, *status*–*stačiam*). Dviejų lygmenų taisyklės (*two-level rules*) naudojamos susieti lemai su žodžio forma. Todėl turint vieną iš jų – lemą ar žodžio formą – pasinaudojus taisyklėmis galima gauti kitą (Koskenniemi 1983: 684). Taisyklės kompiuteryje įdiegiamos baigtinio automato (*finite state automaton*) principu (Koskenniemi 1983: 683). Detaliau jo veikimas bus paaiškintas 4.3. skyriuje.

4.3. Baigtinio automato sąvoka

Baigtinis automatas – tai matematinis modelis, skirtas pavaizduoti tiek fizinius objektus, tiek abstrakčius reiškinius. Plačiausiai jie naudojami kompiuterių projektavime. Viena iš taikymo sričių yra kalbų analizė. Pagrindinė baigtinio automato savybė yra tai, kad jis turi tam tikrą baigtinį būsenų skaičių, dėl to ir vadinamas baigtiniu. Būsenos vaizduojamos grafo viršūnėmis.

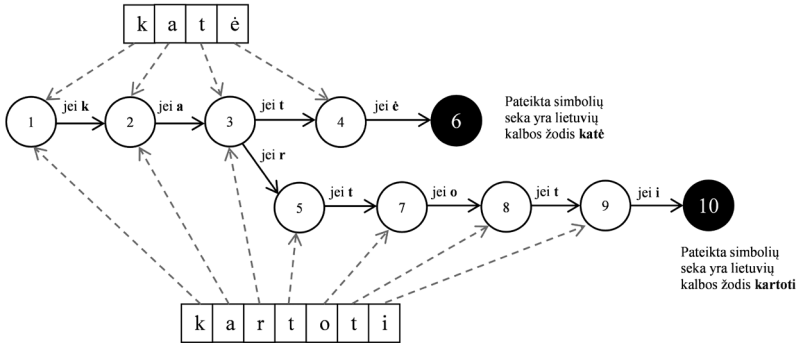
Kalbininkams tai nėra lingvistinės, gerai žinomos sąvokos, todėl 1 pav. pateikiamas pavyzdys iš grafų teorijos. Matematikoje bei informatikoje ‘grafas’ – tai grupė objektų, susietų linijomis, vadinamomis lankais. Patys objektai vadinami viršūnėmis (Свами, Тхуласираман 1984: 11).

1 paveikslas. Grafo pavyzdys

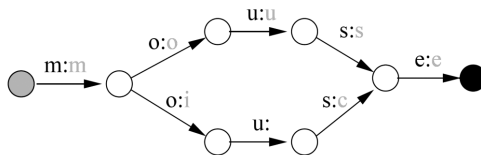
Baigtinis automatas gali nustatyti, ar nagrinėjama simbolių seka priklauso tam tikrai kalbai ar ne (Dagienė, Grigas 2007: 36). Kitaip sakant, baigtinis automatas gali funkcionuoti kaip kalbos atpažinimo įtaisas. Jis pradeda darbą nuo pradinės būsenos ir po vieną simbolį skaito pateiktą simbolių seką. Perskaitęs kiekvieną simbolį baigtinis automatas pereina į kitą būseną priklausomai nuo perskaityto simbolio reikšmės ir nuo būsenos, kurioje jis yra to simbolio skaitymo metu. Perskaitęs paskutinį sekos simbolį baigtinis automatas turi atsidurti galinėje būsenoje, jei darbas baigtas sėkmingai, t.y. perskaityta seka buvo atpažinta kaip leistinas toje kalboje raidžių rinkinys. Jei paskutinis perskaitytas simbolis neatveda į sėkmingą atpažinimą rodančią galinę būseną, vadinasi, pateikta simbolių seka nepriklauso tai kalbai. Taigi, turėdami bet kokią simbolių seką galime patikrinti, ar ji priklauso kalbai, kurią apibrėžia mūsų sukurtas baigtinis automatas. Labai paprasto baigtinio automato pavyzdys pateiktas 2 pav. Šis automatas atpažįsta tik du lietuvių kalbos žodžius: *katė* ir *kartoti*. Tik šie raidžių rinkiniai gali atvesti į galines automato būsenas 6-ąją ir 10-ąją. Pateikus raidžių rinkinį *karbgd* jis jau nebus atpažintas kaip galimas lietuvių kalbos žodis, nes darbas sustos 5-oje būsenoje, todėl, kad iš jos neišeina linija į jokią kitą viršūnę, jei perskaitytas simbolis yra raidė *b*. Perskaičius paskutinį simbolį baigtinis automatas tebebus 5-oje

būsenoje, t.y., jis nepereis nė į vieną iš galinių būsenų (6-ąją arba 10-ąją). Taigi, darbo pabaiga nesėkminga, ir pranešimas bus „Pateiktos simbolių sekos nepavyko atpažinti kaip lietuvių kalbos žodžio“. Šiame pavyzdyje labai gerai matyti, kad baigtinio automato perėjimas priklauso nuo perskaityto simbolio ir nuo būsenos, kurioje jis tuo metu yra: jei simbolis *t* perskaitomas, kai automatas yra 3-oje būsenoje, jis pereina į 4-ąją būseną. Jei tas pats simbolis *t* perskaitomas esant automatui 5-oje būsenoje, jis pereina į 7-ąją būseną.

2 paveikslas. Baigtinis automatas, atpažįstantis du žodžius: *katė* ir *kartoti*

Štutgarto (Stuttgart) universitete buvo sukurta metodika, kuri rėmėsi baigtinių automatų teorija ir galėjo surasti lemą naudojantis dviejų lygmenų modeliu. 3 pav. matyti, kad bet kuriai tekste pasitaikiusiai formai – tiek *mouse*, tiek *mice* (pilkos raidės – jos žymi pateiktą simbolių seką todėl yra tokios pat spalvos kaip ir pradinė baigtinio automato būseną) – kaip analizės rezultatas pateikiama lema *mouse* (juodos raidės – tai automato darbo rezultatas, todėl pateiktos ta pačia spalva, kaip galinė būseną), t.y. kuriuo baigtinio automato keliu beeitume pagal rodykles, vis tiek rezultatas (lema) bus juodų raidžių rinkinys *mouse*. Šis pavyzdys iliustruoja, kaip sprendžiamos morfemų kaitos žodžio viduje problemos (Schmid 2005: 2).

3 paveikslas. Baigtinio automato pavyzdys žodžių *mouse* ir *mice* lemai surasti (Schmid 2005: 2)

4.4. Fleksinės kalbos

Pagrindinis skirtumas tarp agliutinacinių ir fleksinių kalbų išryškėja bandant skaidyti žodžius į pastovią ir kintamą dalį. Agliutinacinėse kalbose laikoma, kad žodis susideda iš šaknies ir afiksų, kurių kiekis keičiasi kaitymo metu, pvz., skirtingi to paties žodžio linksniai gali turėti skirtingą priesagų kiekį. Fleksinėse kalbose į žodį žiūrima kaip į kamieno ir galūnės junginį, nes žodžio kaitymo metu kinta tik galūnė, o šaknis su priesaga (ar priesagomis) lieka pastovios (Aleksa 2006: 3).

Dar viena fleksinių kalbų savybė, kuri skiria jas nuo agliutinacinių kalbų – dažnai pasitaikanti atsitiktinė morfemų kaita. Bandant ją aprašyti taisyklėmis, kiekvienai paradigmam tenka sukurti naują morfologinę klasę, o tai atlikus, gaunamas labai didelis jų skaičius: čekų kalbai – apie 1500, rusų kalbai – apie 1000 morfologinių klasių (Gelbukh, Sidorov 2003: 216). Todėl agliutinacinėms kalboms naudojamų metodikų negalima tiesiogiai perkelti į fleksinių kalbų kompiuterinio apdoravimo sistemas.

4.4.1. Rusų kalbos morfologinė analizė

Rusų kalbai būdinga dažnai pasitaikanti fonetinė morfemų kaita, todėl nėra optimalu aprašyti ją taisyklėmis. Pasirinktas kitas kelias – žodį pavaizduoti kaip pseudokamieno ir pseudogalūnės junginį. Skirtumą tarp kamieno ir pseudokamieno bei tarp galūnės ir pseudogalūnės galima pailustruoti pavyzdžiu. Žodžius *крутить*, *платить*, *катить* traktuojant kaip kamieno ir galūnis kombinaciją (*крут+ить*, *плат+ить*, *кат+ить*), turi būti parašyta taisyklė, nurodanti, kad esamojo laiko pirmo asmens formai paskutinę kamieno raidę *т* reikia pakeisti raide *ч* (*кручу*, *плачу*, *качу*). Naudojant pseudokamienų ir pseudogalūnių sampratą, šie žodžiai skaidomi taip: *кру+тить*, *пла+тить*, *ка+тить*. Pseudogalūnių paradigma tada būtų *-тить*, *-чу*, *-тишь* ir t.t. (Бабина 2010: 3). Tačiau ir ši modelį naudojant, rusų kalbos paradigmų skaičius išauga iki 3000 (Ножов 2003: 70). Taigi galima daryti išvadą, kad fleksinių kalbų morfologinės analizės automatizavimas yra tikrai sudėtingas uždavinys.

4.4.2. Kroatų kalbos morfologinė analizė

Kroatijos kalbininkai analizuoja žodžių formų daugiareikšmiškumo problemas, išskylančias atliekant morfologinę analizę kompiuteriu. Kaip pavyzdys pateikiama veiksmažodžio *dati* (*duoti*) daugiskaitos 1-ojo asmens forma *damo*. Ji sutampa su daiktavardžio vienaskaitos šauksmininko forma. Todėl kompiuteris pateikia tokią informaciją (4 pav.):

(1) *dam+o* = daiktavardis, vienaskaitos šauksmininkas – lema *dama (ponia)*;

(2) *da+mo* = veiksmazodis, daugiskaitos 1-as asmuo – lema *dati (duoti)*

4 paveikslas. **Kroatų kabos žodžio *damo* automatinės morfologinės analizės rezultatas** (Aleksa 2006: 2)

Automatinės morfologinės analizės metu naudojamos tik morfologiniais duomenimis apie kalbą. Visiškai neatsižvelgiama į kontekstą, taip pat neturima jokios informacijos apie sakinių bei žodžių atliekamas sintaksines funkcijas. Tokiu atveju kompiuteris negali nuspręsti, kuri forma pavartota tekste, todėl privalo pateikti jas abi (Aleksa 2006: 2). Kaip bus matyti ir tolimesniuose skyriuose, morfologinės analizės metu žodžių daugiareikšmiškumas yra neišvengiamas.

4.4.3. Vokiečių kalbos morfologinė analizė

Vokiečių kalba turi šiek tiek daugiau galūnių bei laisvesnę žodžių tvarką nei anglų kalba ir jai buvo taikomas sintetinėms kalboms skirtas dviejų lygmenų metodas. Vokiečių kalbos morfologinei analizei atlikti Štutgarto (Stuttgart) universitete buvo sukurta programinė įranga SMOR (Stuttgarter Morphologisches Analysewerkzeug) – Štutgarto morfologinis analizatorius, kurio realizacija remiasi baigtinių automatų principu (Schmid, Fitschen, Heid 2004: 1263).

Analizuojant vokiečių kalbos žodžius, šalia lemos papildomai nurodoma išsami gramatinė informacija. Žodžio analizė pateikiama kaip morfemų seka su jas apibūdinančiais požymiais. 5 pav. parodytas žodžio *unübersetzbarstes*, išanalizuoto su SMOR programine įranga, pavyzdys.

un<PREF>*übersetzen*<V>*bar*<SUFF><+ADJ><Sup><Neut><Nom><Sg>

un<PREF>*übersetzen*<V>*bar*<SUFF><+ADJ><Sup><Neut><Akk><Sg>

5 paveikslas. **SMOR pateikiama žodžio *unübersetzbarstes* analizė** (Schmid, Fitschen, Heid 2004: 1263)

Vokiečių kabos morfologinio analizatoriaus žodynas apima šaknų, priešagų, priešdėlių ir galūnių sąrašus. Tačiau sistemoje įvesta daug apribojimų,

pvz., žodyje tegali būti tik vienas priešdėlis, nes pasirodė, kad kelių priešdėlių apdorojimas yra sunkiai išsprendžiama problema. Teoriškai priešdėlių skaičiaus apribojimas grindžiamas Erbeno (2000) teiginiu, kad pvz., žodyje *unübersetzbar* (*neišverčiamas*) antrasis priešdėlis *über* iš esmės yra kito žodžio (*übersetzen* – *išverst*) kamieno dalis (Schmid, Fitschen, Heid 2004: 1265).

Gal, analizuojant vokiečių kalbos žodžius, priešdėlių skaičiaus apribojimas ir nėra labai didelė problema, tačiau lietuvių kalboje palikti tik vieną galimą priešdėlį būtų labai rizikinga, pvz., žodžiui *nebeatsinėšė* nurodyti, kad priešdėlis yra morfema *ne*, o *beatsi* – jau kito kamieno (*beatsinėš-*) dalis, būtų neabejotina klaida.

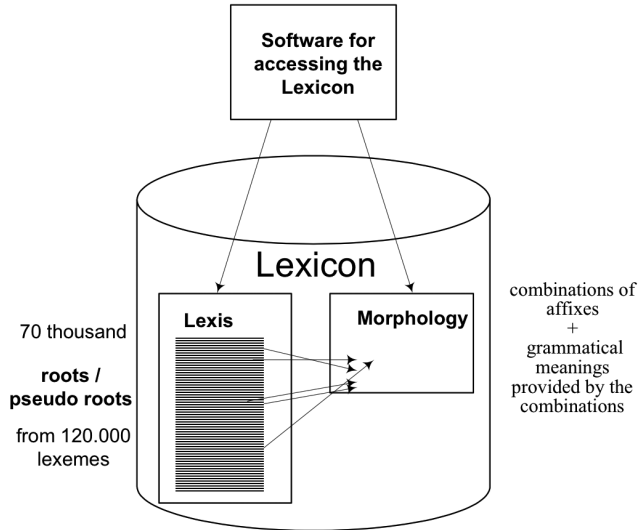
4.4.4. Latvių kalbos morfologinė analizė

Latvių kalbininkai taip pat pabrėžia daugiareikšmiškumo problemą. Šiuo metu latvių kalbos morfologinis analizatorius daugiau nei pusei (50–55%) žodžių pateikia kelis galimus variantus, vidutiniškai 3–4 alternatyvas (Paiķens, Rītuma, Pretkalnina 2013: 271). Nurodoma, kad ypač sunku nustatyti įvardžio tipą, nes daugeliu atvejų tai priklauso nuo žodžio vietos sakinyje, pvz., įvardis *kas* gali būti nežymimasis, klausiamasis arba santykinis (Levane, Spektors 2000: 1098). Šalia daugiareikšmiškumo, latvių kalbininkų publikacijose minima dar viena problema (kuri, beje, aktuali visoms mažą gyventojų skaičių turinčioms tautoms), – tai palyginus nedidelis kompiuterizuotų latvių kalbos žodynų kiekis. Žodžių kamienų tėra apie 27 000 įrašų.

Kaip problemą Latvijos mokslininkai, kompiuterinės lingvistikos specialistai, pažymi dar ir tai, kad visa iki šiol sukurta programinė įranga veikia tik *Windows* aplinkoje. Todėl dabar kuriamos morfologinės analizės sistemos, skirtos ir *Linux* operacinei sistemai (Deksne 2013: 52).

5. Lietuvių kalbos morfologinė analizė

Lietuvių kalbos morfologinės analizės programinę įrangą 2000 m. sukūrė Vytautas Zinkevičius (Matematikos ir informatikos institutas). Lietuvių kalbos morfologinei analizei taikomas dviejų lygmenų modelis, t.y. traktuojama, kad žodis turi kaitybines gramatinę formą ir žodynuose vartojamą antraštinę formą – lemą (Zinkevičius 2000: 245). Analizatoriaus naudojamo žodyno apimtis – apie 70 000 pseudošaknų. Jame taip pat yra sukaupta informacija ir apie afiksų gramatinės reikšmės. Lietuvių kalbos analizatoriaus struktūrinė schema pateikta 6 pav. (Zinkevičius 2004: 3).

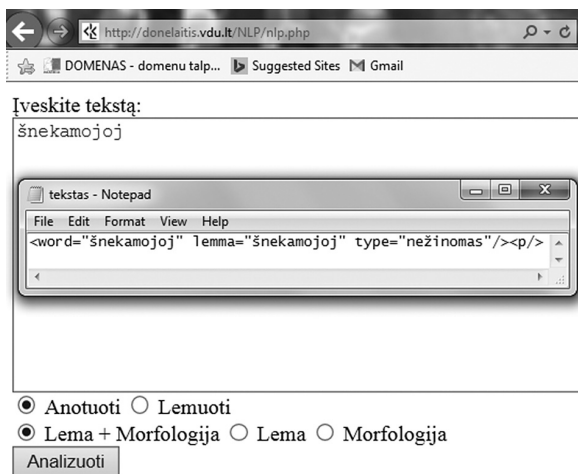

6 paveikslas. **Lietuvių kalbos morfologinis analizatorius-sintezatorius**
(Zinkevičius 2004: 3)

Pastebėti keli lietuvių kalbos automatinės morfologinės analizės trūkumai: kaip lema kartais pateikiami lietuvių kalboje neegzistuojantys žodžiai; daugiareikšmiškumo atveju variantai išdėstomi visai neatsižvelgiant į vartojimo dažnumą, todėl į pirmą vietą kartais patenka itin retai naudojamos formos, pvz., žodžio formai *stovi* kaip pirma alternatyva nurodomas daiktavardžio šauksmininkas; neatpažįstamos nutrumpėjusios formos, kurios sudaro palyginus didelę dalį (apie 20%), be to yra ypač paplitusios šnekamojoje kalboje, ir kt.

5.1. Programinės įrangos pritaikymo problemos

Vytauto Zinkevičiaus sukurtos programinės įrangos pagrindu VDU paruoštas ir internete laisvai prieinamas morfologinis analizatorius (2 interneto nuoroda). Susirūpinimą kelia tai, kad kartais jo pateikiama informacija yra klaidinanti. Pavyzdžiui, žodžių formoms *šnekamojoj* ir *kalboj* nurodoma atitinkamai: <word = “šnekamojoj” lemma = “šnekamojoj”, type = “nežinomas”> ir <word = “kalboj” lemma = “kalboj”, type = “nežinomas”>. Teisingiau būtų ir lemą nurodyti kaip “nežinomas”, nes tokių lemų kaip “šnekamojoj” ar „kalboj“ lietuvių kalboje nėra. Iliustracijai 7 pav. pateikiamas VDU analizatoriaus atliktos žodžio *šnekamojoj* analizės rezultatas.

7 paveikslas. VDU morfologinio analizatoriaus pateikiama žodžio *šnekamojoj* analizė (2 interneto nuoroda)

V. Zinkevičiaus sukurta morfologinės analizės programinė įranga šios klaidos nedaro ir žodžiams su nutrumpėjusiomis galūnėmis pateikia tokią informaciją: „*Tai gali būti žodis su nutrumpėjusia galūne. Daugiau Gramanal apie jį nieko negali pasakyti*“ („Gramanal“ – programos pavadinimas kilęs iš dviejų žodžių – gramatinė analizė – pradžios). Išsamių duomenų čia, žinoma, trūksta, tačiau šis variantas yra geresnis tuo, kad bent jau nesimama teigti klaidingos informacijos apie žodį.

5.2. Planuojami patobulinimo darbai

Šiuo metu vykdomas projektas LIEPA (Lietuvių šneka valdomos paslaugos). Jo antrajame etape LIEPA-2 planuojama pradėti kurti lietuvių kalbos gramatikos duomenų bazę, kur daug vietos bus skiriama ir morfologijai. Bus kaupiamos išsamos žinios apie kiekvieną žodį, nurodant informaciją tiek susijusią su visu žodžiu (laikas, linksnis, giminė, laipsnis ir kt.), tiek apibūdinančią kiekvieną jo morfemą atskirai, pvz., priešdėlis – prielinksninės, dalelytinės kilmės; priesaga – kaitybinė, darybinė ir pan. Reikia tikėtis, kad sukurta duomenų bazė leis pagerinti ir morfologinio analizatoriaus darbą.

6. Išvados

1. Europos kalbų įvairovė nulėmė problemų, išylančių kompiuterizuojant morfologinę analizę, skirtumus. Geriausiai kompiuterizuotos anglų kalbos

patirtį vargiai tegalima perteikti kitoms kalboms. Principiniai skirtumai tarp kalbų pasireiškiantys žodžių tvarkos griežtumu, kaitomumo lygiu neleidžia tiesiogiai perimti anglų kalbai sukurtos programinės įrangos, nes ji buvo kuriama stengiantis maksimaliai atspindėti ir išnaudoti specifinius anglų kalbos bruožus, ypač labai nedidelį kaitomumą. Todėl sudarant žodynus kiekvienai formai buvo skirtas atskiras įrašas. Fleksinėms kalboms toks metodas netiko dėl labai smarkiai išaugančios žodynų apimties. Todėl bandyta ieškoti kitų būdų – sukurtas dviejų lygmenų modelis, kur žodis vaizduojamas tarsi turintis du lygmenis: tekste pavartotą žodžio formą ir pradinę formą – lemą. Žodyne buvo skiriama vieta tik lemai taip sumažinant jo apimtį, palyginus su tuo atveju, jei būtų buvusi naudojama anglų kalbos žodynams taikyta metodika.

2. Kita problema, pasireiškianti ypač fleksinėse kalbose – tai morfemų kaita žodžio viduje. Šiai problemai spręsti buvo sukurta automatinės morfologinės analizės metodika paremta baigtinių automatų panaudojimu. Ta pati lema buvo pateikiama visoms to žodžio formoms, net jei ir vykdavo morfemų kaita.
3. Išskyla ir kitokio pobūdžio problemų, nesusijusių su kalbos struktūra – tai ribotas skaitmeninių išteklių kiekis mažų tautų kalbose. Šiai problemai sprendimą labai sunku surasti, nes statistiniai metodai, sėkmingai taikomi gausius išteklius turinčioms kalboms (anglų, prancūzų), gerų rezultatų čia neduoda.
4. Lietuvių kalbos morfologinei analizei naudojamas dviejų lygmenų modelis. Programinės įrangos morfologinei analizei atlikti darbo rezultatai nėra blogi, tačiau pastebėta keletas minusų, todėl planuojama pagerinti morfologinės analizės kokybę sukuriant lietuvių kalbos gramatikos duomenų bazę.

Šaltiniai

1 Interneto nuoroda: <http://www.saltiniai.info/index/details/368>

2 Interneto nuoroda: <http://donelaitis.vdu.lt/NLP/nlp.php>

Literatūra

- Aleksa, Melita. 2006. Automatic Morphological Analysis of the Croatian Language. *CESCLI – Proceedingd of the First Central European Student Conference in Linguistics*.
- Dagienė, Valentina; Gintautas Grigas. 2007. *Programavimo kalbų teoriniai pagrindai*. – mokyimo priemonė, Vilniaus universitetas.
- Daudaravičius, Vidas. 2012. *Teksto skaidymas pastoviųjų junginių segmentais*. – daktaro disertacijos santrauka, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

- Deksne, Daiga. 2013. Finite State Morphology Tool for Latvian. *Proceedings of the 11th International Conference on Finite State Methods and Natural Language Processing*. St. Andrews–Scotland, July 15–17, 2013. c 2013 Association for Computational Linguistics, 49–53. [<http://aclweb.org/anthology/W/W13/W13-1809.pdf>]
- Erben, Johannes. 2000. *Einführung in die deutsche Wortbildungslehre*. Erich Schmidt Verlag, Berlin, Germany, 4 edition.
- Gelbukh, Alexander; Grigori Sidorov. 2003. Approach to Construction of Automatic Morphological Analysis Systems for Inflective Languages with Little Effort. A. Gelbukh (Ed.): *CICLing 2003*, LNCS 2588, 215–220.
- Goldsmith, John. 2010. Segmentation and morphology. *The Handbook of Computational Linguistics and Natural Language Processing*. Willey-Blackwell, 364–393.
- Goldsmith, John. 2000. Linguistica: An Automatic Morphological Analyser. To appear in John Boyle, Jung-Hyuck Lee, and Arika Okrent *CLS 36 [Papers from the 36th Meeting of the Chicago Linguistics Society] Volume 1: The Main Session*. [<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.170.2549&rep=rep1&type=pdf>]
- Koskenniemi, Kimmo. 1983. Two-Level Model for Morphological Analysis. *IJCAI 83 – Proceedings of the Tenth International Joint Conference Volume 2*, 683–685.
- Levane, Kristine; Andrejs Spektors. 2000. Morphemic Analysis and Morphological Tagging of Latvian Corpus. *Proceedings of the Second International Conference on Language Resources and Evaluation*. Athens, Greece, May 31 – June 2, 2000. V. 2, 1095–1098. [<http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2000/pdf/107.pdf>]
- Paikens, Peteris; Laura Rituma; Lauma Pretkalnina. 2013. Morphological Analysis with Limited Resources: Latvian example. *Proceedings of the 19th Nordic Conference of Computational Linguistics (NODALIDA 2013)*; Linköping Electronic Conference Proceedings #85, 267–277.
- Paikens, Peteris. 2007. Lexicon-Based Morphological Analysis of Latvian Language. *Proceedings of the 3rd Baltic Conference on Human Language Technologies*. Kaunas, 235–240. [www.semti-kamols.lv/doc_upl/Kamols-Kaunas-3.pdf]
- Porter, Michael. 1980. An algorithm for suffix stripping. Computer laboratory, Corn Exchange Street, Cambridge. Tomek Strzalkowski *Robust Text Processing in Automated Information Retrieval*. Courant Institute of Mathematical Sciences, New York, 313–316. [<http://cprodocuments-management.googlecode.com/svn/trunk/2.%20Requirement/Algorithm/Stem.pdf>]
- Sarkans, Ugis. 1996. Morphemic and Morphological Analysis of the Latvian Language. *Proceedings of the Forth conference on Computational Lexicography and Text Research*, Budapest, 219–225.
- Schmid, Helmut; Arne Fitschen; Ulrich Heid. 2004. SMOR: A German Computational Morphology Covering Derivation, Composition, and Inflection, *Proceedings of the IVth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2004)*, Lisbon, Portugal, 1263–1266.

- Schmid, Helmut. 2005. Developing computational morphologies with the SFST Tool A Programming Language for Finite State Transducers. *Proceedings of the 5th International Workshop on Finite State Methods in Natural Language Processing (FSMNLP 2005)*, Helsinki, Finland. [<http://www.cis.uni-muenchen.de/~schmid/tools/SFST/data/SFST-Tutorial.pdf>]
- Sirtautas, Vytautas. 1995. *Kalbotoyros įvadas*. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas.
- Tang, Xuri. 2006. English Morphological Analysis with Machine-learned Rules. *PACLIC 20 / Wuhan, China / 1-3 November*, 35-41. [<http://aclweb.org/anthology/Y/Y06/Y06-1005.pdf>]
- Zinkevičius, Vytautas. 2000. Lemuoklis – morfologinei analizei. *Darbai ir dienos* Nr. 24, 245–274, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Zinkevičius, Vytautas. 2004. *A Tool: Morphological Analyzer – Synthesizer for Lithuanian*, October 25, Vilnius. [<http://donelaitis.vdu.lt/~vytas/tool/tool.ppt>]
- Бабина, Ольга И. 2010. Автоматический морфологический анализ флективных языков. О.И. Бабина, Н.Ю. Дюмин. *Наука ЮУрГУ: материалы 62-й научной конференции. Секции естественно-научных и гуманитарных наук. – Челябинск: Издательский центр ЮУрГУ, -Т.2*. [<http://helling100.narod.ru/pubs/MorphAnInflectLang.pdf>]
- Ножов, И. М. 2003. *Морфологическая синтаксическая обработка текста*. [<http://cpro-documents-management.googlecode.com/svn/trunk/2.%20Requirement/Algorithm/Stem.pdf>]
- Свами, М.;
К. Тхуласираман, 1984. *Графы, сети и алгоритмы*, vertimas į rusų k. Москва: Мир.

Daiva Šveikauskienė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva
daiva.sveikauskiene@lki.lt

KOPSAVILKUMS

Eiropas valodu morfoloģiskās sistēmas analīzes automatizēšana

Daiva ŠVEIKAUSKIENĒ

Rakstā aplūkota īsa dažu Eiropas valodu automātiskās morfoloģiskās analīzes vēsture. Izceltas vairāku valodu struktūras atšķirības, kas nosaka arī dažādu metožu izmantošanu atšķirīgu valodu automātiskās morfoloģiskās analīzes sistēmas attīstībā. Strukturālās atšķirības pamato arī ierobežotu vislabāk datorizētās valodas – angļu valodas – analīzes pieredzes izmantojumu. Rakstā īsi aplūktas morfoloģiskās analīzes automatizēšanai lietotās metodes šādām valodām: angļu, krievu, horvātu, vācu un latviešu. Vairāk uzmanības ir veltīts lietuviešu valodas automatizētās morfoloģiskās analīzes attīstības pašreizējam stāvoklim. Aprakstīti arī turpmākie darbi, kas plānoti šīs analīzes kvalitātes uzlabošanai.

SUMMARY

**The Automation of Morphological Analysis for
Some Languages of Europe**

Daiva ŠVEIKAUSKIENĖ

The paper is a short history of automatic morphological analysis for some of the languages of Europe. Differences in the structure of separate languages are pointed out. The differences between the languages determine the use of various methods for the development of automatic morphological analysis systems. It predetermines the restricted use of experience from the best computerised language – English. There is a short description of the methods used for automating the morphological analysis of the following languages: English, Russian, Croatian, German and Latvian. Substantial attention is paid to the current situation of automatic morphological analysis for Lithuanian. There is an indication of projected works designed to improve the quality of the automatic morphological analysis of Lithuanian.

ATCERES – BIOGRAPHICAL ARTICLES

MARTAI RUDŽĪTEI – 90

PROFESORE MARTA RUDŽĪTE –
BALTU VALODU ATLANTA ROSINĀTĀJA**1. Profesores Martas Rudzītes devums baltu valodu atlanta idejas veicināšanā**

Martu Rudzīti allaž esam uzskatījuši par ievērojamāko latviešu dialektoloģi. Taču tas ir tikai sauss atzinums. Profesore ne tikai lieliski pārzināja izlokšņu savdabību un pēc sarunu biedra izrunātajiem pāris teikumiem varēja nekļūdīgi noteikt viņa dzimto novadu, bet arī rosināja savus studentus rūpīgi un pamatīgi iedziļināties dzimtajā izloksnē, to aprakstot. Viņa mācīja patiesi cienīt un mīlēt izloksnes kā nacionālās valodas pamatu. Krustām šķērsām izstaigājusi Latvijas novadus, Marta Rudzīte patiešām bija iepazinusi izlokšņu bagātību, un viņai rūpēja to saglabāšana.

1988. gadā raksta „Dialekts daiļliteratūrā“ nobeigumā profesore retoriski jautā: „Varbūt izloksnes arī saglabātos savā dabiskajā vidē ilgāk, ja mainītos mūsu attieksme pret tām, ja mēs sāktu tās uzskatīt par tādu pašu kultūras vērtību kā tautasdziesma, tautastērpi u. tml.“ (Rudzīte 1988: 20).

Galvenie profesores M. Rudzītes darbības virzieni, kā zināms, ir latviešu dialektoloģija (1964. gadā iznākusi viņas monogrāfija „Latviešu dialektoloģija“) un valodas vēsture (1993. gadā publicēta grāmata „Latviešu valodas vēsturiskā fonētika“, nepabeigta palikusi „Latviešu valodas vēsturiskā morfoloģija“).

Profesore Marta Rudzīte latviešu valodas dialektu faktus allaž ir rosinājusi analizēt un arī pati tos ir skatījusi plašākā kaimiņu valodu kontekstā. Vispirms tā ir tuvākā radu valoda – lietuviešu. Marta Rudzīte uzskatāma ne tikai par latviešu, bet arī par baltu valodnieci. Un ne tikai. Profesores dzīve bija cieši saistīta arī ar mūsu ziemeļu kaimiņu zemi Igauniju. Latviešu valodas kontaktiem ar somugru – lībiešu un igauņu – valodām veltītas daudzas Martas Rudzītes publikācijas. Tātad Martu Rudzīti mēs varam saukt ne tikai par baltu, bet arī par Baltijas valodnieci, kā to profesores 85. dzimšanas dienas pasākumā Latvijas Zinātņu akadēmijā uzsvēra LZA goda doktore Sarma Kļaviņa.

Tāpēc nebūt nav neparasts M. Rudzītes rosinājums valodas, jo īpaši dialektu, faktus atspoguļot arī ģeolingvistiskajās kartēs, tā padarot dialektālo parādību izplatību vizuāli pārskatāmu. Pati viņa to ir darījusi jau savas doktora disertācijas autoreferāta 36 kartēs, kas izstrādātas gan uz autores pašas, gan viņas studentu savāktā materiāla, bet jo īpaši pēc speciālas programmas savāktā

un apkopotā „Latviešu valodas dialektu atlanta“ materiālu pamata toreizējā Valodas un literatūras institūtā (Rudzīte 1969 (2005): 100–171).

Vēlāk profesore aktīvi iesaistījās „Latviešu valodas dialektu atlanta“ karšu un komentāru apspriešanā kā atlanta redakcijas kolēģijas locekle. Viņas lietpratīgais padoms ir bijis noderīgs gan leksikas karšu un komentāru izstrādāšanā, gan arī fonētikas un morfoloģijas karšu pirmvariantu sagatavošanā.

20. gs. 70. gados Latvija, tāpat kā Lietuva un citas mūsu kaimiņvalstis, iesaistījās materiālu vākšanā „Eiropas valodu atlanta“ leksikas daļai. Latviešu valoda šajā atlantā ir pārstāvēta ar 36 izloksnēm no visiem Latvijas novadiem. Professore Marta Rudzīte ar studentiem dialektoloģijas prakses laikā ir savākusi materiālus no Kurzemes lībiskās Dundagas izloksnes. Neatsverams bija profesores padoms atbilžu sagatavošanā, it īpaši dziļo lībisko izloksņu materiāla sistematizēšanā „Eiropas valodu atlantam“.

Valodnieki joprojām izmanto latviešu valodas dialektu un izloksņu t. s. tradicionālo karti. Šo karti M. Rudzīte ir vairākkārt precizējusi un papildinājusi ar jauniem faktiem (skat. Rudzīte 1982, 526; 1993, kartes ielīme starp 368. un 369. lpp.).

Pirmajā Vispasaules latviešu zinātnieku kongresā 1991. gada jūlijā Marta Rudzīte referātā „Aktuālas latviešu dialektoloģijas problēmas“ (šī referāta anotācija publicēta ar nosaukumu „Daži latviešu dialektologu uzdevumi“, skat. Rudzīte 1991) izvirza 2 aktuālus dialektologu uzdevumus.

1) *Svarīgi būtu pievērsties frazeoloģijas pētīšanai latviešu valodas izloksnēs* – M. Rudzīte uzsver, ka dialektālajām parādībām, tostarp arī frazeoloģiskajām vienībām, ir savi noteikti areāli, tātad arī frazeoloģismi visā Latvijā nav vienādi. Vācot dialektālo frazeoloģiju, profesore iesaka vadīties pēc V. Rūķes-Draviņas raksta „Vārds īstā vietā“ un Alises Lauas „Latviešu frazeoloģijas vārdnīcas“ tolaik vēl manuskripta, kas publicēts 1996. gadā.

2) *Apsvērt iespējas par baltu valodu atlanta gatavošanu* – uz to profesori acīmredzot ir pamudinājis tobrīd jau iznākušais „Lietuviešu valodas atlants“, jo tālāk viņa raksta: „Leišu valodas atlantā atrodami valodas dotumi mudina vākt atbilstošos faktus arī mūsu izloksnēs, tā veicot priekšdarbus baltu valodu atlantam.“ Professore augstu vērtēja „Lietuviešu valodas atlantam“ izstrādāto materiālu vākšanas programmu un vākt valodniecības faktus pēc šīs programmas arī latviešu valodas izloksnēs lika vairākiem studentiem, īpaši tiem, kas rakstīja pie viņas kursa darbus un diplomdarbus.

Skaidrs, ka bija nepieciešams laiks sagatavoties tik apjomīgam darbam, tāpēc profesore runāja vēl tikai par priekšdarbiem baltu valodu atlantam. Atziņīgi vērtējams arī viņas mudinājums savākt valodniecības faktus pēc lietuviešu valodas atlanta programmas. Baltu valodu ģeolingvistiskajai izpētei būtu bijis neatsverams ieguldījums, ja abās valstīs vismaz leksikas materiāls būtu savākts pēc vienotas programmas, jo kopīgu jautājumu latviešu un lietuviešu

izloksņu materiālu vākšanas programmās ir salīdzinoši maz. Kāpēc šis darbs toreiz starp abām valstīm netika koordinēts – nav zināms.

Savā ziņojumā M. Rudzīte atgādināja šobrīd daudziem jau zināmo Jāņa Endzelīna aicinājumu vākt ziņas arī par materiālās kultūras formām: „Sekojo A. Bilensteina paraugam, derētu reizē ievākt ziņas par materiālās kultūras formām (piem., par dažādajām sētu vai žogu formām), kas atšķir apgabalus citu no cita. Šādi dati tad varētu noderēt arī seno cilšu robežu nospraušanai.“ (Endzelīns 1933: 105). Šie J. Endzelīna vārdi, pēc M. Rudzītes domām, varētu būt uzlūkojami par ierosinājumu veidot baltu valodu atlantu, jo senās cilšu robežas nesaraucjami saistāmas ar mūsdienu Latvijas un Lietuvas teritoriju.

Arī vēlākajos gados baltu valodu atlanta ideja tikusi vairākkārt atgādināta (Braidaks 1995: 15; Stafacka 1997: 136).

Īpaši jāpiemin profesora Antona Braidaka 1995. gadā Viļņā konferences „Lietuvių kalba: tyrėjai ir tyrimai“ publicētās tēzes „Baltu valodu atlanta izofonas“, kurās autors ierosina kartografēt vismaz 11 kopīgās fonētikas parādības, kuras, iespējams, varētu noderēt BVA „Fonētikas sējumam“:

- pirmā komponenta pagarinājumu lauhti intonētajos divskaņos un diftongiskajos savienojumos;
- palatālo pārskaņu jeb palatālo epentēzi; austrumbaltu *ē (< *ei);
- austrumbaltu *ā* (pēc tradicionālās hipotēzes, austrumbaltu *ā) refleksus baltu valodās;
- *a* : *o* distribūciju; pozicionālo pārskaņu *e* > *a*, *ē* > *ā*;
- anaptiksi;
- līdzskaņu palatalizāciju;
- *l*, *ŋ* epentēzi;
- *k*, *g*, *k*, *g* afrikatizāciju;
- mīksto *r* un mīkstināto *ř*.

2005. gadā baltu valodu atlanta ideju aktualizē arī Lietuviēšu valodas institūta dialektologi, top vairākas kopīgas publikācijas, kurās aplūkota ģeolingvistisko pētījumu vēsture abās valstīs, ieskicēta topošā atlanta koncepcija, kā arī apzinātas problēmas un to iespējamie risinājumi, veidojot divu valodu atlantu (Stafacka, Trumpa 2006; Mikulēniene, Stafacka 2006).

Kopš Martas Rudzītes rosinājuma ir pagājuši 23 gadi, un sadarbībā starp Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūtu un Lietuviēšu valodas institūtu baltu valodu atlants top. Līdz šim iznākuši vairāki izdevumi.

- „Baltu valodu atlanta“ prospekta sējums (BVA 2009) ar plašu ievadu, 12 ģeolingvistiskajām kartēm un to komentāriem latviešu, lietuviēšu un angļu valodā, kas izstrādāts 2006.–2008. gadā ar LU pētniecības projekta atbalstu.
- CD formātā 2012. gadā Viļņā ir iznācis leksikas daļas 1. sējums „Florā“ ar ievadu, 16 pamatkartēm, kurās valodas parādības atspoguļotas

Latvijas un Lietuvas teritorijā, un 15 papildkartēm, kurās atkarībā no pieejamā materiāla papildus vēl rādītas tikai Latvijas vai Lietuvas teritorijā izplatītās dialektālās īpatnības (BVA 2012).

- 2013. gadā Viļņā izdots apjomīgais 568 lpp. biežais leksikas 1. sējuma „Flora“ papildinātais izdevums grāmatas formātā ar 26 pamatkartēm un 20 papildkartēm, un to komentāriem visās trijās minētajās valodās (BVA 2013).

Latviešu un lietuviešu dialektologu ceļš līdz kopīgai baltu valodu izpētei ģeolingvistiskā aspektā ir bijis visai ilgs. Kā lietuviešu, tā latviešu valodas areālās jeb ģeolingvistiskās izpētes aizsākumi meklējami 19. gadsimta otrajā pusē, kad Eiropā radās šis virziens un tika veidoti pirmie valodu atlanti. Tad tapušas arī pirmās lietuviešu un latviešu valodas ģeolingvistiskās kartes.

Taču vairāk nekā gadsimtu lietuviešu un latviešu valodas dialektu pētniecība ir attīstījusies paralēli, vācot un apkopojot valodas faktus atsevišķi par katras valodas izloksnēm.

„Baltu valodu atlanta“ leksikas daļas pamatā ir:

- „Latviešu valodas dialektu atlanta“ (LVDA Leksika, Rīga, 1999) kartes un komentāri, nepublicētais LVDA materiāls;
- „Lietuviešu valodas atlanta“ (LKA I Leksika, Viļņa, 1977) kartes un komentāri;
- atbildes uz „Eiropas valodu atlanta“ (ALE) Leksikas aptaujas jautājumiem, kas glabājas Latvijas Universitātes LU Latviešu valodas institūtā un Lietuviešu valodas institūtā;
- „Lietuviešu valodas vārdnīca“ („Lietuvių kalbos žodynas“), K. Milenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīca“, izloksņu vārdnīcas;
- atsevišķas monogrāfijas.

Gan Latvijā, gan Lietuvā dialektu materiāls nacionālajiem atlantiem gandrīz vienlaicīgi tika vākts aptuveni četrdesmit gadus – kopš 20. gs. vidus. Tādēļ kartēs ir atspoguļots lietuviešu un latviešu valodas dialektu stāvoklis 20. gs. otrajā pusē.

2. Galvenās problēmas un to risinājumi „Baltu valodu atlanta“ tapšanas gaitā

2.1. Karšu tikla saskaņošana

Latvijas un Lietuvas dialektologi līdz šim ģeolingvistiskās kartes ir veidojuši pēc atšķirīgiem principiem. Latvijā izloksņu robežas sakrīt ar pagastu robežām pēc 1939. gada administratīvi teritoriālā iedalījuma. Tas atbilst bijušo muižu un vairākumā gadījumu arī draudžu robežām. Lietuvā savukārt izloksņu robežas nosaka nevis administratīvi teritoriālais iedalījums, bet gan

noteikts valodas īpatnību kopums, respektīvi, par izlokšni faktiski tiek uzskatīta daudz plašākā teritorijā runātais valodas teritoriālais paveids nekā Latvijā.

Tātad atšķirība ir kritērijos: Latvijā izlokšnes pamatā ir administratīvi teritoriālā iedalījuma princips, bet Lietuvā izlokšņu robežu noteikšanā ir tīri lingvistiska pieeja.

Tā kā abu baltu valodu nacionālo atlantu kartes ir veidotas pēc būtiski atšķirīgiem principiem, veidojot plānotā „Baltu valodu atlanta“ karšu pamatni un izmantojot „Latviešu valodas dialektu atlanta“ un „Lietuviešu valodas atlanta“ kartes, bija nepieciešams noteikt optimālo izlokšņu robežu un citu nosacīto apzīmējumu izvietošanu kartē, izstrādāt karšu publicēšanai piemērotu izoglosu tekstūru un zīmes. Tika nolemts kartē rādīt pilsētu kontūras, upes un ezerus, kas savā ziņā karti darīja daudz blīvāku. Latvijas pusē klāt nāca vēl pagastu robežas. Rezultātā, apvienojot abu karšu tīklus, veidojās samērā nepārskatāma kartes kopaina. Turklāt tas apgrūtināja kartogrāfisko zīmju uztveri, respektīvi, Latvijas puse bija daudz nepārskatāmāka, pret ko iebilda arī konsultanti kartogrāfi.

Kopīgā mērķa dēļ bija nepieciešams atteikties no atsevišķām nacionālajiem atlantiem raksturīgām iezīmēm, piemēram, no pagastu robežām Latvijas pusē. Konsekvences labad kartē norādīti tikai izlokšņu numuri – Lietuvas apdzīvoto vietu numuri un latviešu izlokšņu numuri, kas doti bijušajiem Latvijas pagastiem. Kartēs pēc vienota principa atspoguļoti arī atsevišķi ģeogrāfiskie u. c. objekti (upes, ezeri, jūras vai valstu robežas, lielākās pilsētas). Darba gaitā tika pilnveidots karšu tehniskais izpildījums.

Rezultātā pirmoreiz baltu valodu ģeolingvistikas vēsturē izstrādāts viens izlokšņu tīkls, balstoties uz „Latviešu valodas dialektu atlanta“ un „Lietuviešu valodas atlanta“ kartēm (par vienotas karšu pamatnes izstrādi skat. Stafecka, Trumpa 2005; Mikulēniene, Leskauskaite 2010).

„Baltu valodu atlanta“ pilotprojektā saglabāta patstāvīga abu baltu valodu nacionālo atlantu izlokšņu punktu numerācija. Kopumā Latvijā ir atzīmētas 512 izlokšnes (bijušie pagasti), bet lietuviešu valodas izplatības teritorijā ir atzīmētas 718 apdzīvotās vietas (704 punkti tagadējā Lietuvas Republikas teritorijā, bet 13 apdzīvotās vietas aiz tās robežām). „Latviešu valodas dialektu atlantam“ nav vākti materiāli no izloksnēm, kas atrodas ārpus Latvijas (Lietuvā, Igaunijā, Krievijā, arī Sibīrijā).

Tīkla blīvuma ziņā atšķiras pēc „Eiropas valodu atlanta“ materiāliem sagatavotās kartes – lietuviešu dialektu materiāli vākti no 46, latviešu – no 36 izloksnēm. Rezultātā šajās kartēs atspoguļotā informācija ir daudz nabadzīgāka, jo fakti, kas savākti saskaņā ar „Eiropas valodu atlanta“ aptauju, ir nepietiekami, lai būtu iespējams noteikt to precīzas vai vismaz aptuvenas izplatības robežas gan latviešu, gan lietuviešu izloksnēs. Iespējams, arī tādēļ Marta Rudzīte materiālus baltu valodu atlantam rosināja vākt tikai pēc nacionālo

atlantu programmām, jo tad tos iespējams savākt pietiekamā daudzumā no gandrīz visām lietuviešu un latviešu valodas izloksnēm, tādēļ salīdzinoši viegli ir noteikt attiecīgās parādības izplatību.

Atkarībā no savāktā materiāla „Baltu valodu atlanta“ leksikas 1. sējumā „Flora“ ievietotas arī vairākas papildkartes, kurās izlokšņu materiāls atspoguļots galvenokārt tikai vienas valsts teritorijā.

2.2. Komentāri un fonētiskā transkripcija

Katrai „Baltu valodu atlanta“ kartei ir izstrādāts komentārs latviešu un lietuviešu valodā, kas tulkots angļu valodā. Komentāru autores no Latvijas: Ilga Jansone, Liene Markus-Narvila, Anna Stafecka; no Lietuvas: Rima Bakšiene, Rolands Kregždis, Asta Leskauskaite, Violeta Meiļūnaite, kā arī Saulus Ambrazs, kurš diemžēl pāragri ir aizgājis mūžībā. Komentārā detalizētāk nekā kartē rādīti morfoloģiskie, retāk fonētiskie varianti. Komentāra ievadā dotas vispārīgas ziņas par kartografēto reāliju vai jēdzienu. Ilustratīvais izlokšņu materiāls – nelieli izlokšņu teksta fragmenti – iespēju robežās dots no dažādām latviešu un lietuviešu valodas izloksnēm. Izvēlēti tādi piemēri, kas kaut ko liecina par vārda formām, lietojuma biežumu, ietver salīdzinājumus vai frazeoloģismus, atsedz kādu kartografētās reālijas īpatnību utt. Latviešu un lietuviešu dialektoloģijā ir izveidojušās atšķirīgas fonētiskās transkripcijas tradīcijas. Izlokšņu ilustratīvā materiāla atspoguļojumā „Baltu valodu atlantā“ saglabāta atšķirīgā abu valodu transkripcija.

2.3. Seno tekstu atveide

Aiz etimoloģijas norādēm doti piemēri no latviešu un lietuviešu senajiem rakstiem. Latviešu valodā vēsturiski ir izveidojušās divas rakstības tradīcijas – gotiskie burti jeb fraktūra (lejaslatviešiem) un latīņu burti jeb antikva (augšlatviešiem jeb latgaliešiem). Pārejot uz vienotu rakstību, ir izstrādāta gotisko burtu transliterācija, kuras pamatprincips ir fraktūrā rakstītu burtu atveide ar atbilstošiem latīņu alfabēta burtiem, saglabājot gan čupu burtus, gan *h* kā garumzīmes apzīmējumu. Lietuviešiem savukārt fraktūrā ir bijuši iespiesti tikai paša senākā posma raksti, kas izdoti Mazajā Lietuvā. „Baltu valodu atlanta“ pilotprojekta darba sākumā senie teksti tika atveidoti, saglabājot tradīciju: fraktūrā iespiestie – gotiskiem burtiem un antikvā iespiestie – latīņu burtiem, taču galīgajā variantā visi latviešu senie teksti atveidoti latīņu burtiem, izmantojot fontu *Palemonas*. Gan latviešu, gan lietuviešu seno rakstu piemēri ņemti no to elektroniskajiem korpusem (latviešu seno tekstu korpusa adrese: www.korpuss.lv/senie/, lietuviešu: <http://lki.lt/seniejirastai/home.php>). Atšķirīgā attiecīgo vārdu rakstība senajos tekstos, piemēram, vārda *kvieši* formas rakstu avotos *Kweeschus* ‘kviešus’, *Kweefcho* ‘kviešu’, gan kā *Queeβchus*

‘kviešus’; *Queefcho* ‘kviešu’, rada meklēšanas problēmas, jo iespējamie varianti dažreiz vienkārši jāuzmin.

Pašlaik rit darbs pie „Baltu valodu atlanta“ leksikas 2. sējuma „Fauna“. Paredzēti vēl arī citi leksikas sējumi, kā arī „Fonētika“ un „Morfoloģija“.

Baltu valodu dialektu izpētei ģeolingvistiskā aspektā neapšaubāmi ir liela perspektīva, tā mums sniegtu liecību par seno baltu cilšu (žemaišu, kuršu, sēļu un latgaļu) radniecību, pasaules uzskatu un vēsturiskajām robežām.

Avoti

- BVA 2009 = *Baltu valodu atlants. Prospekts / Baltų kalbų atlasas. Prospektas / Atlas of the Baltic Languages. Prospect* (Sastādītājas un ievada autore / Sudarytojos ir įvado autorės / Editing and introduction by: A. Stafecka, D. Mikulėnienė. Karšu komentāru autore / žemėlapių komentarų autorės / map commentaries by: I. Jansone, A. Stafecka, R. Bacevičūtė, A. Leskauskaitė, S. Ambrasas. Karšu datorvariantus veidojis / žemėlapių kompiuterinį variantą parengė / map computer graphics by E. Trumpa.). Rīga / Vilnius: Latvijas Universitāte, LU Latviešu valodas institūts, Lietuvių kalbos institutas / The University of Latvia, The Latvian Language Institute of the University of Latvia / The Institute of the Lithuanian Language, 2009, 184.
- BVA 2012 = *Baltu valodu atlants. Leksika 1: Flora / Baltų kalbų atlasas. Leksika 1: Flora / Atlas of the Baltic Languages. Leksika 1: Flora* (Sastādītājas un ievada autore / Sudarytojos ir įvado autorės / Editing and introduction by: A. Stafecka, D. Mikulėnienė. Karšu komentāru autori / žemėlapių komentarų autoriai / map commentaries by: I. Jansone, A. Stafecka, R. Bakšienė, A. Leskauskaitė, V. Meiliūnaitė, S. Ambrasas, R. Kregždys. Karšu datorvariantus veidojuši / žemėlapių kompiuterinį variantą parengė / map computer graphics by I. Akmentiņa, L. Geržotaitė, L. Markus-Narvila, E. Trumpa.). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas / The Institute of the Lithuanian Language, LU Latviešu valodas institūts, / Latvian Language Institute of the University of Latvia, 2012, CD formāts, 540.
- BVA 2013 = *Baltu valodu atlants. Leksika 1: Flora / Baltų kalbų atlasas. Leksika 1: Flora / Atlas of the Baltic Languages. Leksika 1: Flora*. Otrais labotais un papildinātais izdevums / Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas / 2nd revised edition. (Sastādītājas un ievada autore / Sudarytojos ir įvado autorės / Editing and introduction by: A. Stafecka, D. Mikulėnienė. Karšu komentāru autori / žemėlapių komentarų autoriai / map commentaries by: I. Jansone, A. Stafecka, R. Bakšienė, A. Leskauskaitė, V. Meiliūnaitė, S. Ambrasas, R. Kregždys. Karšu datorvariantus veidojuši / žemėlapių kompiuterinį variantą parengė / map computer graphics by I. Akmentiņa, L. Geržotaitė, L. Markus-Narvila, E. Trumpa.). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas / The Institute of the Lithuanian Language / LU Latviešu valodas institūts / Latvian Language Institute of the University of Latvia, 2013, 568.

Literatūra

- Breidaks, Antons. 1995. Baltu valodu atlanta izofonas. *Lietuvių kalba: tyrėjai ir tyrimai*. Konferencijos pranešimų tezės. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 15.
- Endzelīns, Jānis. 1933. Latviešu valodnieku turpmākie uzdevumi. *Burtnieks*, XI. 817–821. Citēts no: Endzelīns, Jānis. 1980. *Darbu izlase*. III₂, Rīga: Zinātne, 104–108.
- Mikulēniene, Dangole, Anna Stafecka. 2006. Baltu valodu atlanta leksika: programmas izveides principi. *Valodas struktūra un valodas vienību funkcijas. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 133. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 31–32.
- Mikulēniene, Asta Leskauskaitē. 2010. The principles of making maps and commentaries to the Atlas of the Baltic languages. *Acta Baltico-Slavica*. XXXIV, 57–87.
- Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga, Latvijas Valsts izdevniecība.
- Rudzīte, Marta. 1969 (2005). Latviešu dialektoloģija (fonētika un morfoloģija) Doktora disertācijas autoreferāts. Rudzīte, Marta. 2005. *Darbi latviešu dialektoloģijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 37–171.
- Rudzīte, Marta. 1982. Karte „Latviešu valodas dialekti“. *Latvijas padomju enciklopēdija*, 2. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 526.
- Rudzīte, Marta. 1988. Dialekts daīliteratūrā. *Valodas aktualitātes – 1987*. Rīga: Zinātne, 12–20.
- Rudzīte, Marta. 1991. Daži latviešu dialektologu uzdevumi. *Vispasaules latviešu zinātņu kongress*. Rīga, 12.–17.07.1991, 2.
- Rudzīte, Marta. 1993. *Latviešu valodas vēsturiskā fonētika*. Rīga: Zinātne; kartes ielime starp 368. un 369. lpp.
- Stafecka, Anna. 1997. Dialectal Atlases of Baltic Languages: Experience and Intentions. *2nd International Congress of Dialectologists and Geolinguists: Book of Abstracts*. Amsterdam, 136.
- Stafecka, Anna, Edmunds Trumpa. 2006. Baltu valodu atlanta ideja. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 10. rakstu krājums. Liepāja: LiePA, 119–130.

Anna Stafecka
 Latvijas Universitātes
 Latviešu valodas institūts
 Akadēmijas laukums 1, LV-1050 Rīga, Latvija
 anna.stafecka@inbox.lv

SUMMARY

The Latvian Linguist Marta Rudzīte (1924–1996): Inspirer of the „Atlas of the Baltic Languages“

Anna STAFECKA

Professor Marta Rudzīte, an expert in Latvian dialectology and language history, created several geolinguistic maps, visually depicting the distribution of various dialectal features of the Latvian language. The summary of M. Rudzīte's doctoral thesis, published in 1969, contained 36 maps based on materials gathered by herself and her students, as well as on data acquired according to a special program compiled at the Institute of Language and Literature, as it was then called. M. Rudzīte has also created a geolinguistic map of Latvian sub-dialects which (although repeatedly modified), has remained in use by Latvian linguists until today.

Professor M. Rudzīte actively participated in the discussions about the maps and commentaries of the „Atlas of Latvian Dialects“ (*Latviešu valodas dialektu atlants*), being a member of its editorial board. During the 1970s, she was one of the consultants (especially as regards the sub-dialects of the Livonianized dialect of Latvian) in the systematization of materials for the „Atlas linguarum Europae“.

During the first World Congress of Latvian Academics in July of 1991, M. Rudzīte pointed out two main tasks of the dialectologists of that time – the analysis of dialectal idioms and eventual work on an atlas of the Baltic languages.

Since 2006, Latvian and Lithuanian linguists have been working on a joint project called „Atlas of the Baltic Languages“. With financial support from the University of Latvia, a pilot volume of the atlas was published in 2009; the first volume on flora-related vocabulary was published in CD format in 2012, and in an enlarged version in 2013.

Before the publication of maps and their commentaries, the following issues had to be solved:

- 1) elaboration of a united program of the material to be cartographed;
- 2) elaboration of a united map of Latvian and Lithuanian sub-dialects, concordance of the map network;
- 3) reflection of place names and their variants,
- 4) phonetic transcription of the recordings of sub-dialect materials;
- 5) representation of the examples of historical texts.

Work on a volume of fauna-related vocabulary is currently in progress. Several more volumes devoted to vocabulary are planned, as well as volumes on phonetics and morphology.

RECENZIJAS – REVIEWS

DIE ALTEN BALTISCHEN LEHNWÖRTER IM NEUEN ESTNISCHEN ETYMOLOGISCHEN WÖRTERBUCH

Metsmägi, Iris; Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar.

Eesti etimoloogiasõnaraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtastus, 2012. 792 l. ISBN 978-9985-79-478-4

Das vor kurzem erschienene einbändige *Eesti etimoloogiasõnaraamat* (EES) ist das erste komplette etymologische Wörterbuch der heutigen estnischen Schriftsprache. Das Werk ist sorgfältig und sachkundig verfasst (eine empfehlenswerte Rezension ist Laakso 2012) und interessiert hoffentlich auch Baltologen. Hier werde ich versuchen zu bewerten, wie sich die heutige Lage der Erforschung alter baltischer Lehnwörter in ihm widerspiegelt. Natürlich ist die ganze altbaltische Entlehnungsschicht des Ostseefinnischen im EES nicht verfügbar, weil sowohl die nicht im Estnischen vertretenen als auch die auf die Mundarten oder die alte Schriftsprache begrenzten Lehnwörter ausgeschlossen sind. Zumindest drei Fünftel aller Baltismen dürfte jedoch enthalten sein.

In den bisherigen Rezensionen des EES hat man dessen Etymologien mit denen früherer Standardwerke wie *Suomen sanojen alkuperä* (SSA), *Nykysuomen etymologinen sanakirja* (Häkkinen 2004) und dem *Estnischen etymologischen Wörterbuch* (Mägiste 1982, ein posthum in zwölf Bänden herausgegebenes unvollendetes Manuskript) verglichen. In einer für Baltologen geschriebenen Darstellung sehe ich einen solchen Vergleich aber als unfruchtbar an, weil ich keinen Beweis dafür habe, dass ein einziger Baltologe außerhalb Finnlands und Estlands diese Wörterbücher irgendwann gelesen hätte. Aus den gleichen Gründen wäre es nicht von Nutzen die deutsch geschriebenen Kurzdarstellungen der altbaltischen Entlehnungen von Suhonen (1988) und Vaba (1990) als Vergleichsmaterial einzubringen.

Sogar die neuesten baltologischen Forschungen, wo phonetische oder semantische Evidenz aus ostseefinnischen Baltismen als Argument in Fragen der baltischen Sprachgeschichte eingebracht wird, zitieren den litauischsprachigen Artikel von Sabaliauskas (1963) als einzige Quelle. So z. B. Zinkevičius (2005), Kregždys (2012) und Petit (2012). Umso trauriger ist es, diese Werke zu lesen, wenn man weiß, dass schon in den siebziger und achtziger Jahren eine wirkliche Revolution in der Erforschung der alten Lehnwortschichten des Ostseefinnischen stattgefunden hat, und dass besonders in den neunziger Jahren Dutzende vorher unbekannter Baltismen entdeckt wurden. Meinen die meisten Baltologen wirklich, dass ein halbes Jahrhundert in der Finnougristik ohne nennenswerte Ergebnisse vergangen ist?

Glücklicherweise ist das EES in einem Punkt ein besseres Nachschlagewerk für einen Lehnwortforscher als alle seine oben genannten Vorgänger, zumindest solange diese nicht digitalisiert worden sind. Das Buch enthält nämlich ein sprachenweise organisiertes Verzeichnis aller vorkommenden Wörter. Beinahe alle altbaltischen Lehnwortetymologien des EES findet man bei einer Suche nach litauischen und altpreußischen Wörtern im Verzeichnis. Eine Suche nach lettischen Wörtern bringt einzelne weitere (*hauduma*, *kaust*, *keris*, *kinnas*, *kiur*, *käblik*, *laisk*, *paat*, *paun*, *raid*, *tael*, *terendama*, *uba*, *vikat*, *viirg*, einschließlich den abgelehnten *kesv*, *maja*, *rahe* und *ving*), führt jedoch am häufigsten zu jüngeren lettischen Entlehnungen des Estnischen, die ich hier aber beiseite lassen muss. Nur zwei Wörter (*ais*, *vili*) haben eine altbaltische Lehnnetymologie ohne Entsprechungen in den baltischen Sprachen.

Besondere Estnischkenntnisse sind zur Verwendung des EES nicht nötig. Der Leser sollte aber beachten, dass die möglichen Lehnnetymologien schon gleich am Anfang eines jeden Wortartikels erwähnt werden, und die Verbreitung (die Entsprechungen des entlehnten Wortes in anderen uralischen Sprachen) sich erst darunter findet. Gibt es aber alternative Lehnquellen, werden diese auch nacheinander angeführt und mit Fragezeichen versehen. Hier besteht die Gefahr, die als letzte erwähnte Form als Quelle der zuerst gegebenen misszuverstehen.

Ein sehr bedauerliches Problem ist das völlige Fehlen jeglicher Quellenhinweise, die dem Forscher bei der Bewertung der Etymologien helfen würden. Deshalb sehe ich den Versuch einer solchen Bewertung als wichtigste Aufgabe des Rezensenten.

Das EES enthält sogar einzelne völlig neue baltische Lehnnetymologien, dank Lembit Vaba, dem wichtigsten und verdientesten Lehnwortforscher in Estland, der als langzeitiger Berater der Redaktion seine vorher unveröffentlichten Etymologien für *ehmes*, *ōis(vesi)* und *vidu* hier publiziert hat. Diese Etymologien möchte ich aber später behandeln, sobald ihre ganze Argumentation herausgebracht ist.

Aus Gründen der Raumersparnis muss ich mich hier einerseits auf die zweifelhaften und unbegründeten Lehnwortetymologien des Wörterbuchs und andererseits auf die in ihm fehlenden guten Etymologien konzentrieren. Ich möchte hier aber betonen, dass sie im Gesamtbild eine Ausnahme darstellen und die große Mehrheit aller 264 im EES genannten alten baltischen Lehnwortetymologien als gut und akzeptabel gelten kann.

Fehlerhafte Interpretierungen der Forschungsliteratur

Estn. *vaik* 'Harz' ~ Finn. *vaikku* 'Ohrenschmalz' galt bisher als ein altbaltisches Lehnwort, ist laut EES jedoch einheimisch. In Wirklichkeit gibt

es keine baltische Etymologie für *vaik*. Der Fehler stammt aus dem SKES (V 1975: 1598), das finn. *vaikku* ‘Ohrenschmalz’ zweifelnd mit *vaikku* ‘Kraft’, woher *vaikuttaa* ‘beeinflussen’ stammt, verbindet und das letztgenannte seinerseits als eine Entlehnung entweder aus dem Baltischen oder aus dem Germanischen erklärt. Das EES legt dies genau wie Suhonen (1984: 211) aus, so dass die beiden finnischen Homonymen sowohl eine baltische als auch eine germanische Erklärung erhalten haben. Dies aber stimmt lediglich für *vaikku* ‘Kraft’, das Toivonen (1931) mit den litauischen Wörtern *viekà* ‘Kraft, Stärke’, *viškas* ‘Kraft, Lebenskraft, Leben’, *vėikus* ‘geschwind’ usw. verbindet und von *vaikku* ‘Ohrenschmalz’ trennt. Erst Rytkönen (1937) verbindet die beiden Homonymen und leitet sie aus dem germanischen Stamm ab, zu dem altnordisch *kvika* f. ‘Fleisch unter den Nägeln’ und *koivr* ‘lebendig’ gehören.

Die vom EES favorisierte einheimische Etymologie für *vaik* ‘Harz’ stammt von Mägiste (1960–61: 295–98), der die beiden finnischen Homonyme als ein deverbales Nomen von einem osfi. Stamm **vaika-* bzw. **vaikaða-* ‘träufeln’ erklärt. Dieser Stamm tritt laut Mägiste in kar. *vajattua*, weps. *vaigatada* ‘träufeln (vuotaa)’ auf. Die Semantik der Zusammensetzung ist jedoch sehr problematisch. Das Baumharz träufelt zwar aus dem Baumstamm, das Ohrenschmalz aber nicht aus den Ohren. Noch ungeeigneter sind Mägistes indogermanische Bedeutungsparallelen, mit denen er *vaikuttaa* ‘beeinflussen’ aus **vaikaða-* ‘träufeln’ herleiten will: lat. *influere*, dt. *beeinflussen* und russ. *влиять* sind alle als Einfließen zu fassen, Träufeln dagegen als Ausfließen. Das karelisch-wepsische Verbum ist wahrscheinlich aus kar. *vajoa*, weps. *vajag* ‘vajaa, vaillinainen’ (urfi. **vajaka*) abgeleitet, was die Rekonstruktion **vaika(ða)-* und eine Zusammenstellung mit *vaikku* völlig ausschließt. Die beste Erklärung für sowohl Estn. *vaik* ‘Harz’, Finn. *vaikku* ‘Ohrenschmalz’ als auch *vaikku* ‘Kraft’ ist eine skandinavische Herkunft, weil balt. *-k-* nach langer Silbe gewöhnlich mit osfi. *-k-*, skand. *-k-* dagegen mit osfi. *-kk-* übereinstimmt.

Estn. *äär* ‘Rand, Ufer’ wird aus „balt. **eġe-ro-*“ vgl. lit. *ežė* ‘Grenzstreifen, Rand, Grenze’, *ėžeras* ‘See’ erklärt. Statt einer baltischen Etymologie enthält dieser Vergleich jedoch zwei alternative vorbaltische (vorbaltoslawische) Etymologien von Koivulehto (1996: 328): der *ġ*-Laut gehört natürlich nicht zur baltischen sondern zur urindogermanischen Lautebene. Das Gleiche gilt bei estn. *kehtama* ‘sich nicht schämen’ aus „balt. **gehd-*“: es handelt sich um eine indoeuropäisch-vorbaltische Lehnetymologie (Koivulehto 1988: 287).

In der finnisch(-ugrisch)en Lehnwortforschung bezeichnet seit den achtziger Jahren *vorbaltisch* alte indoeuropäische Lehnwörter, die in den westlichen uralischen Sprachen verbreitet sind und deren Lehnoriginal im Baltischen zu finden ist. Auf der Lautebene ist die vorbaltische Stufe (beinahe) dem

Urindoeuropäischen gleich, so dass der Reflex der Palatalen *k, ġ, ġh* ein vorurfinnisches *ś* war, das sich im Ostseefinnischen zu *s*, im Saamischen zu *č*, und im Mordwinischen zu *ś* entwickelte (vgl. urfi. *š*, osfi. *h*, saa. *s* und mordw. *š* in alten baltischen Entlehnungen). Auch die Laryngale waren in der vorbaltischen Zeit noch bewahrt. *Baltoslawisch* dagegen ist praktisch synonym zu *baltisch* und wird zumeist verwendet, wenn das Lehnoriginal nicht im Baltischen sondern nur im Slawischen bewahrt ist. (Koivulehto 1983: 141, 1995: 118, 1999: 9–10).

Leider waren die Begriffe *vorbaltisch* und *baltoslawisch* der Redaktion des EES wohl fremd. Auf Seite 12 ist das Baltoslawische als eine hypothetische und umstrittene Rekonstruktionsebene *vor* der vorbaltischen Zeit definiert. So einen Inhalt hat diesem Terminus jedoch kein Lehnwortforscher gegeben. Zu beachten ist auch, dass alle auf dieser Seite erwähnten Datierungen auf veralteten Hypothesen basieren.

Späte Lehnwörter statt alter Baltismen

Drei Wörter, die das EES als altbaltisch erwähnt, sind mit Sicherheit jüngere lettische Entlehnungen: *lest* ‘Steinbutt (Rhombus maximus); Butt (Platessa flesus)’ aus lett. *plekste* id. vgl. lit. *plėkšnė* id. (vgl. Junttila 2012: 270), *paat* G. *paadi* ‘bleichgelb, fahl, gelblich’ aus lett. *pāts* ‘isabelfarben, hellbraun, gelbgrau’ (Vaba 1997: 146–47) und *täkk* G. *täku* ‘Hengst’ aus lett. *tekis* G. *teka* ‘Schafbock’ (Saareste 1924: 47). *Lest* kann nicht altbaltisch wegen des Verhältnisses osfi. *s* ~ lit. *š* sein. Für *paat* ist eine ältere Herkunft wegen des relativ jungen (nachurfinnischen) *-aa-* und ebenso jungen *i-*Stamm unmöglich. *Täkk* ist auch als *u-*Stamm eher jung als alt bzw. mit lit. *takis*, *tekys*, *tekis* G. *-io* ‘Schafbock’ zu vergleichen. Da balt. **tankja-*, vgl. lit. *tānkus* ‘dicht, häufig; schnell, hastig’ finn. *taaja* ‘dicht, gedrängt; häufig’, Estn. *tai(g)* ‘mageres, fettfreies Fleisch’ gegeben hat (Liukkonen 1999: 140–42), dürfte balt. **tekjas* ‘Schafbock’ auch Estn. ***tei(g)* ~ ***teias* ~ ***täi(g)* ~ ***täias* und nicht *täkk* ergeben.

Auch *kard* ‘Blech, Tresse’ muss als Terminus feiner Metallurgie relativ jung sein. Früher (Junttila 2012: 287) habe ich das ostseefinnische Wort für einen möglichen Germanismus gehalten, jedoch sieht eine lettische Herkunft aufgrund der Verbreitung wahrscheinlicher aus. Das Wort kommt nämlich außer dem Nord- und Südestnischen ausschließlich im Livischen, Wotischen, Ingrischen und in den finnischen Mundarten in Ingermanland (finn. *karta*) vor. Estnische Lehnwörter sind in allen in Ingermanland gesprochenen Sprachen und Mundarten häufig, so dass die estnischen und livischen Wörter sich als Entlehnungen aus dem Lettischen *skārds* ‘Blech, Weißblech, Metallplatte’ erklären.

Estn. *matar* ‘dicker Stock, Knüttel’ kann entweder ein lettisches oder ein russisches Lehnwort sein, vgl. lett. *matara* ‘(schlanke) Rute, Gerte’ und russ. *мамóп, момóп* ‘Hebel, Hebebaum, Knüppel; Schulterjoch, Tracht’. Das EES jedoch sieht es als altbaltisch an, was weniger wahrscheinlich ist, weil ein balt. *-t-* eher ein estn. *-d-* (finn. *-t-*) in starker Stufe ergeben würde. Vgl. Blokland 2005: 229.

In vier baltischen Etymologien kommt ein strittiges Lautverhältnis *osfi. ii* ~ lit. lett. *ie* (< urbalt. **ei*) vor: estn. *küitma* ‘loben’ ~ lit. *giedóti* ‘singen’, estn. *liig* ‘zu viel, Überfluss’ ~ lit. *liēkas* ‘unpaarig; überzählig’, estn. *riit* ‘Stapel’ ~ lit. *riėti* ‘(Holz) schichten, beuten’ und estn. *tiine* ‘trächtig’ ~ lit. *dieni* id. Liukkonen (1999: 75, 162) hat hierin einen späturnfennischen Wandel **ei* > *ii* sehen wollen. Es gibt jedoch eine wesentlich größere Menge von alten baltischen Lehnwörtern mit *-ei-*, in denen kein solcher Wandel eingetreten ist. Kalima (1936: 133) hat den Vokalismus in *liig* mit einem *i*-Ablautgrad von lit. *lỹkis* ‘Überschuss’ und *lykĩnis* ‘ungerade’ erklärt, aber die übrigen *osfi.* Wörter können nicht zur ältesten baltischen Lehnwortschicht gehören, in der baltischem **ei* finn. estn. *ei* entspricht. Auch die Lautstruktur von *küitma* und *riit* (< späturnfi. überlangsilbige **küittä-* und **riiitta*) weist auf einen relativ jungen Ursprung der Wörter hin.

Estn. *karts* ‘die Leiter, eingekerbter Balken; Futterraufe’, *keris* ‘Hitzsteine; oberer Teil des Bauernofens’ und *narts* ‘leinenes Tuch, Leinwandstreifen, Pallen; Lump’ habe ich kürzlich (Junttila 2012: 284–85) behandelt. Alle drei wirken aus lautlichen Gründen jung. Weitere späte Entlehnungen sind *juudas* ‘Waldteufel, böser Geist’ aus dem biblischen *Judas* und *porgand* ‘Mohrrübe’ aus einer bisher unbekanntenen Quelle. Aus dem baltischen **juodas* (lit. *júodas* ‘schwarz’) wäre ein ***juuas* zu erwarten, vgl. südwestn. *kuaas* ~ *kuvvas* ‘Beilstiel’ aus dem latg. *kõts* ‘Stiel’ oder urbalt. **kõtas*. Estn. *juudas* würde, wenn es nicht aus der Bibel stammte, ein überlangsilbiges späturnfi. **juuttaha-* voraussetzen.

Estn. *porgand* und finn. *porkkana* ‘Mohrrübe’ müssen aus lautlichen Gründen jünger als die baltischen Lehnwörter sein (Junttila 2012: 274), und eine gemeinostseefinnische Urform ist unmöglich zu rekonstruieren. Ähnliche Verhältnisse herrschen im Baltischen zwischen lett. *burkāns* ‘Mohrrübe’ und lit. *burkañtas, burkūnas* ‘Pastinake’. Das Wort kommt ferner sowohl in nordwestrussischen Dialekten (*буркán, боркán, баркán*) als auch im Balten-deutschen (*Borkane, Burkane*) und im (späten) Mittelniederdeutschen (*brakan-nie, brackannye*) in der Bedeutung ‘Mohrrübe’ vor. Bentlin (2008: 246–49) untersucht die Verhältnisse aller dieser Formen und kommt zu dem Resultat, dass die *osfi.* und balt. Wörter entweder aus den germ. oder den russ. Wörtern entlehnt sind. Bentlin zitiert das *Reallexikon* von Hoops (RGA 20 2002: 134f.) und konstatiert, dass „die Kultivierung und der Anbau dieser Pflanze

nachweislich erst im späten Mittelalter vom Mittelmeerraum ausgehend über Mitteleuropa in den Nordosten vordrang“.

Als neue Etymologie schlage ich vor, dass die fremde Gemüsepflanze ihren Namen nach ihrer angenommenen Herkunft erhielt: Das Herzogtum *Burgund* war einer der führenden Staaten im spätmittelalterlichen Westeuropa und herrschte z. B. über die Niederlande, wo die heute übliche orangefarbene Karotte sich (vielleicht ein paar Jahrhunderte später) verbreitete. Viele Nutzpflanzenamen sind ursprünglich Ortsnamen, vgl. dt. *Pfirsich* aus *Persien*, *Schalotte* aus *Askalon* etc. Der inlautende Konsonantismus und die Formen mit *o* können durch die slawischen Wörter für ‘Mohrrübe’ und ‘Rote Bete’ beeinflusst sein: russ. *морковь* ‘Mohrrübe’ (< germ., vgl. dt. *Möhre*) und russ. *бѣпакъ*, poln. *burak*, *borak*, *borag* ‘Rote Bete’ (? < spätlat. *borago* ‘Borretsch, Borago officinalis’).

Frühe nichtbaltische Lehnwörter

Estn. *rukis*, Finn. *ruis* ‘Roggen’ stammt nicht aus balt. **rugīs* < **rugjas*, sondern aus germ. *i*-Stamm **rugiz*. Das osfi. Wort ist ein *-ihi*-Stamm (**ruyis* : **rukihī-*), und zu diesem Stammtypus gehören zahlreiche germanische aber keine baltischen Lehnwörter. Das baltische Wort, vgl. lit. *rugys* G -*io*, ist ein *ja*-Stamm genauso wie lit. *dagys* ‘Klette’, lett. *tacis* ‘Fischwehr’ und lit. *vāgis* ‘Keil’, die mit den estn. *tagjas*, *tōke*, *vai* und finn. *takia-inen*, *toe*, *vaaja* übereinstimmen. Estn. *tagjas* (*aha*-Stamm) und *tōke* samt finn. *toe* (*ehe*-Stämme) entsprechen dem urbaltischen Nominativ, estn. *vai* und finn. *vaaja* (*a*-Stämme) dem baltischen Stamm. Aus balt. **rugjas* wäre also estn. ***rugjas*, ***ruke* oder ***rui* zu erwarten, vgl. auch Thomsen 1890: 212–13.

Ein anderer Getreidenamen, den das EES als baltisch klassifiziert ist *oder* ‘Gerste’, finn. *ohra*, weps. *ozr id.*, vgl. lit. *aštrūs* ‘scharf’. Semantisch ist die Zusammenstellung problemlos, weil die Gerste lange und spitze Grannen hat. Problematisch ist nur die frühurfinnische Rekonstruktion **ošt-ra* (> im Süden **otra*, im Norden **ohra* und im Osten **osra*), die eine Ausnahme von der frühurfinnischen Regel verlangt, dass nicht mehr als ein Konsonant am Silbenende stehen konnte. Nach Erscheinen des EES hat Kallio (2012: 231) eine elegante Lösung vorgeschlagen: die frühurfinnische Form wäre **očra* aus einem urarischen **áčra-*, vgl. aind. *ašra* ‘Ecke’ (< ‘spitz’).

Estn. *taevas*, finn. *taivas* ‘Himmel’ ist auch, wie schon seit langem bekannt, eine arische und keine baltische Entlehnung. Die Gründe hierfür sind sowohl phonologisch als auch semantisch. Osfi. *ai* kann nicht aus einem baltischen **ei* stammen, und aind. *devah* < urar. **daivas* bedeutet ‘himmlisch (auch in physischem Sinne), göttlich’, das lit. *diēvas* < urbalt. **deivas* aber ausschließlich ‘Gott’ (vgl. Koivulehto 1990: 149).

Die hypothetische Verbindung zwischen estn. *soome* ‘finnisch’ und lit. *žėmė* ‘Land’ setzt eine komplizierte Verkettung verschiedener Kontakte zwischen vorhistorischen Sprachen voraus. Die Zusammenstellung ist veraltet, seitdem Kallio (1998) für die Eigenbenennung der Finnen eine einfache altindoeuropäische Erklärung, die das EES jedoch auch im selben Wortartikel erwähnt, gefunden hat.

Unklare Fälle

Das EES verhält sich außergewöhnlich positiv zu den wenigen baltischen Etymologien, die eine Metathese von *r* nach Anlautkonsonant voraussetzen. Hier ist das Werk wagemutig und konsequent, jedoch ist das letzte Wort sicher noch nicht gesprochen. Es gibt nur vier Etymologien, von denen sich drei hier finden: estn. *kirme* ‘dünne Schicht, dünner Überzug (Fett, Eis)’, Finn. *kerma* ‘Sahne, obere Schicht’ < lit. *grėjimas* ‘Sahne, Rahm’, lett. *krėjums*; estn. *põder* ‘Elch’, finn. *peura*, kar. *petra* ‘wildes Rentier, Hirsch’ < lit. *briedis* ‘Elentier’ und *taru* ‘Bienenstock’ < lit. *dravis* id. Die vierte ist Ojansuus (1921: 36–38) Zusammensetzung von finn. *särpiä*, estn. *servama* ‘schlüpfen, kosten’ mit lit. *srėbti* id, aber das Stichwort fehlt im EES. In den meisten baltischen Entlehnungen ist *r* jedoch erhalten und der Anlautkonsonant ausgefallen, vgl. die Stichwörter *rahu*, *rand*, *rõhuma*, *rõõsk*, *råndama*, *råstas* und *rühm*.

Die Zusammensetzung est. *tuber* ‘Maischholz, Maischquirl, Quirl im Butterfass’ ~ lit. *stūburas* ‘Rückgrat, Wirbelsäule, Pfosten des Trockengerüstes beim Ofen’, lett. *stuburs* ‘(hoher) Baumstumpf, Pfosten, alter abgenutzter Besen’ ist semantisch problematisch: keines von den mit den baltischen Wörtern bezeichneten Dingen ist zum Buttermachen besonders geeignet. Noch ungeeigneter ist es jedoch, die baltischen Erklärungen von *kesv* und *võõras* in einem etymologischen Wörterbuch zu erwähnen. Beide Etymologien sind eingehend widerlegt worden (Nieminen 1946, Rätsep 2002: 105).

Fehlende baltische Etymologien

Anttila hat in seiner Rezension des EES (Hint & Anttila 2013) bemerkt, dass zahlreiche von ihm vorgeschlagene baltische Etymologien im Wörterbuch fehlen, nämlich *kola*, *kolama*, *koli*, *kolima*, *kolu*, *kilama*, *kille*, *kolle*, *kõla*, *kõlisema* und *kõne*. Er erwähnt jedoch nicht, dass niemand außer ihm selbst bisher seine Etymologien vertreten hat. Sie sind ein außerordentlich kompliziertes Ganzes, das zu analysieren ich hier leider keine Gelegenheit habe. Stattdessen möchte ich zum Schluss neun weitere altbaltische Lehnetymologien hinzufügen, nach denen ich im EES vergeblich gesucht habe. Sie sind nicht alle unumstritten, es sollte aber keine vergessen werden.

- hang* 'Bootshaken' ~ lit. *atšankė, atšanka* 'Widerhaken, hakenartiger Vorsprung an einem Stock, Baum usw.' (Linde 1994).
- hool* 'Sorge, Achtsamkeit; Fürsorge, Pflege; Eifer' ~ lit. *žalà* 'Schaden, Leid, Verletzung, erbärmlicher Zustand' (Koivulehto 1987: 196, 208).
- hoone* 'Gebäude' ~ lit. *šonas* 'Seite, Flanke' (Koivulehto 1992: 167–72).
- jõudma* 'können, vermögen, imstande sein' ~ lett. *jauda* 'Kraft' (Koivulehto 1989: 178).
- laba* 'Fläche, flache Seite' ~ lit. *lõpa* 'Pfote, Tatze, Klaue' oder lit. *lõpas* 'Blatt' (Koivulehto 2000: 113–14).
- samb* 'Stör (Acipenser sturio)' ~ lit. *stambùs* '(sehr) groß, umfangreich' (Liukkonen 1999: 124).
- vadja* 'wotisch' ~ lit. *vokiškās* 'deutsch' (Grünthal 1997: 128–49).
- vars* 'Stengel, Stiel, Schaft' ~ lit. *apývārdē* 'Hopfenstange', *virdis* 'Stange in der Scheune, Querbalken' (Koivulehto 1979: 139–42).
- õhv* 'junge Kuh' ~ lit. *ašva* 'Stute' (Ojansuu 1908).

Literatur

- Bentlin, Mikko. 2008. *Niederdeutsch-finnische Sprachkontakte. Der lexikalische Einfluß des Niederdeutschen auf die finnische Sprache während des Mittelalters und der frühen Neuzeit.* MSFOu 256.
- Blokland, Rogier. 2005. *The Russian Loanwords in Literary Estonian. Proefschrift.* Groningen. EES 2012 = Iris Metsmägi, Meeli Sedrik & Sven-Erik Soosaar (Hrsg.). *Eesti etimoloogiasõnaraamat.* Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Grünthal, Riho. 1997. *Livivistä läiviin. Itämerensuomalaiset etnonymit.* Castrenianumin toimitteita 51. Helsinki.
- Häkkinen, Kaisa. 2004. *Nyky-suomen etymologinen sanakirja.* Juva: WSOY.
- Hint, Mati & Raimo Anttila. 2013. *Hajamärkusi kauaoodatud etimoloogiate puhul. Keel ja Kirjandus* 56, 285–295.
- Junttila, Santeri. 2012. *The prehistoric context of the oldest contacts between Baltic and Finnic languages.* Riho Grünthal, Petri Kallio (Hrsg.). *A Linguistic Map of Prehistoric Northern Europe.* MSFOu 266, 261–296.
- Kalima, Jalo. 1936. *Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat.* SKST XV. Helsinki.
- Kallio, Petri. 1998. *Suomi(ttavia etymologioita). Virittäjä* 102, 613–20.
- Kallio, Petri. 2012. *The Prehistoric Germanic Loanword Strata in Finnic.* Riho Grünthal, Petri Kallio (Hrsg.). *A Linguistic Map of Prehistoric Northern Europe.* MSFOu, 225–238.
- Koivulehto, Jorma. 1979. *Baltisches und Germanisches im Finnischen: die finn. Stämme auf -rte und die finn. Sequenz VrtV. Explanationes et tractationes Fenno-Ugricae in honorem Hans Fromm.* München: Wilhelm Fink Verlag, 129–164.
- Koivulehto, Jorma. 1983. *Seit wann leben die Urfinnen im Ostseeraum? Zur relativen und absoluten Chronologie der alten idg. Lehnwortschichten im Ostseefinnischen.* MSFOu 185, 135–157.

- Koivulehto, Jorma. 1987. Zu den frühen Kontakten zwischen Indogermanisch und Finnisch-Ugrisch. *Parallelismus und Etymologie. Studien zu Ehren von Wolfgang Steinitz anlässlich seines 80. Geburtstags am 28. Februar 1985*. Linguistische Studien. Reihe A. Arbeitsberichte 161/II. Berlin: Akademie der Wissenschaften der DDR. Zentralinstitut für Sprachwissenschaft, 195–218.
- Koivulehto, Jorma. 1988. Idg. Laryngale und die finnisch-ugrische Evidenz. Alfred Bammesberger (Hrsg.). *Die Laryngalthorie und die Rekonstruktion des indogermanischen Laut- und Formensystems*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 281–297.
- Koivulehto, Jorma. 1989. *Ehkä ja ehto, yskä ja ystävä*. *JSFou* 82, 171–192.
- Koivulehto, Jorma. 1990. Zu den ältesten Kontakten zwischen Ostseefinnisch und Balto-Slavisch. Kommentar zum Vortrag von Tiit-Rein Viitso. *Itämerensuomalaiset kielikontaktit. Itämerensuomalainen symposium 7. kansainvälisessä fenno-ugristikongressissa Debrecenissä 27.8. – 1.9.1990*. Helsinki: Valtion Painatuskeskus, 148–153.
- Koivulehto, Jorma. 1992. Der Typus *pajje* (Blase)balg', *turve* 'Torf' unter den Lehnwörtern des Ostseefinnischen. *JSFou* 84, 163–190.
- Koivulehto, Jorma. 1995. Zur indogermanisch-germanischen Kontinuität in der Nachbarschaft der Finnougrier. *Der Gingko Baum. Germanistisches Jahrbuch für Nordeuropa*. 13. Folge, 116–137.
- Koivulehto, Jorma. 1996. Kuoleman ja elämän sanoja. *Virittäjä* 100, 322–339.
- Koivulehto, Jorma. 1999. *Verba mutuata. Quae vestigia antiquissimi cum Germanis aliisque Indo-Europaeis contactus in linguis Fennicis relinquunt*. MSFOu 237.
- Koivulehto, Jorma. 2000. Reflexe des urbaltischen *ā in baltischen Lehnwörtern des Ostseefinnischen. *Linguistica Baltica* 8, 103–124.
- Kregždys, Rolandas. 2012. *Baltų mitologemų etimologijos žodynas I: Kristburgo sutartis*. Mokslo monografija. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Laakso, Johanna. 2012. Endlich ein estnisches etymologisches Wörterbuch! *Finnisch-ugrische Forschungen* 61, 168–172.
- Linde, Paul van. 1994. Zur Etymologie von *hanka*, *hanko*. *Linguistica Uralica* XXX, 255–258.
- Liukkonen, Kari. 1999. *Baltisches im Finnischen*. MSFOu 235.
- Mägiste, Julius. 1960–61. *Ostseefinnische und wolgafinnische etymologische Betrachtungen* II. Commentationes Balticae VIII/IX, 4. Bonn: Baltisches Forschungsinstitut.
- Mägiste, Julius. 1982. *Estnisches etymologisches Wörterbuch I–XII*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Nieminen, Eino. 1946. Südestnisch *kezv* und lettisch *ciezva*. *Finnisch-ugrische Forschungen* XXIX, 69–75.
- Ojansuu, Heikki. 1908. *Hehko, hehvo, hieho*. *Virittäjä* 12, 33–35.
- Ojansuu, Heikki. 1921. *Lisiä suomalais-balttilaisiin kosketuksiin*. Vähäisiä kirjelmiä XLIX. Helsinki: SKS.
- Petit, Daniel. 2012. *Untersuchungen zu den baltischen Sprachen*. Leiden: Brill.
- Rätsep, Huno. 2002. Eesti keel mäletab minevikku. *Sõnaloo raamat*. Tartu: Ilmamaa, 97–128.

- RGA 20 2002 = Hoops, Johannes. *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*. Zweite, völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Auflage. Berlin – New York: De Gruyter, 1973–.
- Rytkönen, Ahti. 1937. Vaikku. *Kalevalaseuran vuosikirja* 17, 73–82.
- Saareste, Andrus. 1924. *Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes* I. Analüüs 60 kaardi ja 1 skeemiga. Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli Toimetused B VI 1. Tartu.
- Sabaliauskas, Algirdas. 1963. Baltų ir Pabaltijo suomių kalbų santykiai. *Lietuvių kalbotyros klausimai* VI, 109–136.
- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja* I–VII. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1955–1979.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä* I–III. Helsinki: SKS, 1992–2000.
- Suhonen, Seppo. 1984. Lainasanat balttilais-itämerensuomalaisten kontaktien kuvastajina. *Suomen väestön esihistorialliset juuret. Tvärminnen symposiumi 17. – 19.1.1980*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk H. 131. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica, 207–225.
- Suhonen, Seppo. 1988. Die baltischen Lehnwörter der finnisch-ugrischen Sprachen. *The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences*. Leiden – New York – København: E. J. Brill, 596–615.
- Thomsen, Vilhelm. 1890. *Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) sprog: en sproghistorisk undersøgelse*. København: Blanco Lunos.
- Toivonen, Yrjö Henrik. 1931. Vaikku, vaikuttaa. *Sanakirjasäätiön toimituksia* I, 31–36.
- Vaba, Lembit. 1990. Die baltischen Sonderentlehnungen in den ostseefinnischen Sprachen. *Itämerensuomalaiset kielikontaktit. Itämerensuomalainen symposium 7. kansainvälisessä feno-ugristikongressissa Debrecenissä 27.8. – 1.9.1990*. Helsinki: Valtion Painatuskeskus, 125–139.
- Vaba, Lembit. 1997. *Uurimusi läti-eesti keelesuhetest*. Tallinn – Tampere.
- Zinkevičius, Zigmantas. 2005. *Lietuvių tautos kilmė*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Santeri Junntila
 Department of Finnish, Finno-Ugrian and Scandinavian Studies
 University of Helsinki
 P.O. Box 33 (Yliopistonkatu 4)
 FI-00014 Helsinki, Finland
 santeri.junntila@helsinki.fi

IZDOŠANAS PRINCIPI

1. Izdevuma tematika

Baltu filoloģija (BF) publicē pētnieciskus darbus visās baltu valodniecības jomās. Tiek pieņemti arī raksti par citu tematiku, kas var interesēt baltistus. Gaidīti tiek arī pārskata raksti, kas aplūko pētniecības stāvokli noteiktās baltistikas nozarēs, recenzijas, apskati.

2. Vērtēšana

Visus rakstus, kas iesniegti publicēšanai, izvērtē anonīmi, un tiem jābūt sagatavotiem tā, lai autora identitāte nav atklāta ne tekstā, ne bibliogrāfiskajās norādēs. Manuskriptu lasa vismaz divi vērtētāji, kas iesaka to pieņemt vai noraidīt, savu lēmumu pamatojot.

3. Valoda

BF publicē rakstus latviešu, lietuviešu, angļu un vācu valodā. Autoriem, kuriem raksta valoda nav dzimtā, jārūpējas, lai viņu manuskripti valodas ziņā būtu sakārtoti jau pirms to iesniegšanas. Pētnieciskajiem rakstiem jāpievieno kopsavilkums angļu valodā (līdz 250 vārdiem), kas atspoguļo satura būtību.

4. Manuskripta forma

Autori ir aicināti iesūtīt redakcijai manuskriptu elektroniski *Word* un *Pdf* formātā, izmantojot *Palemonas* šriftu. Titullapā jānorāda raksta nosaukums, autora pilns vārds un akadēmiskā piederība. Manuskripti ir jāraksta ar divu intervālu lielu atstarpi. Pēc iespējas jāvaiņās no norādēm parindēs. Tabulas, diagrammas un kartes iesūtāmas atsevišķos failos, tās numurējot un nosaucot. Pielikumi pievienojami manuskripta beigās. Atsaucēm uz pielikumiem jābūt tekstā, norādot to vēlamo izvietojumu. Valodu piemēri rakstāmi kursīviem burtiem, nepieciešamais tulkojums vai skaidrojums – vienpēdiņās (starp apvērstiem komatiem).

5. Atsauces

Atsaucēs tekstā minams autora/redaktora uzvārds, izdošanas gads un vajadzīgās lappuses numurs, piemēram, (Rudzīte 1964: 15). Ja ir atsauces uz vairāk nekā vienu tā paša autora publikāciju vienā gadā, aiz gada skaitļa jāpievieno burti *a*, *b* utt. Iekavās jābūt vai nu pilnai atsaucēi, vai, ņemot vērā kontekstu, tikai gadam un lappusei. Literatūras sarakstā norādāmi tie darbi, uz kuriem autors ir atsaucies tekstā. Literatūras saraksts kārtojams alfabētā pēc autoru/redaktoru uzvārdiem, norādot pilnu bibliogrāfisko informāciju. Piemēri:

Monogrāfija vai rakstu krājums:

Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
Stang, Christian S. 1966. *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo, etc.: Universitetsforlaget.

Bergmane, Anna, Aina Blinkena. 1986. *Latviešu rakstības attīstība. Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*. Rīga: Zinātne.

Ambrazas, Vytautas (ed.). 1997. *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.
Blinkena, Aina (red.). 1997. *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.

Sējums sērijā:

Schmalstieg, William R. 2000. *The Historical Morphology of the Baltic Verb*. Washington: Institute for the Study of Man. (Journal of Indo-European Studies. Monograph No. 37)

Raksti žurnālos un rakstu krājumos:

Lagzdiņa, Sarmīte. 1998. Adverbien, Präpositionen oder Halbpräpositionen? *Linguistica Baltica* 7, 151–166.

Rudzīte, Marta. 1997. Izloksne vietvārdos. Aina Blinkena (red.). *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 247–259.

PUBLICATION POLICY

1. Subject matter

Baltu filoloģija (BF) publishes research studies in all areas of Baltic linguistics. Papers on non-Baltic subjects of interest to Balticists may also be considered. Review articles (longer analytical essays or broad surveys of research in specific areas), book reviews and informative notes are also welcome.

2. Evaluation

All articles submitted for publication are reviewed anonymously and should be presented in such a way that the author's identity is not revealed either in the body of the manuscript nor in bibliographic references. Manuscripts are read by at least two evaluators, who recommend acceptance or rejection, giving specific reasons for their decision.

3. Language

BF publishes contributions in Latvian, Lithuanian, English and German. Authors whose language of contribution is non-native are encouraged to have their manuscript reviewed for language before submission. Each manuscript should be accompanied by an English abstract (max. 250 words), summarizing the conceptual content of the article.

4. Manuscript format

Contributors are requested to send the manuscript in *Word* and *PDF* versions using *Palemonas* font. The title page must contain the title and the author's name and affiliation. Manuscript texts should be double-spaced. Footnotes should be avoided unless absolutely necessary. Tables, diagrams and charts should appear in separate files at the end of the manuscript, numbered consecutively and titled. Reference must be made in the text and approximate position indicated. Language examples in the body of the text should be italicized and when necessary followed by the gloss, which is to be enclosed between single inverted commas.

5. References

References are cited in the text by giving the name of the author/editor, year of publication, and the page reference, e.g. (Rudzīte 1964: 15). If more than one article by the same author from the same year is quoted, *a*, *b*, etc. should follow the year. The context determines whether all of the above information, or all minus the author's name, should be in parentheses. The reference section should include all works referred to in the text and these

works only. They are to be listed in alphabetical order by author/editor, with complete bibliographical details. Examples:

Monograph or edited collection:

Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
Stang, Christian S. 1966. *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo, etc.: Universitetsforlaget.

Bergmane, Anna, Aina Blinkena. 1986. *Latviešu rakstības attīstība. Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*. Rīga: Zinātne.

Ambrazas, Vytautas (ed.). 1997. *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.
Blinkena, Aina (red.). 1997. *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfram Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.

Volume in a series:

Schmalstieg, William R. 2000. *The Historical Morphology of the Baltic Verb*. Washington: Institute for the Study of Man. (Journal of Indo-European Studies. Monograph No. 37)

Articles in journals and collections:

Lagzdīņa, Sarmīte. 1998. Adverbien, Präpositionen oder Halbpräpositionen? *Linguistica Baltica* 7, 151–166.

Rudzīte, Marta. 1997. Izloksne vietvārdos. Aina Blinkena (red.). *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfram Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 247–259.

BALTU FILOLOĢIJA
XXIII (2) 2014
Baltu valodniecības žurnāls
Redaktors Pēteris Vanags

LU Akadēmiskais apgāds
Baznīcas iela 5, Rīga, LV-1010
Tālr. 67034535

Iespiests SIA «Latgales druka»